SZEPESY GYULA

NYELVI BABONÁK

Lektorálta
SZATHMÁRI ISTVÁN
KOVALOVSZKY MIKLÓS

TARTALOM

ELŐSZÓ

1. „NE LÉGYEN EGY NAP, EGY PERC ELVESZÍTVE”
A) A GERMANIZMUS BABONÁJA
B) AZ ÁLLAPOT-SZABÁLY BABONÁJA
C) A SZERKEZET FUNKCIÓI
D) A RAGOZOTT IGE BABONÁJA
E) A „TÖTÖ” NYELV

2. ŐKET - AZOKAT
A) AZ „Ő SZEMÉLYRE, AZ AZ DOLOGRA VONATKOZIK” BABONÁJA
B) AZ ŐKET-SZABÁLY BABONÁJA
C) A HANGSÚLYOSSÁG BABONÁJA
D) A VISSZAUTALÓ NÉVMÁSOK HASZNÁLATÁNAK KRITÉRIUMAI

3. FÁJ A LÁBAM - FÁJNAK A LÁBAIM

4. A -LAG, -LEG RAG

5. HA NEM IS

6. UTAZÁS AZ AMI KÖRÜL
A) EGYETLEN SZÓRA VONATKOZÓ AMI
B) EGÉSZ MONDATRA VONATKOZÓ AMI

7. „NYÁRI NAPNAK ALKONYULATÁNÁL”

8. „AZ ORSZÁGOKBAN VALÓ SOK ROMLÁSOKNAK OKAIRÓL”

9. „MÉG JŐNI KELL, MÉG JŐNI FOG EGY JOBB KOR”

10. LASSANKINT - LASSANKÉNT

11. LENGYELBEN - OLASZBAN - JAPÁNBAN

12. TÖBBEK KÖZÖTT

13. SÉTÁLHAT-E AZ UTCA?

14. IDŐBEN LETETTE A VIZSGÁT. IDŐBEN ÉRKEZTÜNK

15. JÖVÖK - MEGYEK; HOZOK - VISZEK
A) A GERMANIZMUS BABONÁJA
B) A PESTIESSÉG BABONÁJA
C) A LOGIKUS HASZNÁLAT BABONÁJA

16. NAP MINT NAP

17. OLDAL - LAP

18. MUNKAKÉPES EMBER - VÉRSZEGÉNY LEÁNYKA

19. „EZERÖTSZÁZTIZENÖT ESZTENDŐBEN ÍRTÁK EZT”

20. ISTEN ADTA GYERMEK - ANYÁM SÜTÖTTE KENYÉR

21. GYEREKEK, REGGELIZNI!!!

22. „BORT MEGISSZA MAGYAR EMBER, JÓL TESZI”

23. MONDATTANI BABONÁK

ELŐSZÓ

Mi a babona? A babona általában véve: *tévhit,* amely bizonyos jelenségeket a természet törvényein kívül álló képzelt erők működésének tulajdonít. A nyelvi babona is tévhit. Terjesztői minden vizsgálódás és tájékozódás nélkül nyilvánítanak helytelennek olyan nyelvi eszközöket, amelyek a nyelv rendszere szempontjából teljesen kifogástalanok, és összhangban állnak a nyelvhelyesség általánosan elfogadott elveivel.

Hogy a nyelvhelyesség elveivel szemben álló vélekedéseket teljes bizonyossággal babonáknak bélyegezhessük, ismernünk kell ezeket az elveket. Tudnunk kell, hogy kik állapították meg és milyen megfontolások eredményeképpen.

A nyelvhelyesség elveit nyelvészek, tehát szakemberek állapították meg, alapul véve azt a nyelvhasználatot, melyet a nyelvközösség magáénak vall: a *köznyelvet* és az *irodalmi nyelvet.* Ebből következik, hogy a helyesség kérdése csak olyan nyelvközösségben merülhet föl, ahol a nyelvjárások fölé, vagyis a népnyelv különféle változatai fölé egy általános beszélt és értett, iskolában tanított, hivatalosan használt köznyelv boltozódik, kiegészülve egy művészi igényű, műalkotásokra alkalmas, úgynevezett irodalmi nyelvvel.

Ezt azért kell hangsúlyozni, mert minden nyelv életében, a magyar nyelv életében is volt egy olyan időszak - a legrégibb időktől fogva az írásbeliség kialakulásáig -, amikor még csak egymástól többé-kevésbé eltérő nyelvjárások éltek egymás mellett egyenlő értékű nyelvi változatként. Az írásbeliség előtti időszakban nem volt mihez mérni a helyességet, ami szakszerűen kifejezve azt jelenti, hogy a nyelvhelyességnek nem volt általánosan elismert *normája.*

Ezt tudva, sokan úgy vélekedhetnek, hogy akkor hát a nyelvjárásoknak a köznyelv és az irodalmi nyelv kialakulása után semmilyen súlyuk nincs többé a nyelvi eszközök megítélésében. A dolog nem ilyen egyszerű. Először is, a népnyelv nagy súllyal esik latba annak eldöntésében, hogy valamely nyelvi eszköz idegenszerű-e vagy sem. Csökken az idegen eredet valószínűsége akkor, ha az idegenszerűség gyanújába keveredett nyelvi eszköz megtalálható a népnyelvben, régóta otthonos valamennyi nyelvjárásban vagy legalábbis a nyelvjárások többségében. Ezenkívül arra is tekintettel kell lennünk, hogy nincs pontosan megvonva a határ a népnyelv és a köznyelv, illetve a népnyelv és az irodalmi nyelv között. Mindig adva van a lehetőség, hogy a sajátosan népnyelvi eszközök köznyelvi és irodalmi szintre emelkedjenek. Ugyanakkor bizonyos nyelvi eszközök kiszorulhatnak a köznyelvből és az irodalmi nyelvből.

Mindebből természetszerűleg következik az a nyelvhelyességi elv, mondhatnánk: **alapelv,** *hogy valamely nyelvközösségen belül helyes az a nyelvi eszköz, amelyet az egész nyelvközösség köznyelvi és irodalmi szinten használ, illetve használhat.*

Ha a nyelv könnyen áttekinthető rendszer volna - mint ahogy nem az -, és ha mi, emberek tökéletesnek alkotott lények volnánk - mint ahogy nem vagyunk azok -, akkor nem is lenne szükség több nyelvhelyességi elvre, hiszen a fent megfogalmazott alapelvet minden nyelvi eszköz esetében eredményesen alkalmazhatnánk. A nyelvművelők azonban az eddigi tapasztalatok alapján ezt a sarkalatos alapelvet egyéb elvekkel, egyéb követelményekkel is ki szokták egészíteni. Főként abból a célból, hogy az eredeti, sajátos magyar nyelvi eszközöket és a nélkülözhetetlennek bizonyult idegen eredetű nyelvi elemeket meg lehessen óvni az esztelen üldözéstől, ugyanakkor a nyelvbe újabban beférkőzött, de nélkülözhető, sőt ártalmas idegen eredetű elemeket ki lehessen szorítani a nyelvből. Így jöttek létre a kiegészítő nyelvhelyességi elvek. Ezek a következők:

Mindenképpen helyesnek kell tartanunk azt a köznyelvben és irodalmi nyelvben használt nyelvi eszközt, amely már hosszú idő óta, esetleg évszázadok óta, sőt ősidők óta él nyelvünkben, megtalálható a népnyelvben vagy legalábbis számos nyelvjárásban, megtalálható legnagyobb íróink-költőink műveiben. (Sokan talán csodálkoznak azon, hogy mindezt hangsúlyozni kell, de később látni fogjuk, hogy erre valóban szükség van.)

Helyesnek kell tartanunk továbbá azt az idegen eredetű vagy idegen mintára keletkezett nyelvi eszközt, amelynek idegen eredete a magyar nyelvközösség tudatában már elhalványult, és csak tudományos úton mutatható ki.

Helyesnek kell tartanunk azt az idegen eredetű vagy idegen mintára keletkezett nyelvi eszközt, amelynek idegen eredete fölismerhető ugyan, de amely régóta használatos nyelvünkben, ráadásul fontos funkciója van.

Helyesnek kell tartanunk azt az idegen eredetű vagy idegen mintára keletkezett nyelvi eszközt, amely nem régen került ugyan be nyelvünkbe, de valamilyen szempontból hasznosnak bizonyul.

Ezek után - a nyelvhelyesség elveit mértékül véve meg tudjuk állapítani, hogy mik a helytálló nyelvhelyességi szabályok és mik a nyelvi babonák.

Nyelvi babonát terjeszt az a nyelvész, nyelvművelő, író, tanár, újságíró vagy bárki más, aki helytelennek nyilvánít olyan nyelvi eszközt, amely a fenti nyelvhelyességi elvek értelmében nem hibáztatható.

Itt is, akárcsak a nyelvhelyességi elveknél, a babona általános meghatározását - szintén az eddigi tapasztalatok alapján - további meghatározásokkal kell kiegészítenünk.

Nyelvi babonát terjesztenek azok is, akik idegenszerűnek, mondjuk: germanizmusnak bélyegeznek olyan nyelvi eszközt, amely ismeretlen a forrásul megjelölt idegen nyelvben, vagy már abban a korban is járatos volt nyelvünkben, amikor a forrásul megjelölt idegen nyelv még nem hathatott rá. Ezek a *mondvacsinált* germanizmusok vagy latinizmusok.

Nyelvi babonát terjesztenek azok is, akik minden megokolás nélkül, egyéni ízlésből, egyéni szeszélyből üldöznek, kárhoztatnak teljesen kifogástalan nyelvi eszközöket.

* * *

A nyelvi babonákkal kapcsolatban a következő kérdések merülnek föl: *1.* Mennyi lehet nyelvünkben a babonák száma? *2.* Milyen mélyrehatóan érintik a babonák nyelvünk rendszerét? *3.* Hogyan nyilvánulnak meg a babonák az általános nyelvhasználatban? *4.* Honnan származnak a babonák? *5.* Kik a babonák terjesztői? *6.* Kik a babonák hordozói? *7.* Kik helyezkedtek szembe eddig a babonákkal?

1. Mennyi lehet nyelvünkben a babonák száma? Ennek a kérdésnek a fölvetése azért igen fontos, mert látnunk kell, hogy csakugyan nagy veszélyt jelentenek-e a babonák, vagy csupán kisebb jelentőségű dologról van szó. Ha végiglapozzuk az utóbbi száz évben publikált nyelvészeti, nyelvhelyességi írásokat, folyóiratokat, kézikönyveket, cikkeket, meggyőződhetünk arról, hogy a nyelvi babonák száma - kifejezéseket, szerkezeteket, szólásokat, vonzatokat stb. tekintve - több tucatra, egyes szavakat, mondvacsinált germanizmusokat is beleértve százakra tehető.

2. Milyen mértékben érintik a babonák nyelvünk rendszerét? Figyelmes vizsgálódás után meg kell állapítanunk, hogy a babonák káros hatása ebből a szemszögből nézve aggasztó méreteket ért el. Alig van nyelvünknek olyan alaktani, mondattani, lexikológiai eszköze, amely ne esett volna prédául a nyelvhelyeskedési szenvedélynek.

3. Hogyan nyilvánulnak meg a babonák a nyelvhasználatban? Általánosságban olyképpen, hogy a babonák körében élő emberek bizonyos fokig elveszítik kifejezési biztonságukat, nyelvérzéküket. Megromlik a „nyelvi közérzet", mint ahogy ezt többen is szóvá tették. Ez egészen természetes következménye az általános nyelvhasználattal szembeforduló regulázásnak. Megpróbálom röviden vázolni ezt a folyamatot.

A nyelvünk sajátos jelenségeinek felszínes vizsgálatából eredő, „a priori" megfogalmazott nyelvhelyességi szabályok rendszerint efféle motiválásokat, korholásokat, deklarációkat tartalmaznak: „aki tud magyarul, az így mondja"; „a német beszél így, mi magyarok viszont..."; „magyar ember ezt nem így mondja" stb.

Ha ilyenkor alaposan megnézzük, hogy mi is az igazság, ráébredünk arra, hogy a többség bizony nem úgy mondja - rendszerint évszázadok óta nem úgy mondja -, ahogy a buzgó regulázó mondatni akarja vele, illetőleg bizony úgy mondja - réges-régóta úgy mondja -, ahogy a szabályalkotó szerint állítólag „nem mondja". Ha nem így volna, nem volna értelme a kárhoztatásnak.

Az általánosan használt nyelvi eszközök hibáztatása folytán hovatovább kialakul egy olyan fölfogás, hogy a többség rosszul beszél magyarul. Ennek káros hatása többféleképpen is megmutatkozik. Oly módon például, hogy sokan nem mernek a nyilvánosság előtt beszélni, különösen, ha tudják, hogy a hallgatóság között nyelvészfélék is vannak. S ha mégis fölszólalnak, csak olyan kifejezéseket, szerkezeteket, szavakat mernek használni, amikről tudják vagy sejtik, hogy a nyelvművelők még nem írtak azokkal kapcsolatban helytelenítő cikkeket.

Ennek a nyelvi elbátortalanodásnak számos esetét figyelhetjük meg. Tapasztalhatjuk például, hogy akik mégis mindenképpen szerepelni akarnak, vagy akiknek pozíciójuknál fogva szerepelniük kell a nyilvánosság előtt, azok iparkodnak olyan nyelven beszélni, amely lényegesen különbözik a természetes anyanyelvtől. Teszik ezt abban a hitben, hogy akkor beszélnek helyesen és választékosan, ha minél kevésbé hasonlít beszédjük a megszokott beszédhez. Egyes nyelvművelők ezt az előkelősködésre, fontoskodásra való törekvéssel hozzák összefüggésbe. Ilyesmi is létezik, de akkor is fönnáll a tény, hogy az előkelősködni, fontoskodni akarók elsősorban mégis a megszokott természetes nyelvtől való elrugaszkodásban látják az előkelősködésnek az eszközét.

Sajnos, nemcsak az élő beszédben figyelhetjük meg ezt a bizonytalanságot, hanem írásban is. Tanárok, lektorok, újságírók, általában azok, akik mások írásbeli megnyilatkozásait korrigálják, állandóan tapasztalhatják, hogy sokan igen gyakran valamilyen nyelvi babona hatása alatt írnak. Az a tanár vagy lektor, aki maga is jól ismeri ezeket a babonákat, rögtön látja, melyik babona irányította az írott szöveg szerzőjének a tollát. Ha ezt olvassuk: *remélhetően, vonatkozóan, állítóan, egyhangúan,* akkor sejthetjük, hogy az illető hallott valamit harangozni a *-lag, -leg* helytelen voltáról. Ha egy újságcikkben *„a többi között"* tolakszik a szemünk elé, akkor bizonyosra vehetjük, hogy a cikkíró nem meri tollára venni a *„többek között"* kifejezést. Ugyanígy könnyen észrevehetjük más nyelvi eszközök szándékos kerülését is.

4. Honnan származnak a babonák? Evvel kapcsolatban föltehetnénk több hasonló kérdést is: Hogyan keletkeznek a babonák? Mik a babonák forrásai? - Ha ezekre a kérdésekre választ keresünk, váratlan eredményre jutunk. Ha valaki a babonák eredetét elfogulatlanul, előítélet nélkül vizsgálja, előbb-utóbb rájön arra, hogy a magyar nyelvművelés mindjárt a kezdet kezdetén nemegyszer tévútra jutott. Eddig kellőképpen föl nem derített okokból sokszor kritikátlanul, a nyelvi valóság negligálásával hibáztatott nyelvi eszközöket. Elég volt egyetlen kárhoztató kijelentés, és bármely nyelvi jelenséget az üldözendők közé soroltak, ahonnan jó ideig, némelyiket a mai napig sem lehetett kiragadni.

Ilyen módon persze rohamosan gyűltek a tilalomfák, de ugyanakkor hallatszani kezdtek a tiltakozások is. Arany János ironikus versekben pellengérezte ki az effajta „nyelvművelést". Megtudjuk ezekből a versekből, hogy az üldözendők közt szerepelt például a *bennünket,* a *noha* kötőszó, az *-ás, -és* képző és sok más nyelvi eszköz. Azt is megtudjuk, hogy a múlt századbeli nyelvészek ezeket az egyéni ötleteket fokozatosan szabállyá emelték, Arany szerint „törvénnyé kenték", s „önnön bogaraikat" minden erővel terjeszteni igyekeztek. Az önkényesen regulázó nyelvészek káros tevékenységét megörökítő egyik vers így szól:

Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvész,
Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész,
Az a három, négyszáz tudós képviselő,
Kik egy-egy indítványt sűrűn hoznak elő,
Sőt nem is indítványt, mert törvénnyé kenik:
Önnön bogarába szerelmes mindenik.

A nyelvi babonákat jórészt nyelvészkörökben „termelték", s a babonák forrása az a felszínes nyelvészeti tevékenység volt, amely nem terjedt ki a nyelvi jelenségek tüzetes vizsgálatára. Csaknem száz éven keresztül a nyelvészek ritkán ellenőrizték, vajon a helytelennek nyilvánított nyelvi eszközök csakugyan helytelenek-e. Mindezekre a mulasztásokra ki fogok térni az egyes babonák tárgyalásánál. Ugyanakkor arra is rá fogok mutatni, hogy az utóbbi évtizedekben a nyelvészek közül sokan igyekeztek jóvátenni a múltbeli mulasztásokat, és jó néhány alaptalan „szabályt" a nyelvi babonák közé soroltak.

5. Kik a babonák terjesztői? A nyelvhelyességi babonák legfőbb terjesztői a nyelvészeken kívül tagadhatatlanul a tanárok. Ez régebben is így volt, és napjainkban sem változott lényegesen a helyzet. A tanárok babonaterjesztő tevékenységéről igen sokan tettek szóban és írásban tanúságot. Az utóbbi időben is sok fiatal ismerősömtől kérdeztem meg, hol tanulta ezt vagy amazt az alaptalan nyelvhelyességi szabályt. A válasz így hangzott: az *iskolában.* Sokan meg is tudták nevezni azt a tanárt, aki a szabályt a fejükbe verte. A tanárok szerepe ebben a tekintetben még végzetesebb volt, mint a nyelvészeké. A nyelvészek ugyanis nem mindig tiltottak kategorikusan, hanem itt is, ott is próbáltak lazítani a szabályon, ha az túlságosan szembehelyezkedett a nyelvhasználattal. Ezeknek a szabályhasználati utasításoknak azonban nem sok eredményük volt. Nem is lehetett. Egyrészt azért nem, mert a szabályokhoz fűzött utasítások legtöbbször éppen olyan alaptalanok voltak, mint maguk a szabályok. Bizonyos fokig érthető tehát, hogy a tanárok a könnyebben járható utat választották. Nem sokat latolgattak, hanem kereken kimondták például: az *egy* névelő mindig helytelen, a *-va, -ve* igeneves szerkezet mindig magyartalan.

6. Kik a babonák hordozói? Az előző pontból önként következik a válasz: az iskolázott emberek, főleg azok, akik történetesen olyan iskolába jártak, ahol valamelyik tanár különösen buzgón propagálta az alaptalan nyelvhelyességi szabályokat.

Nem minden nyelvhelyességi szabály rögződött meg egyformán valamennyi iskolázott emberben. Megfigyelhetjük, hogy az egyik ember ezt, a másik azt a szabályt tartotta meg emlékezetében. Ez egyebek között a szabályok megtanulhatatlanul nagy számával magyarázható. A babonákat hordozó értelmiségiek az örökölt babonákon kívül saját maguk kitalálta babonákat is terjesztenek. Főleg olyanokat, amelyek az átlátszó „logikával" függnek össze. Például: nem *állhatnak* előttünk feladatok, mert a feladatoknak nincs lábuk; nem léphetünk mosolygó *arccal* a szobába, mert arccal nem lehet lépni. De egészen egyéni babonákról is tudunk. Különösen nyelvészkedő hivatalfőnökök tilalmaznak egyes szavakat, kifejezéseket alárendeltjeiknek.

7. Kik helyezkedtek szembe eddig a babonákkal? Régebben igen sokszor Arany János. Oldalakra terjedne, ha föl akarnánk sorolni azokat a kifejezéseket és szavakat, amiket megvédett a nyelvészek tilalmaival szemben. Számos, légből kapott nyelvhelyességi szabályt cáfolt meg vagy módosított. Rámutatott arra is, hogy ezek az „a priori" szerkesztett szabályok teljesen önkényesek. Maró gúnnyal illette egyebek között azokat a tanokat, amiket a nyelvészek akkoriban a magyar igeidők használatával kapcsolatban kiötöltek. Megállapította, hogy itt „homlokegyenest ellenkező teóriák tülkölődznek egymással" (Visszatekintés, VI.). Ezeket a teóriákat, amelyeket ma fikcióknak bélyegeznénk, Arany nagy betűvel írva - *Elveknek* nevezi, és gúnyosan számokkal látja el, ekképpen: „Elv No. 1.", „Elv No. 2.", „Elv No. 3." (A részletekre majd az egyes babonáknál térek ki.)

Számos nyelvi babonára derített fényt Simonyi Zsigmond. Ő bizonyította be sok nyelvhelyességi „hibáról", hogy azok nem is hibák. Sajnos, azt kell, mondanunk, hogy Simonyi ebben a tekintetben nem volt következetes. Néhány nyelvi babona az ő meg nem fontolt hibáztatására megy vissza.

Erőteljes hadjárat indult meg az 1950-es évek elején a babonák ellen. Idézem azokat a szavakat, amelyek annak idején a küzdelmet megindították: „El kell távolítanunk azokat a hamis tilalomfákat, azokat az áltörvényeket, amelyek valamilyen eredetileg helyes nyelvi szabály félreértése vagy valamilyen nyelvi jelenség önkényes magyarázata folytán keletkeztek. Ezek a nyelvművelő babonák sokszor szinte kiirthatatlanok; erősek és rombolók" (Lőrincze Lajos: *Nyelv és élet,* 169).

Lőrincze maga járt elöl jó példával, és a fent említett könyvben mindjárt egy régi nyelvi babonát döntött meg. Ma már jó néhány tilalomfának az eltávolítása fűződik nevéhez. Lőrincze babonacáfoló tanulmányát rövidesen több hasonló tanulmány követte más nyelvészek kutatómunkájának eredményeképpen.

Egyik nyelvészünk, Nagy J. Béla külön összefoglaló tanulmányt írt *Nyelvhelyességi babonák* címmel egy kézikönyvben (*Nyelvművelésünk főbb kérdései,* 241). Ennek a sok tekintetben hasznos tanulmánynak több gyöngéje is van, legnagyobb az, hogy néhány témája túlságosan bonyolultan, nem népszerűen van megírva, kevés példával illusztrálva, éppen ezért az olvasó végül is nem kap biztos támpontot a szóban forgó nyelvi eszköz helyes használatára. Végül, némely babona, amelyet Nagy J. Béla tárgyal, manapság már nem játszik jelentős szerepet.

Az utóbbi években a babonák elleni küzdelem mintha ellanyhult volna. Pedig még nem érkezett el az ideje, hogy „fegyverszünetet" hirdessünk, egyrészt azért, mert a leleplezett babonák jó részét sem sikerült félreállítani az útból, másrészt azért, mert számos régi babona még most is a helyesnek tartható szabályok közt lábatlankodik mint álszabály, és rontja a többi szabálynak a hitelét. Mások is észrevették a nyelvi babonáknak ezt a káros hatását, és nyomatékosan fölhívták rá a figyelmet.

A *Kortárs* folyóirat 1977. 8. számában (1307), majd a *Herder árnyékában* című könyvben (156) Kolozsvári Grandpierre Emil nyomatékosan rámutatott a nyelvi babonák káros voltára, és egyik legsürgősebb feladatként jelölte meg, hogy vessünk gátat terjedésüknek.

Valóban ez volna nyelvművelésünknek egyik legfontosabb föladata. Véleményem szerint addig nem várhatunk szemmel látható előrehaladást a nyelvművelés területén, vagyis addig nem várhatjuk, hogy a magyar anyanyelvűek többsége helyesen, szépen beszéljen és írjon, amíg vissza nem szorítottuk a nyelvi babonák nagy részét. Hiszen nyilvánvaló, hogy addig nem szerezhetünk érvényt a célszerű és ésszerű nyelvművelési törekvéseknek, amíg az emberek tudatában kaotikus összevisszaságban kavarognak a helytálló szabályok a soha kellőképpen meg nem vizsgált alaptalan regulákkal.

Ezek után rátérek az egyes babonák tárgyalására, kitérve mindarra, amit a szóban forgó babona megvilágítása céljából lényegesnek tartok. A sorrendet többé-kevésbé az szabta meg, hogy egy-egy nyelvi jelenség mióta van kitéve valamely babona romboló hatásának; milyen körre terjed ki a babona hatása; milyen mértékű kárt szenvedett a magyar nyelv rendszere a babona következtében. Ugyanezek a tényezők határozták meg a méltatlanul üldözött nyelvi jelenségekkel kapcsolatban a mondanivaló terjedelmét is.

Jól tudom, hogy a babonák - nemcsak a nyelvi, hanem egyéb babonák is - rendkívül mélyen gyökereznek az emberek tudatában. Annyira, hogy az emberek nemegyszer komolyan neheztelnek arra, aki föl akarja világosítani őket, hogy megszabaduljanak a babonák visszahúzó hatásától. Tapasztalhatjuk, hogy még a fölvilágosultabbaknak is van néhány dédelgetett „házi" babonájuk. Biztosra veszem, hogy sokan rám is neheztelni fognak néhány szélesebb hatókörű „házi" babona kipellengérezése miatt. Azt is sejtem, hogy melyei azok a babonák, amelyeknek leleplezését a legtöbben fogják fájlalni. Ez azonban nem tarthat vissza a babonák elítélésétől.

Nem tarthat vissza elsősorban azért, mert meg vagyok győződve arról, hogy minden egyes babonának a pusztulása - akárcsak egy-egy boszorkány halála Petőfi János vitézében - egy fokkal világosabbá teszi a magyar nyelv használatára egy évszázad óta rátelepedő homályosságot. Nem tarthat vissza másodsorban azért, mert nem állítok föl semmilyen merev ellenszabályt az eddig szentségként tisztelt szabályokkal szemben. Célom a fölvilágosítás az élő nyelvhasználat alapján, a nyelvhelyességi elvek figyelembevételével.

1. „NE LÉGYEN EGY NAP, EGY PERC ELVESZÍTVE”

Írta Petőfi lobogó lelkesedéssel Az apostol című elbeszélő költeményben. A mindennapi beszédben hasonló kifejezéseket hallhatunk: „Végre, ez is *el van intézve*”; „A kérdés tegnap még *nem volt tisztázva*”; „Holnap a bolt csak este *lesz becsukva*”; „Ki *lett tagadva* az örökségből.” Ezeket a kifejezéseket közös névvel *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezetnek nevezzük. Másképpen így is szokták nevezni: a *létigével* alkotott *-va, -ve* igeneves szerkezet. A szerkezetben a *lenni* igének valamennyi alakja szerepelhet: *van, volt, lesz, lett, volna, lenne, lett volna, legyen.* Néha az *áll* ige is kapcsolódhat a *-va, -ve* képzős határozói igenévvel. Például: „*Nyitva áll* az ajtó” (Arany: Családi kör); „Most *biztosítva áll* már: a jövő” (Madách: Az ember tragédiája); „És *biztosítva áll* nagyság, erény” (uo.).

Napjainkban országszerte el van terjedve az értelmiség körében az a tévhit, hogy a *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezet magyartalan, német hatásra keletkezett ahogy régebben mondani szokták: *germanizmus.* Ezt a mérhetetlen kárt okozó babonát nyelvészek, nyelvművelők kezdték hirdetni a múlt század vége felé. Tőlük vették át a tanárok, akik vad fanatizmussal üldözték és üldözik ma is ezt az alaptalanul idegenszerűnek mondott szerkezetet.

Ezzel a babonával kapcsolatban kettős feladatot kell végrehajtanunk. Először is, ki kell mutatnunk, hogy a *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezet járatos az irodalmi nyelvben és a köznyelvben, megvan a régi nyelvben és a népnyelvben is. Másodszor, be kell bizonyítanunk az idegenszerűség vádjának képtelenségét, amire - mint a nyelvhelyességi elvek alapján már tudjuk - több lehetőség kínálkozik. Ha e két követelmény közül bármelyiknek eleget teszünk, már félig nyert ügyünk van, mert akkor jogosan vádolhatjuk rövidlátással, gondatlansággal a babona híveit. Ha pedig mind a kettőnek eleget tettünk, akkor jogosan bélyegezhetjük nyelvrontóknak a szerkezet üldözőit. Kezdjük el tehát a kutatást az irodalmi nyelvből, a népnyelvből és a köznyelvből vett példákkal. A tüzetes példatárat - hogy a fejtegetés folytonosságát meg ne szakítsam - a fejezet végén közlöm.

Ha gondosan megvizsgáljuk a rendelkezésünkre álló forrásokat, akkor a idevonatkozó példák tanúskodása alapján kétségtelennek kell tartanunk, hogy a *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezet legrégibb nyelvemlékeinktől fogva, tehát több mint 500 év óta otthonos nyelvünk minden rétegében.

A) A GERMANIZMUS BABONÁJA

Egészen bizonyos, hogy Balassinak, Károli Gáspárnak, Pázmánynak, Faludinak, Mikesnek, Berzsenyinek, Csokonainak, Vörösmartynak, Tompának, Petőfinek, Madáchnak és a fiatal Aranynak egy pillanatra se jutott eszébe, hogy a *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezetnek a legkisebb köze volna a germanizmushoz. Ha egy kis statisztikai gyűjtést végzünk, kimutathatjuk, hogy Vörösmarty költői műveiben több mint 300-szor, Petőfi költeményeiben 200-szor, Tompa összes költeményeiben 220-szor, Arany költői műveiben 340-szer találjuk meg ezt a szerkezetet. És milyen nagy változatossággal! Ha klasszikusaink életre kelnének, és elolvasnák a szerkezetről 100 év óta összeírt cikkeket, kézikönyveket és nyelvtanokat, akkor vagy a saját műveiket dobnák a tűzbe - szégyenükben, vagy a nyelvhelyességi irományokat - haragjukban.

A germanizmus vádját valamikor az 1860-as évek táján agyalta ki néhány nyelvész, tanár és nyelvtaníró, és ez a koholmány egy-két évtized alatt járványként terjedt el nyelvészi és tanári körökben. Ha ebben a kérdésben tisztán akarunk látni, fehér lappal kell indulnunk.

A Jókai Kódex szövege, amelyben már mai formájában megtaláljuk a *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezetet, a magyar nyelv 14. század végi állapotát tükrözi. Nem lehet kétséges, hogy az 1380 táján írásos szövegben olvasható szerkezet már jóval előbb ugyanebben a formában megvolt az élő nyelvben. Ebben az időben azonban még nem beszélhetünk német nyelvi hatásról. A germanizmus-vadászok tehát anakronizmust követtek el, összekeverték a korokat, mert nem lehet idegenszerű az a nyelvi eszköz, amely már abban a korban is járatos volt nyelvünkben, amikor a forrásul megjelölt idegen nyelv még nem hathatott nyelvünkre.

De vannak más bizonyítékaink a germanizmus babonájával szemben. Állítsuk egymás mellé a *lenni + -va, -ve* igeneves magyar szerkezetet, és azt a német szerkezetet, amelyet a németek a magyar szerkezet megfelelőjeként használnak. Magyarul így beszélünk: „Az ellátás *biztosítva van*"; „A levél *meg volt írva*". Akik tudnak németül, azok így fordítják németre ezt a két mondatot: „Die Versorgung *ist gesichert*"; „Der Brief *war geschrieben.*" Hasonlítsuk össze a két szerkezetet. A német szerkezetben szereplő *gesichert* és *geschrieben* nem azt jelenti, hogy: *biztosítva* és *írva, megírva,* hanem azt, hogy *biztosított,* illetve: *írott, megírt.* Nyilvánvaló tehát, hogy a két szerkezet lényegesen különbözik egymástól. A magyar szerkezetben *határozói igenév* áll, a német szerkezetben múlt idejű (v. befejezett) *melléknévi igenév.* Ez legalább olyan nagy különbség, mint amennyire az *alma* különbözik a *körtétől.*

Továbbmenve, azt is megállapíthatjuk, hogy a németek igen sok esetben még csak nem is igenevet használnak a magyar *-va, -ve* igeneves szerkezet visszaadására, hanem egészen másképp szerkesztik a mondatot. Meglepő, hogy még az *ablak nyitva van* egyszerű kifejezést sem húzhatjuk rá a német kaptafára. Németül ez így van: *das Fenster ist offen.* Tehát se nem *öffnend* 'nyitva', se nem *geöffnet* 'nyitott'. Az *offen* inkább olyasmit jelent, hogy: 'nyílt'. Más példák a magyar és a német szerkesztés különbségére: *„Meg leszel lepve"* 'das wird eine Überraschung für dich' (= ez meglepetés lesz számodra); *„Meg voltam akadva"* 'Ich wusste nicht was zu machen' (= nem tudtam, mit is csináljak) stb. stb.

De van egy másik vád, azaz babona is az idegenszerűséggel kapcsolatban. A múlt század szemellenzős nyelvművelői azt tanították, és a mai nyelvművelők közül is sokan azt tanítják, hogy a szerkezet a *latin szenvedő igeragozás* hatására keletkezett.

Először is, akik tanultak latinul, jól tudják, hogy a latin szenvedő igéket, amelyek személytelen mondatszerkesztésre szolgálnak, a régi fordítók az esetek túlnyomó részében magyarul is szenvedő igékkel adták vissza. Éppen azért jártak el így, mert a latinban nincsen olyan szerkezet, amely csak megközelítőleg is hasonlítana a magyar *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezethez. A „dictum est antiquis" kifejezést Károli így fordítja: *megmondatott a régieknek.* Eszébe se jut úgy fordítani, hogy: *meg volt mondva* a régieknek. Egyébként Károli csaknem minden latin szenvedő igét szenvedő igével fordít magyarra. Talán ez hat leginkább zavarólag ebben a kitűnő bibliafordításban a mai olvasó számára. Íme egy példa: „Ki jóllehet e világ fundamentomainak felvettetések előtt *rendeltetett* volt, de *megjelentetett az* utolsó időkben ti érettetek" (Péter 1. lev.). Apácai Magyar Enciklopediájában ilyesmiket találunk a latin szenvedő igék hatására: „hasonlóképpen *helyheztettettek*"; „csillagnak *mondattathatik*" stb.

Másodszor, a magyar *-va, -ve* igeneves kifejezéseket gyakran egész más kifejezésekkel kell megközelítően visszaadni latinul. Például: *„Legyetek üdvözölve!"* 'Salvete!'; *„Feledve nem lészen"* (Pázmány) 'Non erit in oblivione' (= Nem lesz feledésben); „A folyó *be van fagyva*" 'Flumen frigore constitit' (= A fagytól beállt) stb.

Harmadszor, régi népdalainkban, amelyek a 17. századi daloskönyvekben maradtak ránk, de már nyilvánvalóan századokkal előbb szájrul szájra jártak, és terjedtek el országszerte, gyakran találkozunk a *-va, -ve* igeneves szerkezettel. Például:

Akár mennyek az világ végire,
Az tengernek tulsó szegletire,
Én szívembül nem *lész kirekesztve,*
Megkereslek, szívem, esztendőre.

Elég nagy szívemnek fájdalma,
Mellyért szívem búval *rakva,*
Hogy tőlem *leszesz elválva,*
Legyen Isten akarattya.

De *el vagyok határozva,*
Szabadságom *el van zárva,*
Ollyan vagyok, mint az árva,
Isten *legyen* jókkal *áldva.*

Akik azt állítják, hogy ezek a *-va, -ve* igeneves kifejezések a latinos *-tattatik, -tettetik*; *-tattatott, -tettetett* formákból keletkeztek, azok nem tudják megítélni, hogy valamely nyelv milyen mondattani formákat vehet át egy másik nyelvből.

Negyedszer, a magyarhoz legközelebb álló vogul és osztják nyelvben is megtaláljuk a *létigével* alkotott határozói igeneves szerkezetet. Ráadásul az osztják nyelvben még az alkotó elemek is hajszálra ugyanazok, mint a magyarban. Az osztjákban a határozói igenév képzője a *-mán,* amely ikertestvére a magyar *-ván, -vén* igenévképzőnek. A magyar nyelvből a *-mán* igenévképző kiveszett, de megmaradt a vele azonos eredetű *-mány, -mény* főnévképző (tartomány), amely a *-vány, -vény* főnévképzőnek ma is egyenrangú párja. Ide iktatok egy osztják határozói igeneves szerkezetet: *lavem halmán ol,* magyarul: *lovam halván van,* vagyis: *meg van halva.* A legközelebbi rokonnyelvek tanúsága szerint tehát kétség sem fér hozzá, hogy a magyar *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezet gyökerei az ugor korba nyúlnak vissza, amikor őseink még hírét se hallották a latinoknak vagy a germánoknak (Nyelvőr, 102:279-81).

Ezek után önként vetődik föl a kérdés: hogyan történhetett meg, hogy erre az ősi szerkezetre a különféle rendű és rangú nyelvművelők mégis rásütötték a germanizmus bélyegét? Elemzésre egyáltalában nem vállalkoztak. Elég volt ennyit kijelenteni: ezt latinul is így mondják - tehát *latinizmus,* ezt németül is így mondják - tehát *germanizmus.* Eleinte inkább csak a szavakkal törődtek, de a szavak után fokozatosan a szólások, kifejezések, vonzatok, szerkezetek kerültek sorra. Így rótták meg többek között - a sok ezerből néhány példát kiragadva - ezeket: *hangsúlyozni* 'akzentuieren'; *tanulmányozni* 'studieren'; *minden ok nélkül* 'ohne jede Ursache'; *szeretetreméltó* 'liebenswürdig'; stb. stb. Már csak az hiányzott, hogy például a *kő* szavunkat is a germanizmusok közé sorolják avval az érveléssel, hogy a német-magyar szótárban a német *Stein* szó jelentéseként ezt találjuk: *kő.*

Az idegenkutatás tobzódását sokan kifogásolták. Jogosan! Mert a nyelvi eszközök, elsősorban a szavak eredetének vizsgálata sok szempontból előmozdíthatja ugyan a nyelvtudomány fejlődését, de a kifejezések, szólások, vonzatok több-kevesebb hasonlóságának kimutatása céljából végigpásztázni, gereblyézni, rostálni a körülöttünk élő összes népek nyelvét, és esetleg csak megközelítő, csupán látszólagos egyezés, hasonlóság alapján ráolvasni a magyar nyelv kifejezési eszközeire az idegen eredet szentenciáját - nem egyéb tudományos mázzal bevont szemfényvesztésnél. Az effajta nyelvészkedés heves tiltakozást váltott ki több oldalról. Arany is rosszallotta ezt az eljárást. Prózai írásokban és szatirikus versekben ítélte el a nyelvhelyeskedésnek ezt a formáját, mely végső soron oda torkollott, hogy a magyarok a környező nyelvek gyámkodása nélkül a legegyszerűbb gondolatokat, mondanivalókat se tudták volna kifejezni. Idézem Arany János idevágó sorait:

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
Ami új van benne, mind rossz,
Ami régi, az meg tót.

(1878)

Szót, ragot és képzőt idegenből mennyit oroztál
Attól fogva, hogy e négy folyam árja itat,
Miklosich és Dankovszky nyomán, s irigyelve babérjok,
Egy sereg ifju tudós rád bizonyítja mohón.

(1881)

Ahogy indult a nyelvészet árja:
Árpád nyelve csak ferdített árja.

Mert a nyelvnek is van pestises járványa,
Ha nem volna, csinál doktora, bábája.

(1861 körül)

B) AZ ÁLLAPOT-SZABÁLY BABONÁJA

Az 1870-es évek vége felé a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezetet az iskolákban már a leginkább üldözendő nyelvi eszközök közé sorolták. A *-va,* -ve üldözése azután tovább-gyűrűzött, s behatolt az irodalmi körökbe. Annyira, hogy Arany János nem bírta tovább nézni ezt az esztelen nyelvrongálást, és 1879-ben a Margitszigeten Simonyi Zsigmondnak, a Magyar Nyelvőr nagy tekintélyű munkatársának egy cédulát adott át, melyre egyebek közt ez volt írva: „*Be van* az én szűröm ujja *kötve*"; „A Kállai utca *ki van festve*"; „Már a jelentés *le volt tisztázva,* mikor ő odajött"; „Ha *le lesz írva,* csak tedd a többihez"; „Mire a búza *le lett vágva,* beesteledett." Ezek jogos magyar kifejezések.

Simonyi csak 1907-ben közölte a cédula tartalmát a Nyelvőrben, abban a tanulmányban, amelyet a *lenni* + *-va, -ve* igeneves kifejezések védelmében írt. Indulatos szavakkal ítélte el azt a kampányt, amelyet az iskolák folytattak a *-va, -ve* igenév ellen. Tanulmánya ezekkel a szavakkal kezdődik: „Valóságos őrület az, amit mostanában ezekkel a kifejezésmódokkal elkövetnek iskolai és irodalmi körökben. Országszerte el van terjedve az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyartalan" (Nyr. 36: 385). Simonyi elsősorban az iskolát okolja ezért. Így folytatja: „Tanárainknak, tanítóinknak, könyvbírálóinknak olyan siralmas fogalmaik vannak a nyelv mivoltáról és nyelvünk életéről, hogy ilyen egyszerű kérdésekben nem tudnak eligazodni. Őnekik rendkívül csúnyán hangzanak azok a kifejezésmódok, amelyek ezrivel fordulnak elő régibb és újabb irodalmunkban, amelyeket széltiben használnak legjobb íróink s nyelvünknek legjelesebb művészei, s amelyek folyton-folyvást élnek Kárpátoktól Adriáig, még a legelrejtettebb falukban is... És tanítóink, akiknek ápolni és terjeszteni kell nemzeti nyelvünk gyökeres sajátságait, olyan kevéssé bízhatnak a saját nyelvérzékükben, hogy gondolkodás nélkül, szajkó módjára ismétlik vaskalapos nyelvtanosok alaptalan ítéleteit" (uo.).

Éles kifakadás ez a tanárokkal szemben. És ebben a formában szerfölött igazságtalan is. A *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezet üldözésének ódiuma - nincs mit kertelni - a nyelvészek, nyelvművelők lelkét terheli elsősorban. És csak azután a tanárokét. Ha Arany János, a költő már 1879-ben aggódva nézte a tornyosuló veszélyt, a nyelvészek miért nem vették észre? Vagy

ha észrevették, miért nem szálltak szembe azonnal a nyelvrombolókkal? Miért vesztegettek el hosszú évtizedeket ölbe tett kézzel?

Simonyi 1907-ben már bizonyára érezte, hogy a nyelvészek súlyos mulasztást követtek el, hiszen az ő feladatuk lett volna a magyar nyelv védelme, nekik kellett volna megvédeni nyelvünknek egyik ősi eszközét! Elhatározta tehát, hogy végre szembefordul az árral. Amikor azonban látta, hogy milyen vaskalapos sereggel kell megküzdenie, inkább a kompromisszumos megoldás mellett döntött.

Megszerkesztette az úgynevezett *állapot-szabályt,* amely úgy szólt, hogy csak akkor helyes és magyaros a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezet, ha állapotot jelöl. Evvel a mesterkélt *állapot-szabállyal* akarta megmenteni a *-va, -ve* igeneves kifejezéseknek egy részét: a kisebbik részét; eleve föláldozva a nagyobbikat.

A kompromisszum azonban ezúttal se vezetett jóra. Hiszen maguk a nyelvészek se tudták számos esetben eldönteni, hogy ez vagy az a kifejezés állapotot jelöl-e vagy sem. Napjainkban se tudják eldönteni. Az is zavarólag hatott, hogy az irodalmi alkotásokból jól ismert *lenni* + *-va, -ve* igeneves kifejezések jó része nem állt összhangban az *állapot-szabállyal,* amelynek határait éppen ezért folytonosan bővíteni kellett. Annyira, hogy az *állapot* szó már tartalmatlanná vált.

Az Értelmező Szótár így határozza meg az *állapot* fogalmát: „Az egyénnek testi-lelki minősége, helyzete, életének valamely szakaszán. Élettelen tárgynak hosszabb-rövidebb ideig tartó tulajdonsága.” Vizsgáljunk meg példaképpen néhányat a nyelvművelők által is helyesnek tartott irodalmi és köznyelvi kifejezések közül:

„Istennek *ajánlva legyetek* immár ti!” (Balassi); „A posztó *meg van véve* rég” (Petőfi); „Mária! bűneid *meg vannak bocsátva*” (Arany); „Az öreg pincér se gyanítja, Hogy versbe *legyen kanyarítva”* (Arany); „*Ki vagy fizetve,* béna koldus, S most meg fogsz halni” (Ady).

Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy Balassi fegyvertársainak, az egri vitézeknek nem volt testi-lelki minőségük az Istennek való *ajánlottság,* tehát nem voltak *ajánlott állapotban.* Nyilvánvaló, hogy a posztónak nem volt hosszabb-rövidebb ideig tartó tulajdonsága a *megvett*ség, tehát nem volt *megvett állapotban.* Nyilvánvaló, hogy a bűnök nincsenek *megbocsátott állapotban,* az öreg pincér nem volt *kanyarított állapotban,* a béna koldus sem volt *kifizetett állapotban.*

Ha azt mondom: *meg vagyok veletek áldva,* akkor nem vagyok *áldott* állapotban; ha azt mondom: a rag itt *ki van téve,* akkor a rag nincs *kitett* állapotban; ha azt mondom: *legyetek üdvözölve,* akkor barátaim nincsenek *üdvözölt* állapotban; ha azt mondom: ez a kabát már *el van adva,* akkor a kabát nincs *eladott* állapotban. És így tovább.

Mármost, jól gondoljuk meg! Vajon ki az, aki beszéd vagy írás közben hajlandó latolgatni, az ujjain vagy a kabátgombjain számolgatni, hogy melyik kifejezés jelöl *állapotot* és melyik nem? S ha mégis hajlandó, és ráébred arra, hogy egy sereg *-va, -ve* igeneves kifejezés kétségtelenül *nem jelent állapotot,* holott ezek a *nem-állapotos* kifejezések legnagyobb költőink, íróink legismertebb verseiben, műveiben is megtalálhatók, akkor elveszti az *állapot-szabályba* vetett hitét, de egyúttal arra az elhatározásra jut, hogy legcélszerűbb, ha a *-va, -ve* igeneves kifejezéseket valamilyen más megoldással pótolja. Ez az elhatározás, amiből idővel *tömeges* elhatározás lett, a *-va, -ve* igeneves szerkezet fokozatos háttérbe szorulását eredményezte, most már nemcsak az iskolákban, hanem a sajtóban is.

A nyelvészek, nyelvművelők közül sokan mind a mai napig nem ismerték el az *állapot-szabály* meddőségét, használhatatlanságát, káros voltát. Ahelyett, hogy már régen eltörölték volna a tudományos alapot nélkülöző szabályt, és jobban figyelembe vették volna a nyelvi valóságot, inkább azt a kényelmes eljárást választották, hogy a köznyelvi jelentéstől eltérő értelmet adtak az *állapot* szónak. Minden olyan igeneves kifejezésre, amelyet valamilyen oknál fogva nem zárhattak ki a használatból, rá akarták erőszakolni az *állapot* jelentést. Márpedig a köznyelvi jelentésnek önkényes megváltoztatása ebben az esetben éppúgy megengedhetetlen, mint minden más esetben. Ha a nyelvészek kifogást emelnek az ellen - joggal -, hogy a kereskedelemben a köznyelvi jelentéstől eltérő értelmet adjanak a *bonyolít, kiszerel, göngyöleg* szavaknak, akkor nekik maguknak sincs joguk ahhoz, hogy a nyelvművelésben önkényesen megváltoztassák az *állapot* szó jelentését, értelmét.

C) A SZERKEZET FUNKCIÓI

Aki eltéved egy labirintusban, nehezen találja meg a kivezető utat, mert a józanul megfontolt útkeresés helyett pánikszerűen akar menekülni. Így jártak a nyelvészek is a *-va, -ve* igeneves szerkezet esetében.

Pedig a 19. század végi kapkodást követő évtizedekben a nyelvészek közül többen is fölismerték a *germanizmus* babonájának romboló hatását és az állapot-szabály meddőségét. El kellett volna vetni mind a kettőt, és elölről kellett volna kezdeni a kutatást a nyelvi valóság alapján. Sajnos, ennek az ellenkezője történt. Újabban némely nyelvészek kijelentették, hogy a magyar nyelvben használatos *lenni + -va, -ve* igeneves kifejezéseknek nincs mindig hasznos funkciójuk. Szerintük minden egyes esetben el kell dönteni, hogy van-e a szerkezetnek a mondanivaló szempontjából hasznos funkciója, és csak azokat a kifejezéseket szabad használni, amelyek megfelelnek ennek a követelménynek.

Elképzelhetjük, hogy mi lett ennek a következménye! Hiszen soha senki addig nem határozta meg a szerkezet funkcióit! Hogyan várhatták tehát, hogy bárki is eldöntse: van-e a szóban forgó szerkezetnek ekkor vagy akkor hasznos funkciója?

Persze sokan érezték ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát, és egy alkalommal, amikor egy nyilvános vita során határozottan síkra szálltam a *lenni + -va; -ve* igeneves szerkezet mellett, vitapartnereim fölszólítottak, hogy ha elutasítom az állapot-szabályt, akkor határozzam meg a szerkezet használatának szabályait. Ennek a kérésnek eleget téve próbáltam meghatározni a szerkezet funkcióit a magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusán (1972) tartott előadásomban, amely kibővítve ugyanabban az évben nyomtatásban is megjelent a Magyar Nyelvőr 96. évfolyamának 4. számában.

Kutatásaim kiterjedtek a régi nyelvre, a népnyelvre, a köznyelvre, az irodalmi nyelvre, sőt a rokon nyelvekre is, ezek alapján sikerült fényt derítenem a szerkezet funkcióira és keletkezésére.

A magyar nyelv minden rétegének tanúsága szerint a szerkezet a **cselekvés** vagy **történés EREDMÉNYÉNEK** jelzésére jött létre.

Ha valamit *beoltunk,* akkor *oltva van,* régiesen *oltván vagyon,* vagyis az *oltásnak* az *eredményét* jelezzük. Az *oltásnak* kézzel fogható *eredménye* is van: az *oltvány,* amiből egy kis elmélkedéssel rájöhetünk arra, hogy a *-ván, -vén* igenévképző azonos a *-vány, -vény* főnévképzővel. Régen így beszéltek: Én is *tanítván* (= tanítva) *vagyok,* vagyis engem is tanít valaki, egy bizonyos tanítómester. Ezt az „Én is *tanítván vagyok*" kifejezést bizonyára mai

nyelvérzékkel is mindenki úgy érezheti, hogy közel áll a ma is használatos másik kifejezéshez: Én is *tanítvány vagyok.* Innen már csak egy lépés kellett a *-ván, -vén* igenévképző és a *-vány, -vény* főnévképző különválásához (Nyelvőr, 102: 280).

Ha kiterjesztjük vizsgálódásunkat az osztják és a vogul nyelvre, ugyanarra a megállapításra jutunk: a *létigével* alkotott határozói igeneves szerkezet legközelebbi rokon nyelveinkben is a cselekvés és a történés *eredményét* jelzi. Az osztják és vogul szövegekben gyakran találunk efféle határozói igeneves kifejezéseket: Jól *meg van mérve*; A kutyák *meg vannak kötve*; Valahová *el lett vive*; A róka egy helyen *el van rejtőzve*; A suba ugyancsak *ki van cifrázva*; Ezért *volt* a rénszarvasbőr *leterítve*; stb.

Az *eredmény* jelzése a magyarban csakúgy, mint az osztjákban és a vogulban különféle irányokba ágazott el. Ez érthető. Ha ugyanis nem annyira a cselekvés vagy a történés köti le a figyelmünket, hanem annak *eredménye* (nem az *oltás,* hanem az *oltvány*), akkor a cselekvés és a történés mintegy mozdulatlanná merevedik. Így jöttek létre a cselekvés és a történés mozdulatlanná merevített (statikus) és ezáltal jobban szemlélhető formájából az alábbi funkciók:

a) **Személytelen mondatszerkesztés** Személytelen mondatszerkesztésre minden nyelvnek szüksége van. Meg is található minden nyelvben, legközelebbi rokon nyelveinkben ugyancsak. Ehhez sokféle eszköz állhat rendelkezésre. A magyarban ilyen eszköz többek között a *lenni* + *-va,* -ve igeneves szerkezet. A személytelen szerkesztésnek több indító oka lehet:

A beszélő nem ismeri pontosan a cselekvő személyt, tehát általános alanyt kell kifejeznie: „Az is *tudván vagyon*" (Bécsi Kódex); „Bármely szent emlék *van csatolva* hozzá" (Petőfi: A nemzetgyűléshez); „Szakmány módra *van* rám *mérve* minden óra" (Arany: Toldi); „De tán *meg* is *van átkozva*" (Kriza: Vadrózsák); „Katonának *vagyok híva*" (népdal); „Régóta *be van bizonyítva*" (köznyelv).

Megesik, hogy a beszélő ismeri a cselekvő személyt, de valamely okból nem látja szükségesnek, célszerűnek, illőnek megjelölni. Például: „kik *parancsolván vannak* tinektek" (Jordánszky Kódex); „Hol boldog évim *följegyezve vannak*" (Petőfi: Búcsú 1844-től); „Nincs talán *még elfeledve* a dal" (Tompa: A madár fiaihoz).

Az élőbeszédben igen fontos a *szemlélet* kérdése. A magyar nyelv, más nyelvekhez hasonlóan, ki tud fejezni egészen finom szemléleti különbségeket is. Ha a tegnapi napot élénken magam elé képzelem, mintegy a jelenben szemlélem, akkor a múltbeli cselekvés közlésére használhatok jelen időt is. Például: „Képzeld, *tegnap,* amint *megyek* az utcán, egyszer csak *megállít* egy ismeretlen ember, és így *szól* hozzám..."

A *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezet kiválóan alkalmas ilyen szemléleti különbségek kifejezésére. A beszélő igen sokszor meg tudná jelölni a *cselekvő személyt,* mégsem teszi, mert figyelmének központjában nem az áll, hanem a cselekvés, amely statikusan szemlélve jobban kidomborítható, mintha dinamikus vagy narratív közlésmódot alkalmaznánk. Ha a bíráló ezt írja egy tanulmányról: „Az egész anyag rendszertelenül *van összeválogatva*", akkor nem a szerző a fontos számára, hanem a rendszertelenség tényének megállapítása. „Ez mind szerda óta *van tojva*", bizonygatta a hétvégi piacon a falusi elárusító asszony. Mondhatta volna így is: „Ezt mind szerda óta tojták a tyúkok." Ő azonban nem azt akarta bizonygatni, hogy a *tyúkok tojták* a tojást, amire nem is lett volna szükség, hanem azt, hogy *frissek* a tojások.

Gyakran előfordul, hogy a cselekvést egyszerre többen is végezhetik, s ilyenkor különböző személyű alanyokat kellene egyetlen mondatban egyszerre használni. A személytelen igeneves szerkezettel jól meg lehet oldani ezt a problémát. Jó példa erre a sokat emlegetett, alaptalanul germanizmusnak bélyegzett, kárhoztatott kifejezés: *százszor meg lett mondva neki.* Az igazság

ugyanis az, hogy ez a kifejezés semmilyen idegen nyelvből nem származtatható (németül többnyire így fejezik ki: „Man hat ihm tausendmal gesagt”), és teljesen beilleszkedik a magyar nyelv rendszerébe. Ezenkívül a *százszor meg lett mondva neki* a maga személytelenségével több személyre is utalhat: *én megmondtam, ő megmondta, mi megmondtuk, ők megmondták.* Nyelvi képtelenség volna ezt ragozott igével kifejezni, hiszen egyetlen mondatnak nem lehet négy alanya és négy állítmánya. Más példák az efféle mondatszerkesztésre: „Ezen nem lehet változtatni, véglegesen *el van határozva*”; „Annyit mondhatok csak, hogy *el lesz intézve*”; „Minden egy kártyára *van föltéve*”; „A kérdés *nincs megoldva.*”

Jól tudom, mások is bizonyára tudják, hogy miért van ez a nagy berzenkedés a *százszor meg lett mondva* kifejezés ellen. Azért, mert a nyelvművelők szerint a *lesz* és *lett* igealakot egyáltalában nem szabad használni *-va, -ve* igeneves kifejezések szerkesztésére. Hogy miért? Mert a nyelvművelők szerint a *lesz + -va, -ve* és a *lett + -va, -ve* mindig gyanúsítható germanizmussal, de egyébként sem igen alkalmas az állapot kifejezésére. A germanizmus és az állapot babonájának megdöntése után persze ez az önkényes ítélkezés automatikusan érvényét veszti.

Nem felejtettük el még **Arany János**nak azt a nevezetes céduláját. Ha jól megnézzük a cédulát, láthatjuk, hogy *lesz* és *lett* igealakkal szerkesztett *-va, -ve* igeneves kifejezés is szerepel rajta. De Arany a saját költeményeiben is használ ilyen kifejezéseket: „Mire a nap még egyszer kisütne, Német zászló *lesz* oda *felütve*” (Török Bálint); „*Aranyozva lettek* a vad sziklák” (A lantos). Másoktól is idézhetünk példákat. **Vörösmarty:** „*Teljesítve lesz* parancsod” (Csongor és Tünde); „De a vihar *megengesztelve lőn*” (Mese a rózsabimbórul). **Petőfi:** „Még csak néhány perc És kockánk *eldobva lészen*” (Jőj el végre); „*Ketté lett vágva* múltja és jelenje” (Az apostol). **Ady**nak egyik híres verse is idekívánkozik: „Ki előttem kis kérdőjel vala S csak a jöttömmel *lett beteljesedve*” (Elbocsátó szép üzenet). **Illyés Gyulá**val zárom a sort: „az óceánhoz, a szigetvilághoz, ahonnan kizártan *lettem bezárva*” (Amiel udvarol).

***b)* Állapotjelzés** Az eredmény jelzésének csupán altípusa az állapot jelölése, amely a *lenni + -va, -ve* igeneves kifejezéseknek jóval kisebb hányadára terjed ki, mint a nyelvművelők hirdették és hirdetik. Az idetartozó állapotjelző kifejezésekkel jelölhetem egyrészt a fizikai állapotot: *ki van sütve, föl van forralva, ki van száradva, ki volt merülve, be volt rúgva,* másrészt a lelki állapotot: *meg volt tébolyodva, meg vagyunk elégedve, halálra volt rémülve.* Ennek a szűkebb körű típusnak alapján szerkesztették meg a nyelvművelők a *lenni + va, -ve* igeneves szerkezet használatának a szabályát.

***c)* A cselekvés intenzitásának fokozása** Tipikus magyar kifejezésmód, amely egyetlen más nyelvben se található meg. Példák: „Amit én csinálok, *az meg van csinálva.*” Értsd: *jól meg van csinálva.* - „Ha ő eltesz valamit, akkor *az el van téve.*” Értsd: nehéz megtalálni. - „Akit az Isten ver, *az meg van verve.*” Értsd: szörnyen, keservesen.

***d)* A mondanivaló színezése, tömörítése** Gyakori eset, hogy a szerkezetben az igenév a mondanivaló szempontjából nem lényeges elem, csupán színezésre, kiegészítésre szolgál. Például: „A bögre csordultig *volt töltve*”; „A szobor egyetlen márványtömbből *van alkotva*”; „Mind a négy sarkába babám neve *van varrva*”; „A szeme vörösre *volt sírva.*” A közlő elsősorban azt akarja mondani, hogy a szeme *vörös* volt. Tömören közli ennek az okát is: a *sírástól* volt vörös.

***e)* A mozgás befejezettségének jelölése** Egyes nyelvművelők azt állították, hogy a mozgást, helyváltoztatást jelentő igék nem alkothatnak igeneves szerkezetet. Ha azonban az élő nyelvet vizsgáljuk, ez az állítás megdől. Például: „De lám, mintha ördög *volna belé bújva*” (Arany: Toldi); „Feje a vállára *van billenve*” (Gárdonyi: A láthatatlan ember); „A kertben találtam meg, *rá volt borulva* a kerítésre”; „A bor egy csöppig *ki volt folyva*”; „A fa alól szedtem föl, *le volt esve.*”

***f)* Egyéb funkciók** Az összefoglaló cím alá különféleképpen csoportosítható kifejezések tartoznak. Csak néhányat említek közülük:

Állandó kifejezések. - Ilyen esetekben a határozói igenevet sem ragozott igével, sem egyéb módon nem helyettesíthetjük. Példák: „*Adva van* egy derékszögű háromszög"; „Találgatásokra *vagyunk utalva*"; „Napjai *meg vannak számlálva*"; „Jó órában *legyen mondva*"; „Tétlenségre *vagyunk kárhoztatva*"; „*Ki van rá rúgva*"; „Sok szenvedésnek *lesztek kitéve.*"

Valamely tárgy esetleges helyének és odajuttatásának megjelölése. Például: „*Nyitva volt* az ajtó, azaz nem is *nyitva,* hanem a sarkából messze *kihajítva*" (Arany: Toldi szerelme); „Alig találtam meg a cipőm, oda *volt dobva* a sarokba"; „Nem tudtam elérni, a legfelső polcra *volt lökve.*"

D) A RAGOZOTT IGE BABONÁJA

Nyelvészek és laikusok egyaránt szokták hangoztatni - rendszerint gúnyolódva -, hogy kétségtelenül hasznos meghatározni a -va, *-ve* igeneves szerkezet legfőbb sajátosságait, legfontosabb funkcióit, de evvel még nincs teljesen megoldva a kérdés, mert nem kapunk útbaigazítást arra nézve, hogy milyen igékkel lehet és milyenekkel nem lehet *-va, -ve* igeneves szerkezetet alkotni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem minden ige alkalmas erre a szerepre. Mindjárt sorolnak is ilyen alkalmatlan igéket: *énekel, esik, ugrik, mutat, belép, mászik* stb. És rögtön következnek a nagyágyúnak szánt példák is. Mert lám, nem szerkeszthetünk például efféle mondatokat: „Ez a nóta szépen *van énekelve*"; „Kovács Péter már 20 éve *be van lépve* a társaságba"; „A macska *föl van mászva* a fára"; „A mókus *le van ugorva* a fáról"; „Füge lesz neki *mutatva*" stb. Persze némelykor ilyen alkalmatlannak látszó igével is alkothatunk *-va, -ve* igeneves szerkezetet. Petőfinél például A helység kalapácsa című elbeszélő költemény Mutató Táblájában ezt olvashatjuk: „azonban az *nincs megénekelve:* hogy..." Az *esik* igére már előbb említettem példát. De nem is ez a lényeg.

Szomorú és egyúttal nevetséges dolognak tartom, amikor a magyar nyelv berkeiben többékevésbé jártas felnőtt emberek ilyen gyerekesen érvelnek, ilyen tudománytalanul okoskodnak. Hiszen sok más nyelvi jelenséggel kapcsolatban is argumentálhatnánk hasonlóképpen. Sajnálkozhatnánk azon, hogy nem kaptunk pontos szabályt arra nézve sem, hogy milyen igékből lehet és milyenekből nem lehet *visszaható* igét képezni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem minden ige alkalmas erre. Nem fogalmazhatunk például efféle mondatokat: „Ez a nóta szépen *éneklődik*"; „K. P. már 20 éve *belépődött* a társaságba"; „A macska *fölmászódott* a fára"; „A mókus *leugródott* a fáról"; „Füge fog neki *mutatódni*" stb. Tehát papiroson minden igéből képezhetünk visszaható igét. De minek? És senkinek se jut eszébe, hogy komoly formában, közlés céljából a fentiekhez hasonló mondatokat szerkesszen visszaható igével.

Ugyanez a helyzet a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezettel kapcsolatban. Aki tanácstalanul áll, ha netalán döntenie kell, hogy mondhat-e, írhat-e ilyesmit: „*Be van lépve* a társaságba"; „*Föl van mászva* a fára" stb., az nem tud jól magyarul, vagy megromlott a nyelvérzéke. Magyar anyanyelvű ember ezeken egy pillanatig sem gondolkodik. Hiszen a szellemtelenül csipkelődők, gúnyolódók éppen azért sorolnak föl hajuknál fogva előráncigált példákat, mert maguk is jól tudják, hogy a kipécézett igék nem alkalmasak *-va, -ve* igeneves kifejezések szerkesztésére. De vajon csak önnönmagukat tartják képesnek ilyen döntés hozatalára? Azt gondolják talán, hogy rajtuk kívül más közönséges halandóknak folytonosan töprengeniük kell minden nyelvi eszköz használatán?

Nem hiszem, hogy bárkinek, akár élőszóban, akár írásban szüksége van ilyen mérlegelésre, latolgatásra, föltéve, hogy magyar az anyanyelve. Bátran állíthatjuk, hogy minden magyar anyanyelvű ember pontosan tudja, hogy mikor lehet használni a *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezetet, hacsak nincs megfertőzve a nyelvi babonáktól. Annak idején a katonaságnál, ha egy honvéd bement valamilyen okból egy idegen legénységi szobába, és ott egy magasabb rendfokozatú személyiség, mondjuk: egy őrvezető is tartózkodott, akkor a honvéd így jelentkezett feszes vigyázzállásban: „Őrvezető úr, alázatosan jelentem, *beléptem* a legénységi szobába." Egyetlen honvéd se mondta soha így: *be vagyok lépve.* Az egyik népdal *ö*-ző nyelvjárásban így kezdődik: „Fölmásztam az epörfára, *Beakadt* a gatyám szára." Soha senkitől nem hallottam ezt így énekelni: „*Föl voltam mászva* az epörfára, *Be lött akadva* a gatyám szára." Még attul sem, aki hírét se hallotta a szabálykönyvnek.

Mivel az állapot-szabály nem vált be, sokkal radikálisabb szabályt kellett kitalálni. Olyat, amin egy pillanatig sem kell gondolkodni. Találtak is hosszas keresgélés után a nyelvművelők. Eleinte csupán szórványosan emlegették, mintegy kísérletképpen, s csak néhány évtizede kezdték hivatalosan és széleskörűen alkalmazni azt a semmilyen gondolkodásra nem késztető, mesterkélt szabályt, amely így hangzik: Ha nem vagyunk biztosak a *-va, -ve* igeneves szerkezet helyességében, akkor használhatunk helyette ragozott, cselekvő igealakot.

Meg is látszik a tanács eredménye! Ha az ember a mai napilapokat, folyóiratokat olvassa, keresve is alig talál *lenni + -va, -ve* igeneves kifejezéseket. A mondatok olyan ügyes machinációval vannak fogalmazva és szerkesztve, hogy csaknem mindig ott büszkélkednek bennük megoldásként a nyelvművelők által javasolt ragozott igék: *elintézték, megoldották, elhatározták* stb. Az persze a ragozott igéből se derül ki, hogy *kik* intézték el, *kik* oldották meg, *kik* határozták el. Ugyanakkor eltolódik az egész mondatnak a hangsúlya, elsikkad a mondanivalónak a lényege.

Azok a nyelvészek azonban, akik a magyar nyelv kifejezésbeli gazdagságát nagyra értékelik, egyáltalában nincsenek megelégedve a ragozott ige egyeduralmának kinyilatkoztatásával. A kifejezési eszközöknek effajta szándékos csökkentése, tapasztalatom szerint, csak a magyar nyelvvel kapcsolatban volt lehetséges. Soha nem olvastam olyan angol nyelvkönyvet, amely azt tanította volna, hogy ha nem vagyunk biztosak valamelyik igeidő használatában, akkor használhatunk helyette más igeidőt. Sohasem olvastam olyan finn nyelvkönyvet, amely azt tanította volna, hogy ha nem vagyunk biztosak a partitívusznak nevezett eset használatában, akkor használhatunk helyette tárgyesetet.

A nyelvszegényítő tanáccsal szemben a valóság az, hogy nem használhatunk a *-va, -ve* igeneves szerkezet helyett tetszés szerint ragozott igét. Néhány példa: „*Meg volt győződve,* hogy a gyerek tőle származik, pedig ha elárulnám neki, hogy..."; „*Meggyőződött* róla, hogy a gyerek tőle származik." Az igeneves szerkezet itt *hiedelmet* fejez ki, a ragozott ige pedig *bizonyosságot.* „Napjai *meg vannak számlálva.*" Nem mondhatjuk, hogy *megszámlálták* a napjait. „Ne verjetek itt sátrat, mert *ki lesztek téve* a szélnek." Nem mondhatjuk, hogy *kitesznek* titeket a szélnek. „Ma egész nap *be voltam fogva.*" Nem mondhatom, hogy ma egész nap *befogtak.* Hogy nem a mesterkélt regulázás, hanem az élő nyelvhasználat adhat útbaigazítást, mutatják a szinte jelentéktelen formai eltéréssel járó lényeges jelentésváltozások még magán az igeneves szerkezeten belül is. Például: *„Halálra voltak szánva"* és *„El voltak szánva a halálra".* Mindenki érzi a különbséget.

Az a törekvés, hogy mindenáron cselekvő személyeket keressünk olyan mondatokban is, ahol erre voltaképpen nincs szükség, terjengőssé teszi a mondatszerkesztést. Ugyanakkor bizonytalanná, hiszen a ragozott igealakok mindig határozott személyhez fűződnek, holott igen gyakran több különböző személy is végezheti egyidejűleg ugyanazt a cselekvést.

A ragozott ige erőltetett használata sokszor meghamisítja a mondanivaló lényegét, mert túlzott hangsúlyt ad a cselekvő személynek a cselekvés eredményével, a cselekvés tényével szemben. Olyan hangsúlyt, amely távol áll a közlő szándékától. Ez folyton-folyvást megmutatkozik, amikor valamilyen idegen nyelvű szöveget magyarra kell fordítani, mert az idegen nyelvű szövegek - angol, orosz, finn(!), német szövegek - gyakran tartalmaznak személytelen fogalmazást, s ezáltal szinte megoldhatatlan föladat elé állítják a fordítókat, mivel napjainkban a személytelen szerkesztésnek a „legális" lehetősége el van előlük zárva. Mit tehetnek tehát? Illegális lehetőségekhez folyamodnak. Ilyen lehetőség több is van. Az egyik a terjengős kifejezések alkalmazása.

Terjengős kifejezéseknek nevezik a nyelvművelők azokat, amikor a közlők több szót használnak, holott egy is elég volna. Ilyen kifejezések: *befejezést nyert, felvételt nyert, elintézésre került, alkalmazásra talált* stb. Tagadhatatlan, hogy a nyelvművelőknek igen nagy részük van a terjengős kifejezések elterjedésében, mert meggátolták a magyar nyelv rendszerének és szellemének megfelelő személytelen kifejezések alkalmazását.

A terjengős kifejezéseknél sokkal nagyobb kárt okozott a magyar nyelvnek a *-t, -tt* képzővel alkotott múlt idejű (befejezett) melléknévi igenév gátlástalan alkalmazása. Ez szintén kényszermegoldásként bukkant föl és terjedt el az üldözött *-va, -ve* igeneves kifejezések helyett.

E) A „TÖTÖ" NYELV

A „suksük" nyelv mintájára „tötö" nyelvnek nevezem azt a magyartalan nyelvhasználatot, amikor egyesek - manapság elég sokan - a *-t, -tt* képzős igenevet használják névszói állítmányul. Például: Az ellátás nálunk *biztosított*; Az előzés *megengedett*; A probléma még nem *megoldott* stb.

A „tötö" nyelv a század elején kezdett itt is, ott is föltűnni, főleg a publicisztikában, de csak szórványosan. Az 1910-es években divatossá vált, és a nyelvészek is fölfigyeltek rá. A *-t, -tt* igenév magyartalan használata ellen Simonyi Zsigmond írt először a Nyelvőr 46. évfolyamában (1917), majd utána a következő két évfolyamban is. Rámutatott arra, hogy a *-t, -tt* igenévnek névszói állítmányként való használata ellenkezik nyelvünk rendszerével: hibás magyarság, amely a német nyelv egyik sajátos nyelvi eszközének utánzásaképpen jött létre. Hogy ez valóban így van, azt az előzőkben világosan láthattuk. Emlékezzünk csak vissza, hogy amikor a német *„Der Brief war geschrieben"* kifejezést szó szerint lefordítottuk, ezt kaptuk: *A levél írott (megírott) volt,* Amikor ezt a német kifejezést: *Die Versorgung ist gesichert* szó szerint lefordítottuk, ezt kaptuk: Az ellátás *biztosított.* A „tötö" nyelv tehát nem egyéb, mint a német melléknévi igeneves kifejezéseknek *szolgai, magyartalan fordítása,* vagyis telivér germanizmus.

Simonyi azt írta, hogy a *-t, -tt* képzős igenévnek szóban forgó használata ellenkezik nyelvünk rendszerével. Vajon szabályokba foglalhatjuk-e a *-t, -tt* igenévnek azt a használatát, amely nem ellenkezik, hanem összhangban áll nyelvünk rendszerével, hogy ennek alapján a helytelen használatra is rámutassunk? Igen, pontos szabályokba foglalhatjuk!

Ha teljesen elszigetelve, a szövegkörnyezetből kiragadva szemléljük ezeket a szavakat: *adott, járt, beszélt, sikerült,* nem tudjuk, hogy igeneveknek vagy igéknek minősítsük-e őket. Teremtsünk nekik szövegkörnyezetet, máris minden világossá válik. Ha főnevet teszünk utánuk: *adott szó, járt út, beszélt nyelv, sikerült vállalkozás,* akkor *jelzőként* állnak mint melléknévi igenevek. Ha személyes névmást, mutató névmást vagy főnevet teszünk eléjük: *ő adott, a gyerek járt, az beszélt, ez sikerült,* akkor *állítmányi* szerepet töltenek be.

A *-t, -tt* igenévképzővel ellátott igetövek eredetileg kizárólag *igenevek voltak,* és csak később, a szövegösszefüggésben váltak igévé, illetve a mondatban váltak igei állítmánnyá. Mindezt tudva, most már megfogalmazhatjuk a *-t, -tt* igenév használatának szabályait.

1. Használhatjuk a *-t, -tt* igenevet *jelzőként:* géppel *írt* levél; *biztosított* eljárás: *bizonyított* tétel; *elvadult* táj.

2. Használhatjuk a *-t, -tt* igenevet *cselekvő igei állítmányként:* Apám ma géppel *írt* levelet; a házigazda nekem teljes ellátást *biztosított*; A barátom egy tételt hatásosan *bizonyított.* - Ez esetben természetszerűleg tárgyas igékről van szó.

3. Használhatjuk a *-t, -tt* igenevet *visszaható igei állítmányként:* Ez a táj teljesen *elvadult*; A vállalkozás *sikerült*; Az ég *beborult.* - Ez esetben természetszerűleg *tárgyatlan* igékről van szó.

Nyilvánvaló, hogy csakis a második pontban követhetünk el hibát a *-t, -tt* képzős igenév használatával kapcsolatban, abban az esetben, ha a *-t, -tt* igenevet *szenvedő névszói állítmányként* használjuk, hiszen nem tehetünk minden formai átalakítás nélkül tárgyatlanná egy tipikusan tárgyas igét. Mindjárt meg is szerkeszthetjük a tiltó szabályt, negyedik pontként:

4. Nem használhatjuk a *-t, -tt* képzős igenevet *szenvedő névszói állítmányként.* - Nem mondhatunk, nem írhatunk tehát ilyesmit: *A levél géppel írt*; *Az ellátás nekem biztosított*; *Ez a tétel hatásosan bizonyított.*

Határozottan le kell szögeznünk, hogy aki ilyesmit leír, aki ilyesmit mond, az vagy nem tud jól magyarul, vagy megromlott a nyelvérzéke. Ha valaki ezt leírja, vagy mondja: Ez a lehetőség *kizárt*; A lakosok a folyó vizére *utaltak*; A csoport két tagja már *adott*; - tehát a „tötö" nyelvet használja, az ugyanolyan magyartalanságot követ el, mint aki elvéti a tárgyas igeragozást, és ilyesmit ír vagy mond: *„Jól tettél, hogy megvettél.*" A „tötö" járvány több szempontból is nagy károkat okoz a magyar nyelvnek.

a) Elmossa számos nyelvi eszközünk - a *-va, -ve* igenév, a *-t, -tt* igenév, a múlt idő - funkcióit. Annyira, hogy már igen sokan nem tudják, mikor melyiket kell használni. Ezáltal zavart okoz a mondanivaló megszerkesztésében. Szürkíti, szegényíti a nyelvet.

b) Megrontja az emberek *nyelvérzékét,* szétzilálja az egész nyelvi közérzetet. Azelőtt „jó magyar szokás szerint" megmosolyogtuk a külföldieket, ha eltévesztették a tárgyas igeragozást, például „Én tudom magyarul", vagy ha ilyesmit mondtak: „Én látok szép lány." Ez a megmosolygás talán nem volt illő dolog, de azt mutatta, hogy mindenki élénken reagál minden magyartalanságra. Manapság mondhat bárki bármit magyartalanul, a nyelvérzékükben megzavart emberek nem mosolyognak rajta, sőt utánozzák, és ilyen zagyvaságokat is képesek leírni: „Nyugodtak lehetünk, mert a feladat már *megoldott.*"

c) Rontja a magyar nyelv *esztétikáját.* Tudjuk, hogy nyelvünkben túlteng az *e* magánhangzó. Nem ritkák az efféle mondatok: *„Szeged felett este, reggel fekete fellegek lebegtek."* Kevesen eszméltek viszont rá arra, hogy ugyanúgy, sőt még inkább túlteng a *t* mássalhangzó. Nemcsak mint hang, hanem mint nyelvi elem. Tartsunk egy futólagos szemlét a *t* birodalmában: *-t* a tárgynak a ragja; *-t, -tt* a múlt idő jele; *-t, -tt*-vel képezünk igékből melléknevеket (*kopott, rekedt, rohadt*); *-t, -tt*-vel képezzük a szenvedő igét (a törvény *elfogadtatott*; börtönbe *vettetett*); a múlt idejű melléknévi igenevet (a *tatarozott* tetőre másztak föl); a műveltető igét (tíz kést *élesítettetett*); *t*-vel kezdődik a gyakran előforduló második személyű névmás (*te, ti*); *t*-re végződik sok gyakori határozószó (*itt, ott, alatt, fölött* stb.). Nem véletlen, hogy egész mondatokat szerkeszthetünk csupa *e*-vel és csupa *t*-vel. Például: „*Te tetted e tettetett tettet?*" Ez ugyan mesterkélt mondat, de ha „A szónok állításai szerfölött *vitásak*" helyett ezt mondja

vagy írja valaki: „...szerfölött *vitatottak*”, mint ahogy ez ma szörnyen divatos, akkor egyetlen szóban többszörösére növelte a *t* hang, illetve a *t* betű számát. És ezt eredményezi fokozott mértékben a *-t, -tt* igenévnek névszói állítmányként való használata. Például: „Ez a gyermek is *veszélyeztetett*”. Örvendetes dolog, hogy már mások is fölhívták a figyelmet a *t*-nek erre a tobzódására. Kemény Gábor nyelvész is rámutatott a gyakran használt *t* egyhangúságára: „A jelzőként használt, egymás után következő *-t, -tt* képzős befejezett melléknévi igenevek *(érdekelt, továbbjutott, aratott)* monotonná, fülsértően kattogóvá teszik a szöveget, különösen ha a *»nyújtott«* állítmány időjelét és a *»teljesítményt«* tárgyragját is ideszámítjuk” (Élet és Tudomány, 1979. 33. sz.).

d) A „tötö” nyelv veszélyezteti klasszikus költőink, íróink műveit, legkiválóbb alkotásait, legismertebb, gyakran idézett sorait. Nemegyszer előfordult, hogy amikor irodalmi műveltségű ismerőseim előtt elmarasztaltam a magyartalanul használt *-t, -tt* igenevet, és igazolásul ilyen példákat idéztem: „*Nincs veszve* bármi sors alatt, Ki el nem csüggedett” (Vörösmarty); „*Be van fejezve* a nagy mű” (Madách), vitapartnereim megjegyezték, hogy itt a *-va, -ve* szerintük helytelen, és bizony Vörösmarty, illetve Madách másképp is írhatta volna azt a bizonyos sort. Ha a „tötö” járványnak nem vetünk gátat, és nyelvünk nem szabadul meg tőle, akkor legnagyobb íróink és költőink művei néhány évtized múlva olvashatatlanná válnak a bennük található és az írott nyelvből azóta már-már teljesen száműzött *-va, -ve* igeneves kifejezések miatt.

e) A „tötö” járvány tovább mélyíti azt a szakadékot, amely egyfelől a beszélt köznyelv, a népnyelv, másfelől a publicisztika és a kevésbé igényes irodalmi nyelv között van. Mert a köznyelvet beszélő emberek többsége - a divatmajmolók kivételével - gyakran használják beszédjükben a *-va, -ve* igeneves kifejezéseket. Legalábbis egyelőre. Addig, amíg a rádió és a televízió nyelvébe is behatoló „tötö” ragály meg nem fertőzi őket.

A magyar nyelvészek, nyelvművelők Simonyi Zsigmond említett cikkeinek megjelenése óta, 60 éven át keveset tettek, hogy megakadályozzák a „tötö” járvány terjedését, amely minden babonánál jobban pusztította és pusztítja a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezetet, az amúgy is elszürkült magyar igeragozásnak egyik értékét. Egyesek nemcsak hogy nem akadályozták, hanem még elő is mozdították ennek a járványnak elharapózását. Van néhány olyan nyelvész és filológus, aki nem riad vissza a „tötö” nyelv használatától, sőt olyan is akadt, aki védelmébe vette ezt a magyartalanságot.

Lőrincze Lajos volt a közelmúltban az első, aki tollat ragadott, hogy szembeforduljon vele. Az Élet és Irodalomban közölt cikkében (Meg vagyon írva, 1978. 9. sz.) a példák seregével pellengérezte ki, és bélyegezte a germanizmus szülöttének ezt a járványt. Röviddel utána Éder Zoltán az Édes Anyanyelvünk folyóiratban (1979. 2, sz.) ostorozta szenvedélyes szavakkal, Arany Jánosra hivatkozva, ezt az „őrültséget”.

Nem kevésbé szenvedélyes szavakkal kelt ki ellene Kolozsvári Grandpierre Emil (A nyelvészet és a nyelvtények, Kritika, 1979. 4. sz.). Szerinte a nyelvművelés egyik legnagyobb bűne, hogy „nem fordult szembe határozottan azzal az évszázados hadjárattal, amit rövidlátó tanárok, újságírók és mások a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezet ellen folytattak”. Ennek a mulasztásnak eredményeként terjedt el - írja - a „tötö” nyelv (meghökkentő példája: A szélhámos *leleplezett*), amely nemcsak csúnya, egyhangú, hanem sérti az ép nyelvérzéket és a józan észt.

Ha visszatekintünk az elmondottakra, és a nyelvhelyesség ítélőszéke elé visszük a méltatlanul vádolt, igazságtalanul üldözött *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezetet, akkor a nyelvhelyesség elveit, nyelvünk „törvényeit", a nyelvtörténet tanulságait mértékül véve csak azt mondhatjuk: „tősgyökeres magyar szerkezet, az őshazából hoztuk magunkkal".

A nyelvészeknek éppen azért kötelességük, hogy jóvátegyék mulasztásukat. Hiszen ők voltak azok, akik a közelmúltban is hevesen tiltakoztak, amikor Erdődy János kinyilvánította, hogy a nyelvészek hümmögő, passzív magatartása miatt sorvadt el a magyar igeragozás. Nem a jogos vádak ellen kell tiltakozni, hanem erőteljesen szembe kell fordulni a nyelvrombolással. Addig, amíg nem késő!

A *lenni + -va, -ve* igeneves szerkezet ügyében csak akkor várhatunk javulást és fordulatot, ha egyértelműen kinyilvánítjuk - tanulmányokban, cikkekben, kézikönyvekben, tankönyvekben -, hogy a *létige* minden alakjával, tehát a *lesz* és a *lett* igealakkal is alkothatunk *-va, -ve* igeneves szerkezetet. Éppen úgy, ahogy a példák sokaságának tanúsága szerint az egész magyar nép, minden magyar költő és író, minden időben alkotott és alkot.

Példák az irodalmi nyelvből

Jókai Kódex: „kinek mindenek *valának megjelenve.*" **Bécsi Kódex:** „Az is *tudván vagyon.*" **Müncheni Kódex:** „mert *mondván vagyon* a véneknek." **Apor Kódex:** „*fogva vagyon* édes szűz Mária." **Jordánszky Kódex:** „kik *parancsolván vannak* tinektek." **Debreceni Kódex:** „Tudván Jézus, hogy immár minden *végezvén vagyon.*" **Érsekújvári Kódex:** „Az idvességemnek úta nékem ez éjjel *lőn mutatván.*"

Balassi Bálint: „Az versszerző neve *fel vagyon jegyezve*"; „Istennek *ajánlva legyetek* immár ti!" **Pázmány Péter:** „Az egész világ előtt *tudva leszen*" (Préd.); „akik elfáradtatok és bűn terhével *súlyosítva vagytok*" (uo.). **Szenczi Molnár Albert:** „Mert ő olyan mint a jó termő fa, Mely a víz mellett *vagyon táplálva*" (1. zsoltár); „Boldog az, akinek nagy bűnös volta Istentől *nincs* neki *tulajdonítva*" (32. zsolt.); „Hogy még sem ég, sem föld nem *volt formálva*" (90. zsolt.). **Zrínyi Miklós:** „*Van kötve* koronád holdból és szép napbul" (Szigeti veszedelem); „Kegyetlen sastoll *van szegezve* paizsán" (uo.). **Gyöngyösi István:** „Megyen az setétség előtte szaladva, S az tengereken túl *vagyon* már *haladva*" (Murányi Vénusz).

Mikes Kelemen: „Itt *vagyon* a mi rakás kenyerünk *elhintve*" (Törökországi levelek); „Akit az Isten oltalmaz, *meg vagyon oltalmazva*" (uo.); „Ebül *vagyunk szállva*" (uo.); „Ezek két házra *vannak elosztva*" (uo.). **Faludi Ferenc:** „Már az udvarnak is *meg vagyon mondva* az isten hozzád"; „Ez a munka egyenesen a nemes úrfiak oktatására *vagyon intézve*"; „a lagzi nem *volt* érdeméhez *szabva*"; „amint *meg vagyon ígérve* és *írva*"; „ne kiméllenék a költséget, *meg lészen fizetve.*"

Vörösmarty Mihály: „Széles kalap *van nyomva* fejébe" (Becskereki); „Hozzád *vagyon láncolva* szellemem, Hozzád van az *teremve,* mint az ág" (Laurához); „És ezért *lőn* telkéből *kizárva*" (Csik Ferke); „Válasszon a kisasszony a három közül egyet, s kettő *büntetve lesz*" (A fátyol titkai); „Ezen levélben uraságod igen *meg vart dicsérve*" (uo.); „De mindörökre *számkivetve légy*" (Csongor és Tünde); „*Teljesítve lesz* parancsod" (uo.); „S őrhelyére mindenik Álljon el, míg *híva nem lesz*" (uo.).

Petőfi Sándor: „Hol boldog évim *följegyezve vannak*" (Búcsú 1844-től); „Mindenféle zsinorral úgy *Ki volt kanyargatva*" (A jó tanító); „Még csak néhány perc, És kockánk *eldobva lészen*" (Jőj el végre, valahára); „Ez *volt* mindeniknek fejében *föltéve*" (János vitéz); „S

szívemből is *ki vannak irtva* már Az elválástól támadott sebek" (Tündérálom); „De ahhoz *szokva* még ottan se *voltam*" (Az apostol); „És én csak azt mondom nemzetemnek... figyelme nem *lesz eltékozolva*" (Úti jegyzetek); „A magyar mérték és rím még *nincs meghatározva*" (Előszó).

Tompa Mihály: „Midőn szennyes pályája *futva volt*" (Márványszobor); „A nagy kérdés *nincsen megoldva*" (Éjjel); „Kétség s titok *föl lesz derítve*" (uo.); „Feje nyitott szemmel lábához *hullva van*" (Sírboltban); „Minden *feledve lett*" (A halász). **Madách Imre:** „Előtted egy öröklét *van kitárva*" (Az ember tragédiája); „*Be van fejezve* a nagy mű" (uo.); „Mert arra *van teremtve*" (uo.); „Jól tudtam én, hogy amit tesz atyám, Az jól *van téve*" (uo.); „mink *vagyunk hivatva* E ronda démont féken tartani" (uo.); „El ám, de kulcsa *nincs* tengerbe *vetve*" (uo.); „Helyette minden úgy *el van lapulva*" (uo.); „*kényszerülve lesz* Engedni az anyag kívánatomnak" (uo.); „És *biztosítva áll* nagyság, erény." **Arany János:** „Még is *meg van halva*" (A tudós macskája); „*Aranyozva lettek* a vad sziklák" (A lantos); „A nagy játékrendből *ki lesz hagyva*" (Az agg színész); „Három nehéz munka *lesz* nyakába *mérve*" (Rózsa és ibolya); „Egyszer - amint füllel földön *fekve vala*" (Murány); „De lám, mintha ördög *volna* belé *bújva*" (Toldi); „Nem bánja, ha Lőrinc oda *van is értve*" (Toldi szerelme); „*Szorítva* nyakára egy drága zsinór *van*" (uo.); „Nem, nem! az a titok *nincsen elárulva*" (uo.).

Jókai Mór: „Ha ez összecsap a terhes hajóval, egyszerre *el lesz süllyesztve* mind a kettő" (Az aranyember); „Nagyon rendszeresen *van az elintézve*" (uo.); „Önnek a hajója *biztosítva volt* a trieszti biztosító társulatnál" (uo.); „Dicsőült I. Ferenc császárnak arany szavai minden liferáns emlékkönyvébe *fel lesznek jegyezve*" (uo.); „Rögtön *ki lett küldve* egy commissio" (uo.); „összeesküvő versenytársai *ki lettek játszva*" (uo.); „Ehhez *lett utasítva* a kérdéses ügy" (uo.). **Mikszáth Kálmán:** „*Meg vagyok elégedve,* amice" (Szent Péter esernyője); „Az egész csehországi birtok csak a rokonok számára *volt kigondolva*" (uo.); „Aki a verebek elijesztésére *van hivatva*" (uo.); „Így *vagyon ez feljegyezve* Márton híres szakácskönyvében" (uo.); „az ágy *el volt öntve* vérrel" (uo.); „A kilenc asszonyság erkölcsi pellengérre *lett állítva*" (uo.); „ha oda *lesz írva* a sírkövére, hogy nemes ember, a saját penicillusommal vakarom le" (uo.); „És ebben az egyben *van elhibázva*" (uo.).

Móricz Zsigmond: „A tarisznya a szögről *le volt véve*" (Betyár); „a társadalom úgy *van berendezve*" (uo.); „ezzel *el volt intézve* az egész dolog" (uo.); „mindhárom eset vakmerően *volt végrehajtva*" (uo.); „csak öt forintom *legyen félretéve*" (uo.); „nagy darab parizer *volt belecsavarva*" (uo.); „*az van feltételezve,* hogy a közrend egyformán megvédelmez mindenkit" (uo.). **Krúdy Gyula:** „*Ki van vetve* a háló a barátunkra" (Utazások a vörös postakocsin); „kellemes illatokra *volt teremtve*" (uo.); „mintha az ősz és a tavasz színeiből *volna összerakva*" (uo.); „Olyan csók volt, úgy is *volt szánva*" (uo.); „eredete révén *predesztinálva van*" (uo.); „ezerlírás utalvány *van* a kesztyűjébe *rejtve*" (uo.).

Ady Endre: „De éltem, sorsom *ki van mérve*" (Szeress engem, Istenem); „Szép bölcs fejeddel, mely hogyha akarod, Vagy nem akarod, *meg lesz koszorúzva*" (Vén diák üdvözlete) „S legtöbbet az ér, aki *meg van halva*" (Csépel az idő); „Nagy titkokkal *bele van edzve* Szemünkbe" (Akit egyszer megláttunk); „Rájuk *van* a Jövő *vetve*" (A Ma kiebrudaltjai). **Kosztolányi Dezső:** „gallérja otthonosan *ki volt gombolva*" (Édes Anna); „A kocka *el volt vetve*" (uo.); „karrierjét *voltak hivatva* előmozdítani" (uo.); „Vallatgatták, hogy *van megelégedve*" (uo.); „Nem *vagyok* neki *bemutatva*" (uo.); „minden bútor és kis tárgy *be volt avatva* tervébe" (uo.).

Veres Péter: „nem azon volt az izgalom, hogy *lesz learatva,* hanem" (Szűk esztendő); „Estefelé ki *lett* azért *szántva*" (uo.); „ide *lettek irányítva* vagy innen máshová" (Számadás); „Akkor pedig mire ideér, *meg lesz veszve*" (Pályamunkások); „Ha nem tudja, akkor *el van*

átkozva" (uo.). **Karinthy Ferenc:** „annyira *el van szigetelve* a földkerekség többi népétől" (Epepe); „talán *rendelve voltak* valahova" (uo.); „Ez az állomás pirossal *volt bekarikázva*" (uo.); „A szobája ma is rendbe *volt téve*" (uo.); „A térség másként *volt kiképezve*" (uo.).

Tabi László: „*Meg vannak őrülve*" (Tücsök és bogár); „Nem *lennék meglepve,* ha" (uo.); „Bocsánat, de nem *vagyok kialudva*" (uo.); „Elég jól *el van találva*" (uo.). **Szabó Magda:** „két (részletre) vásárolt tájkép *van feltüntetve*" (Régimódi történet); „*nincs* annyira *megijedve*" (uo.); „kevesli a kosztpénzt, és semmivel *sincs megelégedve*" (uo.); „a haja kétoldalt *le van húzva*" (uo.); „aztán majd *le leszek kötve* úgyis" (uo.).

Kolozsvári Grandpierre Emil: „Ha még *nincs eljegyezve,* engedje meg, hogy bemutatkozzam" (Hullámtörők); „*Védve vannak* a bombatámadásoktól" (uo.); „kiadó és szerző egyformán *érdekelve volt* a kézirat ártalmatlanságában" (uo.); „a Kapás utcában *van bejelentve*" (uo.); „inkább arra, mert ez már *meg van terhelve*" (uo.). **Tersánszky J. Jenő:** „Mintha eleve csavargónak *lett volna rendelve*" (Kakuk Marci); „Csak dolgozzatok, hogy asszonyotok *meg legyen* veletek *elégedve*" (uo.); „A kocsisoknak és kocsisnéknak is *ki lett adva,* hogy" (uo.); „Már én *el voltam* rá *készülve*" (uo.); „*Össze vagyunk* mink is *paklizva*" (uo.); „az új pakli kártyák *meg vannak jegyezve* a hátukon" (uo.).

Népnyelvi példák

Kriza János: „Erigy Pista haza! *bé van a ló hajtva*" (Vadrózsák); „Attól én *meg vagyok fosztva,* A jó mind másnak *van osztva*" (uo.); „Hadd hervadjon mulandó virága, Fonnyadt szára szívemhez *lesz zárva*" (uo.); „Az óriás tarisznyája kilenc bihalbőrből *volt csinálva*" (uo.); „a kova a zsebiből *el vót esve.*" **Erdélyi János:** „Akit én szeretek, *meg van az szerezve*" (Népdalok és mondák); „De az ő hívsége *nem lesz elfelejtve*" (uo.); „Pej paripám arra *vagyon szoktatva*" (uo.); „Szerelem *van itt elvetve,* Reá búbánat *ültetve*" (uo.); „*Be vagy* te a szívembe *kerítve*" (uo.). **Horger Antal:** „Az ő fejrevalója *meg lesz tágítva* a fején" (Hétfalusi csángó népmesék); „Hát a molnár éppen nem volt otthon, *el volt menve* az erdőre fáért (uo.); „de azok *el lesznek aluva*" (uo.); „a nagyobb néném egy hollóhoz *van férjhez menve*" (uo.); *„ki volt hirdetve"* (uo.). **Széki népmesék:** „Nézd meg a kicsi kamrámat, milyen szépen *be van rendezve*"; „A kutya *el volt aludva,* nem hallotta meg"; „Egy csepp bor sincs a hordóban, a dugó *ki van esve*"; „A fazék *fel van borulv*a"; „abba aztán egy csepp zsír se volt, mind *ki volt nyalva*"; „Szép a búza, *meg* is *van* már *érve*"; „A cipője a küszöbre *volt dobva*"; „A zsák alma oda *volt állítva az* ajtóhoz." **Tombácz János meséi:** „*Rám lött fogva,* hogy kétszamaras juhász"; „pillanatok alatt *szét lött szödve*"; „*Mög lött vasalva* a ló mind a négy lábára"; „*Mög lösz bocsájtva* mindön bolond beszédöd"; „Annak mög a feje *le van vágva,* oda *van* melléje *téve*"; „Én mög nagyon *mög löszök büntetve*"; „Soha ez a szó *nem lött főhozva*"; „Egy takaros kard *ki van nyőlve* a fődbű." **Jugoszláviai magyar népmesék:** „A királykisasszony Jancsi felé *van fordulva*"; „De ez nagyon jól *van megteremtve,* ahogyan van"; „Nála *ki van téve* a cégér"; „*Le van a sarka vágva*"; „Hát mikó *lesz eladva?*"; „Meglátták, hogy *ki van véve* a kő onnan, és oda *van téve* helyére a borozdába."

Nyelvtudományi példák

Simonyi Zsigmond: „Minden nyelvben *meg van örökítve*" (A magyar nyelv); „Nem a fülnek, hanem a szemnek *van szánva*" (uo.); „ez a helyett *volt mondva,* hogy" (uo.); „Ezer meg ezer becses és finom gondolat *van bekebelezve* és *megtartva*" (uo.); „Általánosan *el volt* akkor *terjedve az* a nézet" (uo.); „Valaha az igéknek legnagyobb része így *volt ragozva*" (uo.). **Munkácsi Bernát:** „ugyanazon szolgálatot *vannak hivatva* teljesíteni" (A vogulok népköltése);

„már az első benyomásai után úgy *volt meggyőződve,* hogy” (uo.); „Mindezen tudósítások szintén orosz útleírásokból *vannak átvéve*” (uo.); „az erdőben egy bálványkép *van* részére *fölállítva*” (uo.); „mint áldozó papok kellőleg *ki vannak elégítve*” (uo.); „Közülük az egyikre, mely első helyre *volt állítva,* valami madárnak csontváza *volt akasztva*” (uo.); „oszlopokra *voltak helyezve*” (uo.); „emberi hasonlatosságra *voltak kifaragva*” (uo.). **Mészöly Gedeon:** „latin nyelvű szövegbe *vannak beleszőve*” (Ómagyar szövegek); „bizonytalan időre *el volt vonva* a kutatók vizsga tekintete elől” (uo.); „erdővel és mocsárral *van körülvéve*” (uo.); „eme rávonatkoztatás birtokviszonnyal *van* érvényre *juttatva*” (uo.); „Így nevezik állványnak azt a helyet, ahol a víz *meg van állva*” (uo.); „az utóbbi alakok *meg vannak toldva* a lokativuszi eredetű *-a* raggal.” **Zsirai Miklós:** „*Képviselve van* benne az északi elem is” (Finnugor rokonságunk); „alkalmi megfigyelések kényére-kedvére *vagyunk utalva*” (uo.); „faágyakkal *vannak berendezve*” (uo.); „a fölsőnek kifelé *van fordítva* a szőrös oldala” (uo.); „Az egyetemi oktatás kérdése még ma *sincs* megfelelő méltányossággal *elintézve*” (uo.); „E szép sorok Egy epizód a Kalevalából c. cikkében *vannak közölve*” (uo.). **Lőrincze Lajos:** „A személynév... *össze van nőve* viselőjével” (Nyelv és Élet); „magyar nyelvi tudásunkkal magunk sem *lehetünk* mindig *megelégedve*” (uo.); „múltunknak egy része bizonyos fokig *el van zárva* előlük” (uo.); „mi az, ami tájhoz *van kötve*” (uo.); „*el van* belőlük *tüntetve* a magyar hangképzésnek egyik legjellemzőbb sajátossága” (uo.); „csak ebben az említett kapcsolatban szerepel... tehát szinte *el van szigetelve*” (uo.); „Következetesen *ki van egészítve*” (uo.); „*nincs* is jól *kapcsolva* a tárgyhoz” (uo.); „A nyersanyag *elő van készítve*” (uo.); „általánosan *el van terjedve*” (uo.); „*ki leszünk téve* a félreértésnek” (uo.); „Mert így *van közölve*” (uo.); „*Fel van jegyezve* több változat is” (uo.); „szűk területre *van korlátozva*” (uo.); „Ez tudományosan egyáltalán *nincs bebizonyítva*” (uo.); „nem is áll távol azoktól a kifejező eszközöktől, amelyek nyelvünkben eddig *adva voltak*” (uo.). **Antal László:** „függetlenül attól, hogy az eredetiben miként *lett körülírva, kifejezve*” (A jelentés világa); „mélyen *át volt itatva* a pszichológista szemlélettel” (uo.); „ezek *meg vannak fogalmazva*” (uo.); „A kutya az állatnak *van alárendelve*” (uo.); „Úgy *vagyunk teremtve,* hogy” (uo.); „teljes egészében a kontextusok kényének *lennének kiszolgáltatva*” (uo.); „más grammatikai rendben *vannak megszerkesztve*” (uo.); „a nyelv *nincsen említve*” (uo.).

2. ŐKET - AZOKAT

Az *őket,* vagyis a 3. személyű személyes névmás többes számú tárgyesete és az *azokat,* vagyis a távolra mutató névmás többes számú tárgyesete csupán összefoglaló címül szolgál a szóban forgó névmások valamennyi esete, illetve ragos alakja helyett. A személyes névmás esetei, illetve ragos alakjai: *ő, őt, benne, belőle, belé, nála, tőle, hozzá, rajta, róla, rá, vele* stb. A mutató névmás megfelelő esetei, illetve ragos alakjai: *az, azt, abban, abból, abba, annál, attól (attul), ahhoz, azon, arról, arra, azzal, avval* stb. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak személyes és mutató névmásról beszélek.

Összefoglaló névvel *visszautaló névmásoknak* nevezzük őket, mert alapvető funkciójuk az, hogy visszautalnak egy előzőleg már említett *személyre, állatra, növényre, dologra.* Azoknak a neve helyett állnak. Ha nem volnának visszautaló névmások, mindig meg kellene ismételni a szóban forgó személynek stb. a nevét. Velük kapcsolatban három nyelvi babona van forgalomban.

A) AZ „*Ő* SZEMÉLYRE, AZ *AZ* DOLOGRA VONATKOZIK" BABONÁJA

A múlt század közepén merült föl az a kérdés, hogy mikor használjuk visszautalásra a személyes névmást és mikor a mutató névmást. Brassai Sámuel polihisztor, akit egyebek között nyelvészként tartanak számon, foglalkozott először evvel a problémával egy tanulmányban, és azt a szabályt állította föl, hogy „*Ő* személyre, *az* dologra vonatkozik". Ma is sokan vannak, főleg laikusok, akik így vélekednek. Nagyon egyszerű és könnyen megtanulható szabály, s az első pillanatban igaznak is véljük, hiszen látszólag már az elnevezés is „bizonyítja", hogy az *ő* mint személyes névmás, csakis valamely személy neve helyett állhat. Ebből persze magától következik, hogy minden egyéb (fogalom, állat, növény, dolog) neve helyett csakis az *az* állhat.

Arany János, aki nemegyszer szállt szembe a nyelvészek légből kapott állításaival, ezúttal is ellenzéki álláspontot foglalt el a nyelvi valóságra hivatkozva, és egyenesen ingerült hangon fordult szembe Brassai papírosszabályával. A *Visszatekintés* című tanulmánysorozatban (1861) lakonikusan és kategorikusan ezt írta: „nem igaz, hogy az *ő* csupán személyre, *az* csupán dologra vonatkozik." Ehhez hozzáfűzi: „Jól van, tisztelt uraim, de nem sejtik-e, hogy önök e szabálya szerint az egész nemzet rosszul beszél magyarul?" Példákat idéz a népnyelvből, a régi nyelvből, az irodalmi nyelvből és a köznyelvből: „Be van az én szűröm ujja kötve, De nem tudod, rózsám, mi van *benne*; Túrós tészta, derelye, Egyél, rózsám, *belőle*; Felszántottam Cegléd utcát ugar gyanánt, *Belé* vetem a rózsámat búza gyanánt; Vegyen kegyelmed *benne* (= belőle), amennyit akar... Úgy ada felesége egyet az étekfogónak *belőle*" (Cserei); „*Benne* termő férgek erős gyökerit megőrlik" (Berzsenyi); „Vedd ki *belőle* (táskából) a régi holmit, s rakd *belé* ezt meg ezt."

Arany a példák fölsorolását evvel a megjegyzéssel zárja le: „Valóban nem tudom, én vagyok-e nevetséges, hogy ily kézzel fogható dolgot magyarázok, vagy ama túl aggódó stilisztáink, akik nem merik használni a személyragos formát." Ez oldalvágás volt a nyelvi babonáknak könnyen behódoló publicistákra, írókra. De a nyelvészek is kapnak egy oldalvágást: „Ki azon feltételből indul ki, hogy az élő nép... hibásan, szabálytalanul beszél, következőleg a nyelvtudós tiszte megszabni a korlátokat, oktrojálni a törvényeket, melyek határai közt szabad csupán mozogni a nyelvnek; ahhoz jelenleg nincs szavam." Ezen fölül meghatározza a nyelvészek feladatát, kötelességét a nyelvi jelenségek kutatásával kapcsolatban: „A nyelvész kötelessége nem »a priori« szabályok felállításában vagy részleges igazságnak egyetemes törvénnyé emelésében, hanem abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének élő nyilatkozásait."

Végül is Arany győzött ebben a nyelvhelyességi vitában. A nyelvészek és nyomukban az írók, publicisták elfogadták érvelését, hogy az *ő* nem csupán személyre vonatkozhat, hanem egyébre is. Ez a babona tehát nyelvészkörökben aránylag rövid idő alatt szertefoszlott. De nem ez volt az egyetlen eset, amikor Arany érvei diadalmaskodtak a hivatásos nyelvészek állításaival szemben: És itt föl kell vetnünk a kérdést: hogyan volt ez lehetséges? Hiszen a nyelvészek Aranyt sohasem tartották „igazi" nyelvésznek, csak nyelvészkedő írónak. Szívesen idézgetik Aranynak ezeket a sorait:

Nyelvész urak jobban „tudják",
A költő jobban „érzi".

Ezt a mondást a nyelvészek kiforgatták igazi értelméből, a maguk javára próbálták magyarázni. Szerintük Arany azt akarta mondani, hogy a hivatásos nyelvészek „szakmájuknál" fogva, mintegy hivatalból, szinte automatikusan *tudják* a nyelv szabályait, a költők és írók ellenben csak a „hatodik érzékük" segítségével, a sötétben tapogatózva *érzik* meg azokat. Pedig korántsem így áll a dolog.

Aranynál a *tudják* szó idézőjelbe van téve, s ez az idézőjel (megtoldva az *urak* szóval) ironikusan azt akarja jelenteni, hogy a nyelvészek csak *gondolják, hogy jobban tudják.* De az *érzi* is idézőjelbe van téve, s ez az idézőjel azt jelenti, hogy a költő, az író, ha céltudatosan tanulmányozza a nyelvet, akkor bizony nemcsak *jobban érzi,* de *jobban is tudja* a nyelv szabályait, mint azok a nyelvészek, akik „a priori" állítanak föl nyelvi szabályokat, törvényeket.

A nyelvművelés nem a hivatásos nyelvészek privilégiuma. Mindenkiből bármikor lehet nyelvművelő, sőt nyelvész. A nyelvművelés megtanulható. De attól, hogy valaki elvégzi a tudományegyetemet, még nem lesz belőle nyelvész. Csak azt tekinthetjük nyelvésznek, aki a nyelvészeti alapismeretek megszerzése után elmerül a kutatómunkában, tanulmányozza a nyelv minden szintjét, minden rétegét - a népnyelvet, köznyelvet, irodalmi nyelvet, régi nyelvet - és, mint Arany követelte: a legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének élő megnyilatkozásait. Arany évekig tanulmányozta a nyelvjárásokat, a nyelvemlékeket, a régi írók nyelvét, tehát nemcsak költő volt, hanem képzett nyelvész is a szó valóságos értelmében. De ugyanakkor nyelvművelő is volt, mert következetesen alkalmazta a nyelvhelyesség megállapított szabályait. Mindenki lehet tehát nyelvművelő, akinek bizonyos fokú nyelvészeti ismeretei vannak, és következetesen alkalmazza a nyelvhelyességi szabályokat.

B) AZ ŐKET-SZABÁLY BABONÁJA

A nyelvészek Arany János eredményeinek elfogadása után a visszautaló névmásokkal kapcsolatban továbbra sem végeztek kutatómunkát. Nemcsak hogy a „legkisebb árnyalatig" nem nyomozták, hanem még felszínesen sem tanulmányozták ebből a szempontból sem a népnyelvet, sem a köznyelvet, sem az irodalmi nyelvet. Megelégedtek avval, hogy elfogadták Aranynak azt a tanítását, mely szerint az *ő* személyes névmással nemcsak személyre utalhatunk, hanem állatra, növényre, dologra. Ugyanakkor teljesen elferdítették ezt a tanítást, és a következő szabályt szerkesztették: „Személyre, állatra, növényre és dologra *mindig* személyes névmással utalunk vissza." Ez a szabály volt érvényben 1886-tól 1975-ig. Ezt tanította minden kézikönyv. Márpedig erre a szabályra is alkalmazhatjuk Arany lakonikus és kategorikus kijelentését: Nem igaz, hogy mindenre mindig személyes névmással utalunk.

Mert nemcsak személyes névmással utalhatunk személyre, állatra, dologra, hanem mutató névmással is, Hogyan bizonyíthatjuk be ennek az állításnak az igazságát? Nyilvánvalóan úgy, hogy megvizsgáljuk a régi nyelvet, a népnyelvet, a köznyelvet és az irodalmi nyelvet. Ha találunk nyelvünk különböző rétegeiben visszautaló mutató névmásokat, akkor az egyoldalú

őket-szabályt fikciónak, tehát *érvénytelennek* kell nyilvánítanunk. Az alábbi gyűjtemény tehát kizárólag mutató névmásokat tartalmaz, hiszen a személyes névmás visszautaló szerepét - Arany meggyőző érvelése nyomán - fenntartás nélkül el kell fogadnunk.

Régi nyelv

Müncheni Kódex: „Nincs itt, hanem csak öt kenyér és két hal... Hozjátok nekem ide *azokat*"; „Vevé Jézus Pétert és Jakabot és Jánost és vivé *azokat* magas hegyre." **Károli Gáspár:** „Teremte azért az Isten nagy cethalakat és minden úszó élő állatokat... és minden repdeső szárnyas állatokat... És megáldá az Isten *azokat*"; „A te orcádnak verítékével egyed a te kenyeredet, mígnem földdé lészesz, mert *abból* vétettél." **Szenczi Molnár Albert:** „És kegyesen felemelél, Ellenségimtől megmentél, És meg nem engedéd *azoknak,* hogy keservimen vigadjanak."

Népnyelv

Kriza János: „A vér a tüzet úgy kiótotta, hogy *abból* csak egy szeketlő szem maradt"; „Ebéd után jöttek a szegények, s *azoknak* a kiráj alamizsnát osztogatott" (Vadrózsák). **Jugoszláviai magyar népmesék:** „A bátyáim huncutságot csináltak velem. *Azokat* én eltöttem láb alú." **Kallós Zoltán:** „Nézz csak ki az estállóba, Milyen paripa van *abba*"; „Az apám házánál nagyobb urak jártak, *Azkot* sem uraltam, téged sem urallak" (Balladák).

Irodalmi nyelv

Kisfaludy Károly: „Világismerte vitézekkel bővelkedik történetünk, és nem volna ecsetünk *azokat* festeni?" (A pártütők); „Azt kérdezem a felhőktül, Azt a suttogó szellőktül, De *azok* nem vígasztalnak" (Szülőföldem szép határa). **Vörösmarty:** „Nem szép szőke fürtei voltak?... S fürtöknek mondod te *azokat?*" (A fátyol titkai); „Azt gondolja kisasszony, oly könnyű férfiakat rászedni? Dejszen *azoknak* is van ám eszük" (uo.). **Petőfi:** „Tördelheted le a fa lombjait, Idő jártával újra kivirít; Tövestül kell kitépni *azokat* - Akasszátok föl a királyokat!" (Akasszátok...); „szent hamvaitokat Hol találjuk meg, hogy tiszteljük *azokat?*" (Vérmező); „Viseljétek a lopott hírt, A lopott babérokat, Nem fogjuk mi fejetekről leszaggatni *azokat*" (A márciusi ifjak); „Akkor majd a verseket Nem pénzért csinálom. Ingyen osztom *azokat* Szét az ujságokba" (Szülőimhez). **Jókai:** „A szultán bizonyosan sanyargató hadjáratokban rabolta *azokat* össze" (Az aranyember); „Nem irtózik ő most *azoktól*" (uo.). **Arany:** „Kincse volt temérdek, s *arra* büszke mája" (Toldi); „Álmot küld szemére, kecsegtető álmot, *Avval* édesíti a nyomorúságot" (uo.); „De nem lelt *abban* egy elátkozott lelket" (uo.); „Két szárnyát teríté *annak* két szemére" (uo.). **Mikszáth:** „Add elő mentségedet, miért gyilkoltál. Az isten *azokat* figyelembe veszi" (Galamb a kalitkában). **Móricz Zsigmond:** „Lepedőt viszek, fiam, nincsen *azoknak* semmijük" (Betyár). **Gárdonyi:** „Ez a feleségem meg a gyerekem. Az öreg asszony leölelgeti *azokat* a kocsiról" (Az én falum). **Illyés Gyula:** „A rémhírekre csak legyintett, bár elelhitte *azokat*" (Kora tavasz). **Veres Péter:** „A katonaállítást is a zsellérekre nyomták. *Azoknak* úgy sincs dolgok" (Húsz év). **Németh László:** „De végül ezek a tanulmányok is az órák apró medencéibe folytak, *azokat* táplálták" (Sajkódi esték). **Kolozsvári Grandpierre Emil:** „Ezek a találkozások nem kárpótoltak a veszteségekért... hanem valamelyest ellensúlyozták *azokat*" (Béklyók és barátok). **Déry Tibor:** „A lányom? *Arról* beszélek" (Felelet). **Karinthy Ferenc:** „Kecsegtetőbbnek ígérkezett az érmék szövegelemzése: *azokon...* csak a pénzegység neve áll és az országé, melyben verték" (Epepe).

Nyelvtudományi példák

Bárczi Géza: „E diákok írásai túlnyomóan diákok kezébe kerültek, mintegy *azok* számára íródtak" (A magyar nyelv életrajza). **Lőrincze Lajos:** „Át kell vizsgálnunk a nyelvhelyességről szóló tanításokat, megfelelnek-e *azok* az életnek" (Nyelv és Élet). **Károly Sándor:** „Személyeket, tárgyakat néha állatokhoz szoktunk hasonlítani, illetőleg *azokkal* azonosítani" (Általános és magyar jelentéstan). **Rácz Endre:** „Köszönjük észrevételeit, *azokkal* mindenben egyetértünk" (Magyar Nemzet). **Antal László:** „A nyelv nemcsak kifejezi gondolatainkat, hanem meg is határozza *azokat*" (Nyelvtud. Közlemények).

A közölt példák alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarság legalább 700 év óta használja a mutató névmásokat visszautalás céljából emberekre, állatokra, növényekre, élettelen tárgyakra egyaránt.

Nincs a magyar nyelvnek olyan szintje, olyan rétege, olyan területe, amely tiszteletben tartaná a mesterségesen kieszelt *őket-szabályt.* Éppen ezért, kiegészítve Arany János kutatását, kimondhatjuk, hogy a magyar nyelvben egyaránt használhatunk *személyes névmást* és *mutató névmást* emberek, állatok, növények, élettelen tárgyak jelölésére.

C) A HANGSÚLYOSSÁG BABONÁJA

A nyelvművelők annak idején, az *őket-szabály* megfogalmazásakor kijelentették, hogy a mutató névmást csak akkor használjuk visszautalásra, ha hangsúlyos helyzetben áll. Helytelennek nyilvánították tehát az ilyen nyelvhasználatot: „Bárányfelhők úsztak az égen. Órákig elnéztem *azokat.*" A mutató névmást csak ilyen összefüggésben fogadták el: „Bárányfelhők úsztak az égen. *Azokat* néztem, nem a délibábot."

A hangsúlyozásnak és a hangsúlytalanságnak ez a szerbeállítása a visszautaló névmásokkal kapcsolatban nem állja meg a helyét.

Arany az alábbi példával érvelt, bizonyítva, hogy állatra is utalhatunk személyes névmással:

„Tudja ám az a macska, hogy *őróla* foly a beszéd." A példa tanulságaképpen azt fejtegette, hogy ha valaki így beszélne: „Tudja a macska, hogy *arról* foly a beszéd" - a mondat érthető sem volna. - Ebben a szituációban persze hogy nem volna érthető, hiszen a mellékmondatban levő személyes névmás, az *őróla,* a főmondat alanyára, a macskára utal vissza, ennélfogva az *arról* nem utalhat a macskára, csak valaki vagy valami másra. Ámde ha egy kutya is volna a közelben, akkor már nagyon is érthető volna a mondat, mert akkor azt is tudná a macska, hogy nem *róla* folyik a beszéd, hanem *arról*, vagyis a kutyáról.

A fenti példa azért is fontos, mert kétségtelenné teszi, hogy nemcsak a visszautaló mutató névmások állhatnak *hangsúlyos* helyzetben, hanem a személyes névmások is. Különösen akkor, ha egymással szembe vannak állítva. El kell távolítanunk tehát azt a mesterséges gátat, azt a nyelvhelyességi babonát, amely napjainkig akadályozta, hogy megvilágítsuk a visszautaló névmások használatának módját. Ha ezt a babonát eltávolítottuk, és egy sereg példát megvizsgáltunk, akkor az alábbi szabályosságokat állapíthatjuk meg.

D) A VISSZAUTALÓ NÉVMÁSOK HASZNÁLATÁNAK KRITÉRIUMAI

a) Személyes névmással utalhatunk személyre, dologra is akkor, ha a bevezető mondatnak az *ALANYÁRA* akarunk utalni. Vegyük a kutya-macska példát. „Amikor a macska megérezte, hogy *róla* van szó és nem *arról* (= a kutyáról), akkor még inkább hegyezte a füleit"; „Amikor

a macska rájött, hogy nem *róla* van szó, hanem *arról,* akkor elnyúlt a sarokban"; „Amikor a macska sejtette, hogy nem *arról* beszélnek, hanem *róla,* mindjárt nyávogni kezdett"; „A macska ösztönösen érezte, hogy gazdái egyebek között *róla* is beszélnek"; „A macska meg volt győződve, hogy *róla* se feledkeznek meg." Aki figyelmesen elolvassa a fenti példákat, az minden esetben csalhatatlanul meg tudja mondani, hogy a visszautaló névmás a macskára vonatkozik-e vagy a kutyára.

Nézzünk hasonló többes számú példákat. „A legelésző bárányok tudták, hogy nemsokára behajtják *őket*"; „A bárányok nem törődtek a köztük futkosó libákkal, mert tudták, hogy nemsokára behajtják *azokat*"; „A bárányok tudták, hogy nemsokára behajtják *őket* is meg *azokat* is"; „A bárányok tudták, hogy nem *őket* hajtják be előbb, hanem *azokat*"; „A libák kimentek az utcára, hajtsd be *őket,* azután nézz a csirkék után. *Azokat* biztosan a kukoricásban találod meg"; Anya mondja a fiának: „A lányok leszaladtak az utcára; az asztalra dobták a leveleket. Várd meg *őket,* addig ne bontsd föl *azokat.*"

A fölsorolt egyes és többes számú példák az *alanyeseti* vonzás kritériumán kívül arra is rámutatnak, hogy *kettős visszautalás esetén a hozzánk közelebb állóra személyes névmással, a távolabb állóra mutató névmással utalunk*; továbbá arra is, hogy ha az egyik névmást már fölhasználtuk visszautalásra, akkor ugyanabban a mondat-komplexumban újabb visszautalás esetén a másik névmást kell használnunk a pontos megkülönböztetés céljából.

Az *alanyesetben* álló szónak visszaható „*őket*-vonzása" olyan erős, hogy ilyenkor a személy-dolog megkülönböztetésének tendenciája teljesen háttérbe szorul. Például: „A csipkebokor elszántan várta a fiút, és elhatározta, hogy ha *az* megint belerúg, akkor *ő* bizony jól megszúrja"; „A gumicsónakok nem sokáig fuvarozták a gyerekeket; hamar tönkre mentek, mert *azok* nem kímélték *őket.* Így hát *ők* is cserbenhagyták *azokat.*"

b) **Személyes névmással** utalhatunk állatokra akkor is, ha nincsenek ugyan alanyesetben, de a történet, az esemény középpontjában állnak. Jól megfigyelhetjük ezt a Toldi 4. énekében, ahol a költő több ízben személyes névmással utal a farkasokra. Példák: „De lám, mintha ördög volna *belé* bújva, Egyet hengeredik, s talpra ugrik újra"; „Hirtelen felállott, s a vadakhoz lépe, Gyorsan fölvetette *őket* a vállára."

A személyes névmással való visszautalásnak előbb említett két szabályából következik a mutató névmásra vonatkozó első szabály:

c) **Mutató névmással** egyaránt utalunk személyekre, állatokra, dolgokra, ha azok *nem állnak alanyesetben,* tehát nincsenek visszaható erővel fölruházva, ha *nem állnak az esemény központjában,* vagy ha *távolító* árnyalat rejlik mondatunkban. Ezek a kritériumok egy-egy mondatkomplexumban együttesen jelentkezhetnek, de külön-külön is. Példák: „E lúdakra fené fogait Matyi, kéri az anyját, Bízná rá *azokat*" (Fazekas Mihály: Lúdas Matyi); „Hatalmas szép lovai vótak neki, mög rossz lovai, aztán én *azokat* gondoztam" (Tombácz János mesék); „Volt neki egy csomó libája, s kiküldte [a lányt] a libák után, hogy *azokat* őrizze" (Széki népmesék). Ez a szabály sok ingadozást enged meg, hiszen nyilvánvaló, hogy ilyen szubjektív kritériumok mellett a visszautaló névmás „megválasztása" sokszor a pillanatnyi szemlélettől függ. Jóval határozottabb kritériumot tartalmaz a következő szabály:

d) **Mutató névmást** használunk visszautalásra akkor, ha **partitívuszi** funkciója, jelentése van, vagyis ha az a szó, amelyre utalunk, az összességnek egy bizonyos *részét, típusát* jelöli. Példák: „Berzsenyi lovai szürkék voltak, a grófi ménesben meg éppen nem voltak ilyen színűek, mert a gróf nem szívelte *azokat*" (Noha a lovak alanyesetben állnak, mégis *azokat*-tal utalunk rájuk, mert bizonyos típusú, bizonyos színű lovakról van szó). „Én sárga csikót veszek a vásáron. - Én is *azt* veszek"; „Én mellét kérek (a rántott csirkéből). - Én is *azt* kérek." Hogy itt valóban

partitívuszról van szó, bizonyítja az is, hogy az ige *alanyi* ragozásban áll: *veszek, kérek.* Ha nem volna partitívusz, hanem úgynevezett teljes tárgy, akkor tárgyas igealakot kellene használnunk: *azt veszem, azt kérem.* Más példák: „Becsültem benne a szocialistát, mert *azok* bizony nagyon kevesen voltak" (Veres Péter: Számadás); „Én a barnákat szeretem. - Én is *azokat* szeretem"; „Csak a városi cafrák járnak ide, bizonyosan most is *azokat* lepködi a segédjedző úr" (Móra Ferenc: Négy apának). Az utóbbi példából megfigyelhetjük, hogy a *partitívuszi* jelentés az alanyeseti vonzást is legyőzi, és a személy-dolog megkülönböztetést is háttérbe szorítja. Talán ez a legerősebb kritérium valamennyi között, s ez jelentősen gyarapítja a visszautaló mutató névmások számát a személyes névmásokkal szemben (Nyelvőr, 102: 129-48).

Ezek a visszautaló névmások használatának legfőbb kritériumai. Vannak még egyéb kritériumok is, de azok az előbbiek különféle kombinációiból következnek, vagy meglehetősen ritkán érvényesülnek.

Némely nyelvhelyességi kézikönyvek és írások korlátozni igyekeznek a mutató névmások *birtokos esetének* a használatát, azt állítva, hogy ez német hatás. Hogy ez az újabb germanizmusvád nem egyéb koholmánynál, azt könnyen bebizonyíthatjuk. Állítsunk szembe egymással néhány magyar és német mondatot. Nézzük Károli Gáspár bibliafordítását: „És ő tanít vala *azoknak* zsinagógáikban" (Lukács, 4); „És látván *azoknak* hitüket, monda" (uo.); „Ő pedig tudja vala *azoknak* gondolatjokat" (uo.). A megfelelő német fordítás: „Und er lehrte in *ihren* Synagogen; Und da er *ihren* Glauben sah, sprach er; Er aber merkte *ihre* Gedanken."

Íme, mit tapasztalunk? Azt, hogy a magyar mutató névmások helyén a német szövegben személyes névmások állnak. Tehát szó sincs germanizmusról.

A nagyobb nyomaték kedvéért még három érdekes példát hozok föl: „Volt egy szegény özvegyasszony, *annak* volt egy rest lánya" (Népmese); „Sudármagas, sudármagas a nyárfa teteje, Halvány sárga, de halvány sárga *annak* a levele" (Népdal); „Valahol a Tiszaháton, Élt egy gazda: Pál barátom, S Péter, *annak* tőszomszédja" (Arany: A fülemile). - A visszautaló névmás mind a három példában akár el is maradhatna. De a nyelvnek a „szelleme", vagy inkább a ritmusa mégis megkívánja a mutató névmás kitevését.

Ugyancsak a ritmussal van kapcsolatban a visszautaló névmásnak egy másik használata, amelyet a nyelvművelők szintén germanizmusnak bélyegeztek. Hibásnak ítélték a mutató névmás egyes számú tárgyesetének vagy alanyesetének a használatát olyankor, amikor a névmási tárgy szerintük fölöslegesen van kitéve a magyar igeragozás kifejező ereje miatt. Megfeledkeztek arról, hogy a nyelvnek nemcsak közlési célja van, hanem esztétikája, ritmusa is. Nézzük a példákat: „Rám ezer virággal Szórtad a tavaszt, S égi boldogsággal Fűszerezted *azt*" (Csokonai: A reményhez); „Felvonult Satuária ellen, és három évig ostromolta *azt*" (Új prot. Biblia, Királyok könyve); „Sár lesz abból, tudom én *azt,* Jön a babám, érzem én *azt*" (Népdal); „S a fal megkondult a rémes csapástól, Mikéntha néki fájna *az*" (Petőfi: Az apostol). - Milyen ritmustalanul hangzana, ha a fenti példákból elmaradna a ritmusformáló mutató névmás!

Ha nagyszámú példát figyelünk meg, és statisztikai kimutatást készítünk róluk, szembetűnik, hogy a személyes névmások nem szeretnek az állítmány után állni, és igen nagy százalékban az állítmány előtt helyezkednek el. Hasonlóképpen azt is megállapíthatjuk, hogy a mutató névmások viszont jobban szeretnek az állítmány előtt állni, mint az állítmány után, noha itt távolról sincs akkora százalékbeli különbség, mint a személyes névmásoknál. Egy-egy jellemző példát említek, csupán a szemléltetés végett, Petőfitől: „Honnan jöttél fülemile? Akárhonnan, semmi gondom *rája*" (Tedd le, bojtár...); „Mit a jövendő! *arra* semmi gondom" (Gazdálkodási nézeteim). Hangsúlyoznom kell, hogy ez a szórendi elhelyezkedés csak általános tendencia, de

nem szabályszerűség, amit ugyancsak egy-egy példával szemléltetek, szintén Petőfitől: „Pihen a komp, kikötötték, *Benne* hallgat a sötétség” (Falu végén kurta kocsma); „Nem nagyhírű város Jász-Berény városa, De van *abban* egy kürt” (Lehel vezér). Látjuk tehát, hogy a visszautaló személyes névmás állhat (noha ritkábban) az állítmány előtt, a mutató névmás pedig (nem ritkán) az állítmány után. Az állítmány előtti és az állítmány utáni elhelyezésre pontos szabályt adni nem lehet. Ez igen sokszor a közlő szándékától, a szituációtól, a funkciótól, szemlélettől, képzelettől függ.

A visszautaló mutató és személyes névmás régi keletű vagylagos használatára mutat az is, hogy napjainkban hol az egyik, hol a másik szerepel bizonyos állandó kifejezésekben, vonzatokban. Például: „Úgy megütlek, hogy *attól* koldulsz” (nem *tőle*); „*Rá* vagyok szorulva” (nem: *arra*). Szerepelhet mind a kettő külön-külön vagy együttesen is alig érzékelhető hangulati vagy egyéb eltéréssel. Például: „Nem vagyok *hozzászokva*”, mondhatom így is: „Nem vagyok *ahhoz* szokva” (vö. „De *ahhoz* szokva még ottan se voltam”, Petőfi: Az apostol); mondhatom így is: „Nem vagyok *ahhoz hozzászokva.*” Szerepelhet mind a kettő világosan meghatározott jelentéskülönbséggel. Mást jelent például a „*benne* hagytam”, mint az „*abba*hagytam”. Mást jelent a „nincsen *benne* semmi”, mint a „nincsen *abban* semmi”. Csalódva állapítjuk meg például a kialudt kályháról: „Nincsen *benne* egy szem parázs sem.” A kuruc vitézek evvel szemben így vélekedtek az osztrák császár szavahihetőségéről: „Mert ha ád is nagy levelet, Mint a kerek köpönyeged... Nincsen *abban* semmi virtus, - Verje meg a Jézus Krisztus!”

Joggal kérdezheti valaki: És mi van a közelre mutató névmással (*ez, ezt, ebben, ebből, ebbe... ezek, ezeket, ezekben, ezekből, ezekbe...*)? Azt nem használjuk visszautalásra? De igen, használjuk. Csak nem akartam bonyolítani a problémát egy olyan visszautaló névmás tárgyalásával, amelynek helyessége felől nem merült föl kétség a nyelvművelő irodalomban. A közelre mutató névmást többnyire akkor használjuk visszautalásra, amikor a szórendi tendencia miatt nem használhatjuk a személyes névmást, illetve amikor mutató névmást használnánk, de nem rejlik távolító szándék a mondatban. Példák: „Az ember csak nézte a családját... *Ezek* az övéi. *Ezekhez* sietett ő haza” (Móricz Zsigmond: Betyár); „míg eljőnek az esztendők, melyekről azt mondod: nem szeretem *ezeket*” (Károli, Prédikátor); „Úgy szeretek állni A szélmalmok előtt! elnézem *ezeket*” (Petőfi: Kiskunság).

Befejezésül két tanulságos példát idézek. Az egyik példában, amelyet Jókaitól vettem (A kőszívű ember fiai), mindegyik visszautaló névmás bámulatosan pontosan mutat rá arra a szóra, amit helyettesít: „ösztönük mondta (ti. a lovaknak), hogy ha egyenesen keresztül vághatnak ezen a veszélyes helyen, *azon* túl menedék várja *őket.* Senki sem tudhatja, minő menedék; de ők érzik *azt* jól. És azért nem engedik magukat az egyenes irányból kitereltetni a farkasok által. Azt már jól tudják, hogy *azoktól őket* megszabadítani gazdáik kötelessége.” A másik példában rímet, ritmust, kiemelő tendenciát, partitívuszi jelentést sűrít egybe a visszautaló mutató névmással Ady Endre: „Néhány ezer évig tűr az Isten, De azután jaj a gyilkosoknak. Nem lesz majd kegyelem *azoknak*” (Az Isten harsonája).

3. FÁJ A *LÁBAM* - FÁJNAK A *LÁBAIM*

A páros testrészek nevének egyes számban és többes számban való használatáról lesz szó. Vajon melyik a magyaros kifejezés: fáj a *lábam* vagy fájnak a *lábaim,* mereszti a *szemét* vagy mereszti a *szemeit?* A nyelvhelyességi szabályok ismerői így válaszolnak a kérdésre: Természetes, hogy az első változat a helyes. Magyar ember a páros testrészek nevét nem használja többes számban. Vizsgáljuk meg ennek a szabálynak a létjogosultságát.

„A páros testrészek nevének többes számban való használatát a nyelvművelő irodalom... mindig idegenszerűségnek, közelebbről germanizmusnak tartotta..." A fenti sorokat Lőrincze Lajos *Nyelvőrségen* című könyvéből (1968) idéztem. Lőrincze volt az első, aki evvel a kérdéssel mélyrehatóan foglalkozott. Haladjunk az ő nyomán, és nézzük meg, hogy a nyelvhelyességi elvek tükrében elfogadható-e továbbra is a páros testrészekre vonatkozó sok évtizedes szabály.

Lőrincze, mielőtt példákat sorolna föl, előrebocsátja, hogy irodalmunkból tömegesen idézhetnénk adatokat a páros testrészek nevének többes számú használatára. Költőink, íróink sűrűn élnek a kifogásolt formával, s éltek a múltban is. Ezeket a „szabálytalan" formákat nem magyarázhatjuk költői szabadsággal - folytatja Lőrincze -, nemcsak azért, mert szinte minden írónk él vele, hanem azért is, mert az irodalmi nyelven kívül is igen gyakoriak. Nem mentesek tőle nyelvjárásaink sem, de a régi nyelvben sem ismeretlen és szokatlan a páros testrészek nevének többes számban való használata.

Lőrincze a sok-sok irodalmi példából csupán mutatóba idéz néhány példát két klasszikusunktól, akiket nyelvi kérdésekben legfőbb érvként szoktunk emlegetni: Arany Jánostól és Petőfi Sándortól, de megnevez számos írót és költőt, akiknél szintén megtaláljuk a többes számú használatot.

Úgy gondolom, nem lesz haszon nélkül, ha Aranyon és Petőfin kívül más költőktől és íróktól is idézek példákat, lehetőleg időrendben.

Irodalmi példák

Balassi Bálint: „Angyalábrázata *szemeimnek* tetszék-é?" (Egy kegyes képében); „Hullnak keservemben *szemeimből* könnyeim" (Darvaknak szóló). **Szenczi Molnár Albert:** „Úr Isten! az én imádságom, Kérlek, végyed *füleidbe*" (5. zsolt.); „Mint a te *szemeidnek* fényét" (17. zsolt.). **Berzsenyi Dániel:** „A láthatatlan férgek a te Bölcs *kezeid* remekelt csudái" (Fohászkodás); „Csontjaimat *kezeid* takarják" (uo.). **Csokonai Vitéz Mihály:** „Rózsamézzel harmatoznak Csókra termett *ajkaid*" (Egy rózsához); „E szóra *karjaim* kinyúlnak" (Még egyszer Lillához). **Kölcsey Ferenc:** „Hányszor zengett *ajkain* Ozmán vad népének" (Himnusz); „Majd töröktől rabigát *vállainkra* vettünk" (uo.); „Vérözön *lábainál,* S lángtenger felette" (uo.). **Vörösmarty Mihály:** „Andalodó *szemeket* vetett rá Hajna" (Zalán futása); „Meg ne sebezzétek könnyű kis *lábait*" (uo.); „Anyja kémli hű *szemekkel*" (Petike). **Petőfi Sándor:** „S megfürösztöm arcát *szemeim* könnyével" (A jó öreg kocsmáros); „Mert hisz *lábaim* már a sír szélén vannak" (uo.); „S mi nyaljuk boldogan kegyelmes *lábait*" (A kutyák dala); „Ott merengnek *szemeim* a silbakon" (Nézek, nézek kifelé); „Testi *szemeimet* behunyom, és lelkem *szemeivel* nézek" (Kiskunság); „Dicsvágy patakja! *ajkaim* belőle Sok boldogító mámort ittanak" (Itt benn vagyok...). **Arany János:** „Térdre esett most a király *lábainál*" (Toldi); „Míg *ajkain* a tenger népnek Búsan búgott lassú gyászének" (Keveháza); „*Orcáikon,* mint félelem, Sápadt el a harag" (A walesi bárdok); „Hogy ha magát foglyul *kezeidbe* adja" (Toldi szerelme). **Ady Endre:** „Lecsukódtak bús, nagy *szemeim* Számára a világnak" (Imádság

háború után); „Öntözzem e szájjal csak egyszer a Léda őszi *szemeit*” (Szent Június hívása); „Táncol bolondul a *kezein*” (Az én koporsó-paripám).

Ugyanezen költőknél ugyancsak gyakran állnak a páros testrészek egyes számban is: **Balassi:** „Szerelmes táncokban kinek-kinek adván *kezére* szép mátkáját” (Széjjel tündökleni). **Szenczi Molnár:** „Dárdádat nyújtsd ki *kezeddel*” (35. zsolt.); „Vedd *füledbe* könyörgésemet” (143. zsolt.); „Áldott az Úr, ki *kezemet* tanítja” (144. zsolt.). **Berzsenyi:** „Lollim barna *szemöldöke*” (A közelítő tél); „Ércbuzogány rezegett *kezedben*” (A magyarokhoz). **Csokonai:** „S ha képed *kezembe* akad, *Szememből* örömkönny fakad” (Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz). **Kölcsey:** „Kínzó rabság könnye hull Árvák hő *szeméből*” (Himnusz); „Nyújts feléje védő *kart*” (uo.). **Vörösmarty:** „Megbomlott a haja, és szabados fürtökben omolt el, Tündöklő *vállán, karján* és e kerek *emlőn*” (Zalán futása); „Hazug *szemében* hord mosolyt” (Keserű pohár). **Petőfi:** „*Fülemnek* ily dicsérést kellett hallgatnia” (Egy estém otthon); „Megy a juhász szamáron, Földig ér a *lába*” (Megy a juhász...). **Arany:** „Sima *vállad,* puha *kebled* Töri az a páncél” (Rozgonyiné); „De a magyar *ajakon* is Neve, híre általános” (Szibinyáni Jank); „Ott térdel a gyöngypár, *kezében* a lant” (Szondi két apródja). **Ady:** „Már vénülő *szememmel* őrizem *a szemedet*” (Őrizem a szemed).

Idézek olyan példákat, amikben a költő valamilyen más módon szól a páros testrészekről, illetve ugyanazon a helyen variálja az egyes és többes számot: **Balassi:** „*Két szememnél* több nincs, ki sirasson engem.” **Vörösmarty:** „Megvagy! Így szól a vadász gyönyörrel, A leányra nyújtva *jobb kezét*” (Szép Ilonka). **Petőfi:** „Jaj de hát még *szeme párja,* Annak volt ám nagy a lángja” (Befordultam a konyhára); „De sűrűbb *két szeme* könnyének hullása” (Fürdik a holdvilág). **Arany:** „*Két kézre* ví jó Kadosa” (Keveháza). **Ady:** „*Két* rohanó *lábam* egykoron Térdig gázolt a vérben” (Imádság háború után); „Add nekem a *szemeidet,* Magam szeretem, ha szeretlek, S irigye vagyok a *szemednek*” (Add nekem a szemeidet); „A *két szemem* ugy-e milyen nagy?” (A vár fehér asszonya).

A nyelvművelők a páros ruhadarabokat is bevonták a szabályba. Evvel nem foglalkozom részletesen, csupán megjegyzem, hogy **Arany** ezzel kapcsolatban is áthágta a szabályt: „Pici piros *csizmáira* Szép ezüst sarkantyút.”

A magyar nyelvnek és a többi finnugor nyelvnek is sajátossága, hogy a páros testrészek egyikét a *fél* szóval is jelölheti: *fél kézzel* is fölemeli, *fél szemére* vak. **Kozma Andor:** „Van, kinek hiányzik *fél keze, fél lába*” (A karthagói harangok). **Arany:** „Tűnődik, *fél lábon* állván, El-elunja *egyik lábán*” (A rab gólya).

Végezetül néhány példát kell említenem annak bizonyítására, hogy a népnyelv és a köznyelv egyformán használja a páros testrészek nevét egyes és többes számban.

Népnyelvi példák

„Visszanézek fél utambul, *Szememből* a könny kicsordul” (Népdal); „*Szömöm* sír az *egyik,* A *másik* könnyezik, Úgy sír *mind a kettő,* Mint a záporeső” (Kriza: Vadrózsák); „Nem fogok a *karjaid* közt megpihenni” (Magyar népdalok, 1970); „Reszkető *kezekkel* írtam le ezeket” (uo.); „Tíz kupa bort felhörpentett, *Szemeimmel* láttam” (uo.).

Köznyelvi példák

Ökölbe szorult a *keze*; Gazda *szeme* hizlalja a jószágot; Fáj a *lábam*; Fájnak a *lábaim*; Nem szabadulsz a *kezeim* közül; Kit látnak *szemeim?*; Mosom *kezeimet*; Jó *kezekben* van; Rossz *kezekbe* kerül; Él a *kezekkel!*; Ölbe tett *kezekkel* ült; Kitépi magát valakinek a *kezei* közül stb.

A nyelvünk különböző rétegeiből gyűjtött példák alapján a következőképpen kell megítélnünk a páros testrészek nevének többes számú használatát: Ez a nyelvi jelenség gyakori a mindennapi nyelvben, íróink kivétel nélkül élnek vele, nyelvjárásainkban is járja, tehát helyesnek kell elfogadnunk. Valamennyi rokon nyelv gyakran használja a páros testrészek nevét többes számban. Persze egyes számban is. Ezek szerint az egyes és a többes számú használatot egyaránt finnugor örökségnek tarthatjuk. S ha azt tapasztaljuk, hogy a páros testrészek nevének többes számú használata legrégibb nyelvemlékeinkben is föllelhető, akkor semmi okunk sincs föltételezni, hogy nyelvünkben valaha is kizárólagosan egyes számot használtak volna a páros testrészekkel kapcsolatban.

Hogyan volt lehetséges, hogy ez a nyelvi babona, amelyet 1900 körül nyelvészek, nyelvművelők terjesztettek, több mint 60 évig vitathatatlan nyelvi valóságnak, érvényes nyelvhelyességi szabálynak számíthatott a nyelvészek, nyelvművelők körében anélkül, hogy bárkinek is eszibe jutott volna megvizsgálni a sok gondot és zavart okozó szabály jogosultságát? Lőrincze figyelmét sem kerülte el ez a körülmény, így ír róla:

„Érdekes, hogy ezzel a nyelvi szabállyal kapcsolatban semmi vita sem mutatkozik a nyelvhelyességi irodalomban, még olyan jellegű kétségek sem merültek fel, hogy a kérdést vagy annak egyik-másik részletét jobban meg kellene vizsgálni, bővebben ki kellene fejteni. Nem került tehát sor arra, hogy számba vegyék, milyen mértékben élt és él nyelvünkben a hibáztatott, germanizmusnak tartott forma."

Lőrincze a következőképpen próbálja magyarázni ezt a mulasztást: „A problémátlanságnak, a vita és a részletes vizsgálat hiányának egyik oka - úgy gondolom abban van, hogy a szabályban jónak, helyesnek tartott egyes számú formák helyességéhez valóban szó sem férhet... Maga a szabály is világos, egyértelmű. Ehhez járul még, hogy az egyiket sajátosan magyar, ősi, megőrzött jelenségnek, a másikat újabban terjedő, nyelvrontó idegenszerűségnek tartja a nyelvművelés. A szabály kivétel nélküli érvényességét vitató vagy csak a részletesebb kifejtést kívánó, az ellenpéldákat, az ellenérveket is felsoroló vizsgálat tehát eleve nem vonzó feladat."

Nemcsak azért kell elismeréssel adóznunk Lőrinczének, mert 60 éves ködösítés után elsőnek vetett fényt erre a problémára, hanem azért is, mert kereste ennek a ködösítésnek az okát.

Ebben a könyvben, amelynek megírására éppen azért volt szükség, mert a nyelvhelyességi babonák egész serege 60-80-100 éve, sőt ennél is régibb idő óta hat rombolón az iskolán, a sajtón, a rádión és a televízión keresztül az emberek nyelvérzékére, nyelvhasználatára és végeredményben az egész magyar nyelvre - okvetlenül meg kell világítani ennek az áldatlan helyzetnek hátterét és okait.

Minden tudományág - fizika, kémia, matematika stb. - a környező valóság állhatatos, szüntelen, mélyreható kutatása útján szerez újabb ismereteket, fogalmazza meg tételeit, szabályait. El sem lehetne képzelni a fizikában, kémiában olyan tételt, szabályt, amelyet a kísérletek egész sorával ne igazolnának.

A magyar nyelvművelésben egészen a legutóbbi időkig az az eljárás honosodott meg, hogy a nyelvművelők a nyelvi valóság tanulmányozása nélkül ötöltek ki önkényesen nyelvhelyességi szabályokat. Hozzá kell fűznünk azt, hogy ezek az alaptalan szabályok irányították nemcsak a nyelvművelők normatív tevékenységét, hanem számos területen a nyelvészek kutató munkáját is. Kialakult az a példátlanul álló gyakorlat, hogy amit a nyelvművelők kárhoztattak, abban a nyelvészeknek nem volt ajánlatos kételkedniük. Pedig éppen ellenkezőleg kellett volna történnie. A nyelvészeknek előbb tüzetesen kutatniuk kellett volna a nyelvi valóságot, meg kellett volna szerkeszteniük egy pontos, részletes, gondosan ellenőrzött *leíró nyelvtant,* és csak

ezután kerülhetett volna sor a nyelvhelyességi szabályok megfogalmazására, szigorúan tilosnak nyilvánítva olyan nyelvhelyességi szabály megfogalmazását, amely ellentétben áll a leíró nyelvtannal. Ehelyett a leíró nyelvtanok mindig bővelkedtek, és ma sem szűkölködnek a nyelvművelésből kölcsönzött fikciókban.

Amikor a vogul és az osztják nyelv első magyar kutatói - Reguly Antal, Munkácsi Bernát, Pápay József és mások - tanulmányozni kezdték ezeket az addig szinte teljesen ismeretlen nyelveket, egyes-egyedül a saját megfigyelésükre voltak utalva. Szívós kutatómunkájuk révén kellett megállapítaniuk, leírniuk az összes nyelvi jelenségeket. Ezt a munkát derekasan el is végezték. Szöveggyűjteményeikben, leíró jellegű tanulmányaikban nincsenek fikciók, legföljebb apró tévedések.

Ugyanakkor nyelvészeink azt a magyar nyelvet, amely édes anyanyelvük, amelynek tanulmányozásáért nem kellett Szibériába utazniuk, amelynek csaknem ezeréves írásbelisége és hétszáz éves irodalma van, csak felszínesen tanulmányozták, teret adva nyelvtanaikban az alaptalan nyelvhelyességi reguláknak.

Ha nem így lett volna, akkor nem történhetett volna meg, hogy a páros testrészekre vonatkozó felszínes szabállyal kapcsolatban semmi vita nem mutatkozott, még kétségek sem merültek fel, hogy a kérdést jobban meg kellene vizsgálni. Elfogadtak egy „világos, egyértelmű" szabályt, csupán azért, mivel a szabályozott nyelvi jelenség egyik felének helyességéhez „szó sem férhet". Elfogadták továbbá azért, mert nem volt „vonzó feladat" egy germanizmusnak ítélt magyar nyelvi jelenséget egy kis kutató munkával megszabadítani a germanizmus vádjától.

De ez esetben voltaképpen nem is kellett volna túlságosan sokat kutatni. Elegendő lett volna figyelmesen elolvasni a Himnuszt, a Szózatot, Petőfi és Arany legismertebb verseit - és a páros testrészek nevének többes számú használatát máris ki lehetett volna iktatni a germanizmusok sorából.

Ezek után nézzük meg, hogy milyen elfogadhat szabályt állíthatunk a babonának bizonyult nyelvhelyességi szabály helyébe? Eleve bizonyosak lehetünk abban, hogy olyan szabályt, amely minden kétséges esetben útba igazit, nem adhatunk. De adhatunk olyan tanácsokat, amelyek megakadályoznak durva hibák elkövetésében.

Helyes nyomra vezethetnek minket azok a testrészek, amelyekből több van, és bizonyos esetekben mégis úgy viselkednek, mint a páros testrészek. Ilyenek: a *fog,* a *haj,* a *köröm.* Mindegyikből több van kettőnél, mégis járatosak egyes számban is. Például: feni rá a *fogát*; ajándék lónak ne nézd a *fogát*; vicsorítja a *fogát*; *körmére* koppintottak; *körmére* néz; válláig ért a *haja*; már alig van *haja.* A *fog* és a *köröm* azonban gyakran használatos többes számban is: megcsináltatta a *fogait*; levágta a *körmeit.*

A *haj* ritkán szokott többes számban állni, inkább csak költői művekben. Két ismert példát idézek: „Szőke tündérlányok sárga *hajaikat* Szálanként keresztülhúzzák a föld alatt" (Petőfi: János vitéz); „Hogy álla tört szívvel, merev *hajakkal* - Egy új Kasszándra Trója lángjain!" (Arany: Széchenyi emlékezete). Egy nyelvművelő a germanizmus vétségében marasztalta el Petőfit és Aranyt a *haj* szó többes számú használatáért. Ez egyrészt mondvacsinált germanizmus, mert például Heine is egyes számban használja a *haj* szót: „Sie kämmt ihr goldenes *Haar.*" Másrészt az idézett helyen mind a két többes számot helyénvalónak kell tartanunk. A *haj* szónak, mint tudjuk, *hajszál* jelentése is van: *hajat* találtam a levesben. És Petőfi a „gyöngébbek kedvéért" oda is tette a *hajak* mellé a *szál* szót. Ami pedig Aranyt illeti, csak egy szemellenzős nyelvművelő nem tud maga elé képzelni egy olyan embert, akinek a fején a rémülettől *összes hajaszála* az égnek mered. Nem szabály tehát a *haj* többes számú használata, hanem költői lehetőség.

Még csak a *könny* szavunkat vizsgáljuk meg, amelynek szintén van köze a testrészekhez. Előfordul egyes és többes számban is: Hull a *könnye*; *Könnybe* borult a szeme; Potyognak a *könnyei*; Keserű *könnyeket* sírt.

A *fog,* a *köröm* és a *könny* szavakra nem foghatjuk rá, hogy azokat páros testrészként a magyar ember egynek veszi. Mégis használjuk alkalomadtán egyes számban is. Ezek a szavak hozzájárulnak ahhoz, hogy megértsük a páros testrészek nevének váltakozó egyes és többes számú használatát. Egyes számban használjuk a páros testrészek nevét olyankor, amikor a szóban forgó testrészt nem számszerűen fogjuk föl, hanem általánosítjuk, illetőleg elhatároljuk a többi testrésztől. Ilyenkor még a *fogak* és *körmök* is egyes számba kerülnek. Egy nyelvhelyességi eszmecsere során valaki szóba hozta ezt a példát: „Jánosnak nagy *füle* van - Jánosnak nagy *fülei* vannak.” Vajon melyik változat a helyes? Erre azt mondhatjuk, hogy fogalmazhatunk így: „Jánosnak nagy *füle* van” - ha nem tartjuk fontosnak kiemelni, hogy mind a két füle nagy. De fogalmazhatunk így is: „Jánosnak nagy *fülei* vannak” - ha szemléletünkben mind a *két fül* mérete föltűnően túlszárnyalja a normális nagyságot.

4. A -LAG, -LEG RAG

A nyelvújítók különféle eszközöket alkalmaztak, hogy minél hajlékonyabbá tegyék a nyelvet. Új szavakat alkottak képzés és összetétel útján vagy más módon. Régi, elavult szavakat elevenítettek föl, népnyelvi szavakat vittek be az irodalmi nyelvbe. Új képzőket, névutókat és ragokat kerestek a mondanivaló színesebb, pontosabb kifejezésére. Az utóbbi azért volt különösen fontos, mert a régi ragok (*-on, -en, -ön; -ban, -ben* stb.) már túl voltak terhelve. Így „fedezték föl" a székelyek nyelvében a *-lag, -leg* ragot, és irodalmi szintre emelték. Pálbeli Szép Antal balladájában ezt olvashatjuk: „Sohasem láttam én ilyen szép halottat!... Szeme *mosolygólag,* szája *csókolólag,* lába *felugrólag.*" Egészen természetes törekvésük volt tehát a nyelvújítóknak, hogy ennek az új szerzeménynek minél nagyobb szerepet akartak juttatni, hiszen nem egy-két szó kedvéért karolták föl, „ásták ki" a népnyelv értékes eszközei közül. A *-lag, -leg* a jelentésváltozatok, jelentésárnyalatok kifejezésén kívül igen alkalmasnak bizonyult mondatok rövidítésére. Például a *„reméljük, hogy"* helyett mondhatták: *„remélhetőleg"*, az *„azt mondják, hogy; úgy hallom, hogy"* helyett mondhatták: *„állítólag"*, az *„úgy gondolom, hogy"* helyett mondhatták: *„valószínűleg"* stb.

Vitathatatlan, hogy a nyelvújítók - mint egyéb területeken is - itt is túlzásba estek, és derűreborúra használták a *-lag, -leg* ragot olyankor is, amikor nem volt rá, szükség. Ilyeneket írtak például: *átiratilag, elnökileg, országgyűlésileg* stb. Viszont a múlt század végén a nyelvújítás túlzásaival szembeforduló nyelvészek maguk is túlzásba estek, amikor kíméletlenül hadat üzentek a *-lag, -leg* ragnak.

Ez a hadjárat tudománytalan volt, mert a hadviselők összetévesztették a *ragot* a *képzővel.* A képzőknek tudvalevőleg van egy többé-kevésbé elhatárolható használati körük. A *-vány, -vény; -mány, -mény* képzőről megállapíthatjuk például, hogy igéből képez főnevet, mégpedig olyan főnevet, amely a cselekvés, történés eredményét jelzi. Például: *marad - maradvány, teremt - teremtmény, alkot - alkotmány, rendez - rendezvény, létesít - létesítmény.* A *-ság, -ség* képzőről elmondhatjuk, hogy többnyire melléknévből képez elvont főnevet: *igaz - igazság, szép - szépség.* A használati körnek ez az elhatárolása voltaképpen azt jelenti, hogy a képző nem járulhat hozzá válogatás nélkül minden szóhoz, sokszor még használati körén belül sem. Az *ugrik* és a *beszél* igéből például nem képezhetünk *ugorványt, beszélvényt.* Az pedig csak ritkábban fordul elő, hogy valamely képző átlépi a használati körét, mint például az *asszonyság, uraság* stb. esetében.

Egészen más a helyzet a ragokkal kapcsolatban. Az ősi, finnugor eredetű *-n, -on, -en, -ön* rag bármilyen határozót jelölhet: helyhatározót *(asztalon, egyetemen)*; módhatározót *(nagyon, szépen)*; időhatározót *(ezen a napon, a jövő héten)*; stb. Vagy nézzük a *-ban, -ben*; *-ból, -ből*; *-ba, -be,* vagyis a *belső helyviszonyt* jelölő ragokat, illetve a *-nál, -nél*; *-tól, -től*; *-ra, -re,* vagyis a *külső helyviszonyt* jelölő ragokat. Ezek a ragok a 11. században még névutók voltak: *belől, belé, reá* stb. Ismerjük az 1055-ből való Tihanyi Alapítólevélnek ezeket a szavait: „fehérvaru *reá* meneh hodu utu *reá*", amelyek a mai nyelven így hangzanak: „*Fehérvárra* menő *hadútra*". Később, a 12. század vége felé egyalakú ragokká váltak (vö. Halotti Beszéd: *paradicsumben, világbelé, pukulnek*), majd a magánhangzó-illeszkedés fokozatos kialakulása után kétalakú, sőt háromalakú (*-hoz, -hez, -höz*) ragokká fejlődtek. Mindezek a ragok, mihelyt létrejöttek, rövidesen „mértéktelenül elszaporodtak", egy csöppet se törődtek avval, hogy mit hágnak át, és mit nem hágnak át. Kivétel nélkül minden szóhoz járulhattak, megőrizve természetesen azt a sajátos funkciójukat, melynek jelölésére keletkeztek: *belső helyviszony, külső helyviszony, eszközhatározó* stb.

Térjünk vissza a *-lag, -leg* raghoz. Ez a rag nem abban az időszakban kezdett tért hódítani, amikor még senki sem szabta meg a ragoknak, hogy meddig nyújtózkodjanak. Addig nyújtózkodtak, ameddig a takarójuk ért, vagyis ameddig hasznos funkciót tudtak betölteni. A *-lag, -leg* már a későbbi korszakban kapott létjogosultságot. Egyes nyelvművelők szigorúan meghatározták, hogy melyik szóhoz járulhat és melyikhez nem. Végül is egy merev szabályt alkottak: eszerint a *-lag, -leg* csupán *-ó, -ő* képzős igenevekhez járulhat, módhatározó jelölésére. Vajon mért ne járulhatott volna a *-lag, -leg* különféle végződésű szavakhoz, ugyanúgy mint a többi rag? Egyébként a nyelvművelők még a saját maguk által megállapított *-ó, -ő* végződés tekintetében se voltak következetesek. Kárhoztatták például ezeket is: *előzőleg, folytatólag,* mivel ezek nem módhatározót, hanem időhatározót jelölnek. Arra nem gondoltak, hogy a *-ban, -ben* is jelölhet időhatározót: esős *években*; sőt az eszközhatározó jelölésére keletkezett *-val, -vel* is jelölhet időhatározót: *ősszel, tavasszal.*

Mindent a feje tetejére állított azután a *germanizmus* vádja. A nyelvművelők szerint azok, akik a *-lag, -leg* ragot a megszabott legszűkebb körön kívül használják, a német *-lich* végződést utánozzák, amely szerintük hasonlít a *-lag, -leg* raghoz. Egy nyelvművelő ezt írta: „Azért kaptunk rá annyira, mert hangzása véletlenül hasonlít a német *-lich* végződéshez, és valahányszor a németben *-lich* van, mi is a *-lag, -leg* ragot függesztjük hozzá a szóhoz.” Ez a kijelentés egyszerre *öt* tévedést tartalmaz:

a) Vajon a *-lag, -leg* csakugyan hasonlít a *-lich*-hez? Miben mutatkozik meg a hasonlóság? Abban az egy szem *l*-ben? Hiszen akkor minden olyan szó hasonlít egymáshoz, amelyben *l* van!

b) Ha a német végződésben nem volna *l,* tehát nem *-lich* volna, hanem mondjuk: *-rich,* akkor a magyar emberek ritkábban használnák a *-lag, -leg* ragot?

c) A nyelvművelők szerint mi magyarok a *-lag, -leg* raggal a német *-lich* végződést utánozzuk. Miért *utánozzuk?* Miért nem *fordítjuk?* Ha a német szövegben előforduló *„in der Stadt”* kifejezést magyarul így adjuk vissza: *„a városban”*, akkor talán a német *in* ragot a *-ban* raggal utánozzuk? Nem! Fordítjuk! A *-lag, -leg* esetében is egy magyar eredetű raggal fordítunk egy német végződést. Ebben nincs vétek, sem utánzás.

d) Az sem igaz, hogy mindig a *-lag, -leg* raggal fordítjuk a *-lich* végződést. *Amtlich* ‘hivatalosan’; *spärlich* ‘szórványosan’; *gründlich* ‘alaposan’ stb.

e) Nemcsak a *-lich* végződést fordítjuk a *-lag, -leg* raggal, s ez egyben cáfolat a *b)* pontban foglalt állításra is. Például: *praktisch* ‘gyakorlatilag’; *telegraphisch* ‘táviratilag’; *geistig* ‘szellemileg’ stb.

A szemellenzős nyelvművelőknek, mint láttuk, még azok a *-lag, -leg* ragos szavak se voltak mindig kedvükre valók, amelyek az *-ó, -ő* képzős igenevekhez járultak. Germanizmusnak bélyegezték például ezeket: *remélhetőleg, állítólag, kizárólag, előzőleg, folytatólag* stb. Tehát az amúgy is szűk ketrec rácsait még szűkebbre vonták. A *-lag, -leg* használhatóságát se vették figyelembe. Nem gondoltak arra, hogy a *-lag, -leg* a mondatrövidítésen kívül egyéb hasznos rövidítésekre is ad lehetőséget. Például: vagyoni tekintetben = *anyagilag*; tartalom szempontjából = *tartalmilag*; jogi szempontból = *jogilag*; abban a pillanatban = *pillanatnyilag*; egészség dolgában = *egészségileg.* Vagyis: Ha nem volna a *-lag, -leg,* akkor ki kellene találni!

A germanizmussal riogatott emberek, főképpen az iskola közreműködésével, teljesen ki akarták irtani ezt a ragot nyelvünkből. Ahol lehetett, kerülték, sokszor az amúgy is túltengő *-an, -en* raggal helyettesítették. Holott nemegyszer fontos jelentéskülönbség fejlődött ki a két rag között: más az *állítólag,* mint az *állítóan*; más a *valószínűleg,* mint a *valószínűen*; más az *egyhangúlag,* mint az *egyhangúan*; más a *hihetőleg,* mint a *hihetően.*

A ‘30-as években már a nyelvművelők is kezdtek tartani a *-lag, -leg* teljes kiirtásától. A *Magyarosan* nyelvművelő folyóirat 14 nyelvhelyességi pontot publikált a lap utolsó két oldalán. A 14. pont így hangzott: „Kegyelem a *-lag, -leg* ragnak! Most már minden *-lag, -leg*-et kerülnek, pedig jó ez a rag a maga helyén; nem kell kiirtani. *Valószínűen* mást is jelent, mint *valószínűleg.* Maradjon meg: *valószínűleg, állítólag, illetőleg, múlólag, futólag* stb.; ellenben kerüljük e ragnak az *-i* képzővel való összekapcsolását, mert ez a német *-lich* végű szók utánzása: *levélileg, törvényileg, jegyzőkönyvileg, bíróilag* stb.”

A *Magyarosan* 14. nyelvhelyességi pontja helyesnek ismeri el az *állítólag*-ot, ezzel szemben az 1953-ban megjelent *Nyelvművelésünk főbb kérdései* és az 1961-ben kiadott *Magyar nyelvhelyesség* egyértelműen germanizmusnak tartja és kárhoztatja. Vajon miért?

A nyelvhelyesség egyik kritériuma így hangzik: „Ha egy nyelvi jelenség elég gyakori a mindennapi nyelvben, ha íróink is élnek vele... ez már önmagában is elég ok... arra, hogy elfogadjuk, még ha... idegen hatásra keletkezett is.” (Lőrincze Lajos: *Nyelvőrségen,* 19). Nem vitás, hogy a *-lag, -leg* igen gyakori a mindennapi nyelvben, az is kétségtelen, hogy nem idegen hatásra keletkezett. Használják legnagyobb költőink és íróink is. A megbélyegzett *-ilag, -ileg*-et is. Példák: **Petőfi:** „De én azért *királyilag* fogok fizetni” (Az apostol); „De a kutya hozzá simult *barátilag*” (uo.); „Költő vagyok, *költőileg* kell Végig rohannom az életúton” (Javulási szándék); „A koldusból nagyúr lett, *Él fejedelmileg*” (Volt egy szegény fiú). **Arany:** „Azt hiszem, ez nincs rosszul mondva *népileg*” (Visszatekintés); „stilisztikai statutumok látszanak megállapítva, ha nem is *elméletileg,* legalább a közös gyakorlat és lelkiösmeretes ragaszkodás által” (uo.). Az idézett *-lag, -leg* ragos szavak ezeket a kifejezéseket rövidítik: *király módjára*; *költőhöz illően*; *akárcsak egy barát*; *fejedelmi módon*; *népies nyelven*; *elméleti szempontból.* Egyébként talán egyetlen nyelvész sincs, akinek írásaiban ne találnánk meg a kárhoztatott *-lag, -leg; -ilag, -ileg* ragos szavak valamelyikét.

Összefoglalva leszögezhetjük, hogy a *-lag, -leg* rag magyar fejlemény, tehát semmiképpen nem germanizmus.

5. HA NEM IS

A megengedő mondatokban szereplő *is* szórendjéről lesz szó. Ha ezek a mondatok teljesen le vannak egyszerűsítve, akkor nem merül föl semmi probléma. Íme a két legegyszerűbb típus: 1. Ágnes kérdezi Magdától: „Hoz a férjed neked néha ajándékot?" Magda válaszol: „*Ha hoz is,* abban nincs köszönet." - 2. Henrik kérdezi Andrástól: „Elolvastad az egész cikket?" András válaszol: „*Ha nem is* az egészet, de nagy részit."

A két példából a következőt állapíthatjuk meg: 1. Ha olyan megengedő mondatban szerepel az *is* szócska, melynek a megengedő kötőszón kívül csupán *igei állítmánya* van igekötő (*meg-, el-, le-* stb.) nélkül, akkor az *is* természetszerűleg az igei állítmány után áll. - 2. Ha olyan megengedő mondatban szerepel az *is* szócska, amelynek nincs igei állítmánya, de van benne *tagadószó (nem),* akkor az is természetszerűleg a tagadószót követi.

Abban a pillanatban, amikor a megengedő mondatban igekötővel ellátott igei állítmány szerepel, vagy ha az ilyen mondatban megjelenik a *nem* tagadószó, máris probléma merülhet föl az *is* elhelyezésével kapcsolatban, mert akkor a két alaptípus keveredése folytán kétféle szórend lehetséges. Például: 1. *Ha be is bizonyítja* a tételt, akkor is marad még sok bizonytalanság; *Ha bebizonyítja is* a tételt, akkor is marad még sok bizonytalapság. - 2. Tudja ő jól, hogy mit kell tennie, *ha nem is mondják* neki; Tudja ő jól, hogy mit kell tennie, *ha nem mondják is neki.*

A kétféle szórend századok óta párhuzamosan fut egymással. Régebben használatosabb volt az a szórend, hogy az *is* az igei állítmány mögé került, hozzávetőleg másfél század óta túlnyomórészt a tagadószó, illetve az igekötő után áll.

Idővel nemcsak a tagadószó és az igekötő vonta maga után az is szócskát, hanem más hangsúlyos szó is. Például: „Megyek én, *ha térdig is* elkopik a lábam"; „Nem bánom, *ha véremet is* veszik." A megengedő értelmű *akármi, bármi, akármit, bármit, akárhogy, bármennyire* stb. ugyancsak maga után vonhatja az *is* szócskát. Például: „*Bármennyire is* szeretném, nem tehetem meg"; „*Akárhogy is* áll a dolog." Ezekben az esetekben azonban szintén állhat az is az igei állítmány után is: „Megyek én, ha térdig *elkopik is* a lábam"; „Nem bánom, ha véremet *veszik is*"; „Bármennyire *szeretném is,* nem tehetem meg"; „Akárhogy *áll is* a dolog."

A megengedő mondatokban szereplő *is* szórendjét sokáig senki sem akarta szabályozni. Mindenki meg volt elégedve az előbbiekben vázolt kettősséggel. A múlt század végén jelentkező nyelvhelyeskedési mánia azután itt is véget vetett a békés együttélésnek.

1872-ben Joannovics György, a Magyar Nyelvőr egyik munkatársa, a lap első évfolyamában aprólékos részletességgel foglalkozott az *is* szócska szórendjével. Bemutatta a különféle lehetőségeket, majd rátért a megengedő mondatokban használt is szórendjének elemzésére. A vizsgálódás eredményeképpen levonta a következő szabályt: „Az ilyen természetű mondatokban az *is*-t nem szabad semminemű mondatrész és az ige közé szúrni. Az *is*-nek ilyenkor mindig közvetlenül az ige után kell állnia."

Megszületett hát a kategorikus szabály, amely egy évszázadon át mérhetetlen zavart okozott a megengedő mondatokban szereplő is szórendjével kapcsolatban. Király Pál, a Nyelvőr másik munkatársa már mindenkire kötelező törvénynek tekintette Joannovics merev reguláját és a Nyelvőr 8. évfolyamában (1879) szemrehányással illeti a nyelvközösség tömegesen „vétkező" tagjait: „Nincs nap, amelyen újabb könyvekben és kivált lapokban ilyeneket ne olvasnánk: *ha elő is* fordul; ha nem is adnák oly olcsó áron; *bármennyire is* tiszteljük..." Mi lehet ennek az elítélendő nyelvhasználatnak az oka? teszi föl a kérdést. És minden vizsgálódás nélkül megadja

mindjárt a választ: „Kakuktojás az istenadta.” Vagyis germanizmus. Aki csak egy kicsit is beszél németül, jól tudja, hogy a németek soha sem helyezik el megengedő mondatokban a *nem* tagadószó vagy az igekötő után az *is* szócskát. A németek így beszélnek: „Wenn mein Freund *auch nicht* kommen sollte”, ami szó szerint lefordítva így hangzik: „Ha a barátom *is nem* jönne.”

Király Pál a következő hangzatos kijelentéssel próbálja megtámogatni álláspontját: Hogy ez a szórend - ti. az, amikor az *is* nem az igei állítmány után következik - újabb keletű idegenszerűség, az is bizonyítja, hogy régebben teljesen ismeretlen volt. „Azt hiszem - fejezi be fejtegetését -, hogy 1848-at megelőzőleg aranyért sem találhatna olyasmit senki.”

Simonyi Zsigmond a Nyelvőr következő, 9. évfolyamában (1880) az alábbi szavakkal vonja kétségbe a fenti kijelentést: „Keressetek és találni fogtoki” Simonyi éppen ebben az időszakban igen részletesen tanulmányozta a magyar kötőszókat, és az *is* szórendjének a kérdését is megvizsgálta. Kutatásainak eredményét így foglalta össze: „A megengedő *is*-nek a hangsúlyos névszó után való elhelyezése már régibb irodalmunkban is föltalálható, de mai napság, legalábbis egyes nyelvterületeken, el van terjedve hazánknak keleti szélétől nyugati széléig.” - Több példát említ időbeli sorrendben a Kazinczy-kódextől kezdve, Zrínyit is idézve egészen Gyulai Pálig és Szász Károlyig. Így jut el Arany Jánoshoz.

Idézi a Toldi szerelme 3. énekének 9. versszakából ezt a két sort:

Arra felé Miklós fékét kanyarítja.
Tudja már a Pejkó, *ha nem is* tanítja.

Arany a Toldi szerelméhez készített glossariumban az *is*-sel kapcsolatban ezt jegyzi meg: „Nem németes, hanem erdélyies.” Nyilván Arany is értesült már a germanizmus vádjáról, és evvel a megjegyzéssel akarta megcáfolni.

Simonyi közli, hogy a kárhoztatott szórend megvan Bihar megyében, nagyon el van terjedve Csongrád és Bács megyében, valamint az egész Dunántúlon, ahol a *„ha el is ment”*; *„ha véremet is veszik”*-féle elrendezés majdnem olyan általános, mint a *„ha elment is”*. Ezután rendkívül logikus fejtegetéssel világít rá arra, hogy milyen nyelvi összefüggések tették lehetővé az előbbi szórend elterjedését és fölülkerekedését.

„Azt hitték némelyek, hogy... *‘ha véremet is veszik’,* ennek csak akkor van értelme, ha azt akarnám mondani, hogy *»egyebemen kívül még véremet is veszik«.* Csak egy kis *el* szócskát tegyünk hozzá, s azonnal más színben tűnik föl a dolog: ha azt mondom, hogy *‘ha véremet is veszik el’,* jelenthet ez is annyit, hogy »egyebemen kívül még véremet is«? Hisz akkor így kell mondanom: *ha véremet is elveszik!...* Vegyük például ezt a két gondolatot: *megbánta tettét + bocsánatot kért.* Ha ezeket mint egyenrangú gondolatokat összekötjük az *is* kötőszóval, a kapcsolat ilyen lesz: *megbánta tettét* (vagy *meg is bánta tettét),* bocsánatot is kért. Az utóbbi mondat tehát nem annyit tesz, hogy mást is kért, és bocsánatot is kért, hanem annyit, hogy *bocsánatot kért is azonfelül,* hogy megbánta tettét. Vegyük most ezeket a gondolatokat: *meg is bánta tettét, bocsánatot is kért, de nem felejthetem el a történteket.* A két első nyilván megengedés a harmadik mondathoz viszonyítva -, és íme: az *is* nem áll az ige után. Fejezzük bár ki megengedő kötőszókkal a megengedést, azért mondataink különben változatlanul maradhatnak: *bár meg is bánta tettét, bár bocsánatot is kért, de nem felejthetem el a történteket*; vagy: *ha meg is bánta tettét, ha bocsánatot is kért,* de... Látjuk, hogy nyelvünkbeli egyéb *is*-es mondatok hasonlósága egészen tiszta, törvényes alapot nyújtott arra, hogy a tőlünk védelmezett szórend az országnak nagy területein és innen legújabb irodalmunkban is... befészkelte magát a megengedő mondatokba is.”

Logikus fejtegetés. Sőt több annál! Bátran hasonlítjuk egy matematikai tétel levezetéséhez, párját ritkítja a magyar nyelvészet és nyelvművelés történetében. Ha a későbbi nyelvészek ismerték és elfogadták volna Simonyi eredményeit, akkor a megengedő *is*-sel kapcsolatos elavult szabály már régen nem szerepelne a nyelvhelyességi kézikönyvekben. Sajnos, a nyelvművelők, mint sok más esetben is, vajmi keveset törődtek a tudományos kutatáson alapuló eredményekkel.

Így történhetett meg, hogy a '30-as évek nyelvhelyességi folyóirata, a *Magyarosan* már az első számában (1932) egy olyan cikknek adott helyet, amely a tudománytalan regulázásnak tipikus, de korántsem egyetlen példája. „A mai magyar stílus csúfságai" című cikkben Sajó Sándor egy szóval sem emlékezik meg Simonyi Zsigmond tanulmányáról. Nyilván nem olvasta. Így hát teljesen szabadjára engedi fantáziáját. Mereven elítéli az *is* szócskának ige elé való „tolakodását" a *ha... is* kötőszós megengedő mondatokban. Ellentmondást nem tűrő hangon kijelenti: „Az *is* helye az ige után van." A *ha nem is*-féle szórend szerinte csak a dunántúli nyelvjárásterület egy részében otthonos. Arany Jánosra fordítva a szót, azt írja, hogy a *ha nem is*-féle szórend egyszeri eset Aranynál és költői szabadságnak tekinthető.

Ez az eszmefuttatás nagyfokú tájékozatlanságról tanúskodik. Sajó szerint a *ha nem is* csak a Dunántúl egy részében otthonos, holott Arany azt írta: „erdélyies". E két nyelvterület együttvéve igen tekintélyes, hát még ha hozzávesszük Simonyi nyelvjárási adatait. Téved Sajó abban is, hogy a megrótt szórend egyszeri eset Aranynál.

Sajó zárószavai is a kutatás hiányáról árulkodnak: „A *ha nem* is-féle szórend az irodalmi nyelv szempontjából vidékiesség, s maradjon is meg annak. Az irodalom klasszikus szórendje: *ha nem látja is.*" A *ha nem is* szórend Sajó korában már réges-rég nem volt vidékiesség, hanem túlsúlyban lévő irodalmi és köznyelvi változat.

Azt gondolhatnánk, hogy a nyelvművelők az utóbbi évtizedekben bizonyára áttanulmányozták, továbbfejlesztették Simonyi kutatásait, sőt valószínűleg újabb adatokat gyűjtöttek, elsősorban íróktól, költőktől. Hiszen az újabb kézikönyvek is vallják: „amire... a jó írók elegendő támasztékot adnak, vagy amit maguk is használnak, azt már kár üldözni, fölösleges helyteleníteni" *(Nyelvművelésünk főbb kérdései)*. Nézzük meg, vajon a nyelvművelők mindig követik-e a saját elvüket. Üssük föl valamelyik tekintélyes nyelvhelyességi könyvet, például a *Nyelvművelő*t (1956), vajon tudunk-e okulni belőle.

A kézikönyvben három nyelvész három helyen is (258., 271., 318.) érinti a problémát, és az alábbiakat adja tudtunkra: „A szabály szerint az *is* az ilyen mondatokban mindig a teljes állítmány után áll"; „Megengedő mondatokban az *is* kötőszónak... az állítmány után a helye... a klasszikus nyelvhelyességi szabály szerint... így van jól: *ha nem érte is el*"; „A megengedő *is*-nek az állítmány után a helye." Elgondolkoztató! Az *is* kötőszó szórendjéről alkotott ítéletünkben mind a hárman egy önkényes szabályra hivatkoznak, nem a népnyelvre, köznyelvre és irodalmi nyelvre. Egyetlen szóval sem utalnak arra, hogy valaki már írt egy gondos tanulmányt erről a kérdésről, és egészen más megállapításra jutott.

A *Nyelvművelő levelek* (1964) kiadvány is hasonló fölfogásban tájékoztatja az érdeklődőket. Az idevonatkozó levél írója ekképpen „világosítja föl" az olvasót: A *ha nem is*-féle szórend „régen is, ma is, főleg egyik-másik nyelvjárásban előfordult és előfordul..., mégis azt kell mondanunk, hogy legjobb stilisztáink általában kerülték, s Arany János határozottan helytelenítette is" (245. oldal).

Az idézett nyelvművelő levél, amely a Nyelvtudományi Intézet levelesládájából van véve, nem tájékoztatja, hanem *félrevezeti* az olvasót. Itt csak a fontosabb tévedésekre mutatok rá.

Arany János soha egyetlen szóval sem helytelenítette a *ha nem is*-féle szórendet! Simonyi 1880-ban így ír evvel kapcsolatban: „Már 1815-ben konstatálja e szórendet Horváth Ádám mint *erdélyi* nyelvszokást... És újra mint erdélyi nyelvszokást konstatálja 1879-ben Arany János, nem azért, hogy az ő mondatát mentegesse, és nem hibás értesülés folytán, hanem azért, mert a szórendet ismételten kiátkozták, és - mint szíves volt a napokban élő szóval tett kérdésemre fölvilágosítani azért, mert erdélyi ismerőseitől mindig úgy hallotta." (Nyelvőr, 9: 550.) Arany János a polémia idején még élt, és félreérthetetlen választ adott Simonyi kérdésére. Ha Aranynak bármilyen kifogása lett volna Simonyi magyarázata vagy állásfoglalása ellen, bizonyára megtette volna észrevételeit, különösen akkor, amikor erre egyenesen fölkérték. Arany nem élt a kiátkozott szórend elítélésének lehetőségével, holott lett volna rá módja.

De Arany nemcsak közvetlenül a saját műveiben található példák, nemcsak írásban és élőszóval tett kijelentések révén tanúskodik arról, hogy ő maga nem helytelenítette a nyelvvédők által üldözött szóvendet. Van a magyar irodalomnak egy olyan remekműve, amely ugyan nem Arany alkotása, de sok tekintetben Arany közreműködésének köszönheti végső formáját: Az ember tragédiája. Madách, akinek nyelvezetét sem az erdélyi, sem a dunántúli magyar nyelvterület jellegzetességei nem befolyásolták, két ízben is használja az erdélyiesnek, illetve dunántúliasnak minősített szórendet: „De hogyha a hálának csatja mind *Le is hullt* rólam, bár szabad levék" (3. szín); „Tégy bátran hát, és ne bánd, ha A tömeg *hálátlan is lesz*" (15. szín).

Téved a nyelvművelő levél írója abban is, hogy a kárhoztatott szórend csak egyik-másik nyelvjárásban fordul elő, mert az egész magyar nyelvterületen járatos. Tévedés továbbá, hogy legjobb stilisztáink kerülték. A példák seregével bizonyíthatjuk ennek az állításnak az ellenkezőjét.

Irodalmi példák

Zrínyi Miklós: „Kiért él szent lelke, ha teste *meg is* holt" (Szigeti Veszedelem); „Ha oroszlány *anyád is* lett volna néked" (Idillium); „Ha több évig *meg is* marad a hadiszolgálatban" (Török áfium). - **Arany János:** „tudja már a Pejkó, ha *nem is* tanítja" (TSz); „Ketté szakad ámbár, és ha könnyez *vért is*" (uo.); „ha mindjárt *térdig is* elkopik a lábam" (uo.); „Ha asszonyaikat *nem is* tekinték istennőkül" (Régi dán balladák; tanulmány). - **Ady Endre:** „Prévost sem merne erről írni, még ha *fiatalabb is* volna" (A szerelmes gyermekek. OPM V., 110); „Még ha *meg is* maradnak magyaroknak" (uo.). - **Móricz Zsigmond:** „*Akárhová is* ment a fejedelem" (Erdély); „Ha a mai világban *nem is* bírnak hazatérni" (uo.); „S ha ez csak *meg is* moccan" (uo.). - **Herczeg Ferenc:** „Ha *el is* érjük a pusztai asszonyt" (Pogányok); „Ha *nem is* becsülte meg mindig" (uo.). - **Kosztolányi Dezső:** „ha megannyi *nyelven is* gagyog" (Nyelv és lélek); „*bármennyire is* otthonosak vagyunk benne" (uo.); „De ha a legizgatóbb pontra *nem is* adhatunk szabatos és kielégítő feleletet" (uo.) - **Karinthy Frigyes:** „És ha szépséget *nem is* várok" (Capillária); „Kimondom, kérem, ha *főbe is* lőnek érte" (Az egész város...). - **Szabó Dezső:** „De ha *nem is* lett volna így" (Az elsodort falu. Előszó). - **Tamási Áron:** „Ha egyébként *nem is* voltam vezér már" (Ábel a rengetegben). - **Zilahy Lajos:** „Ha néha fent a lakásban *egyedül is* hagytak bennünket" (Halálos tavasz). - **Krúdy Gyula:** „Ha *el is* üldözték a kevésszámú Jagellókat" (Három király). - **Veres Péter:** „Ha *nem is* szaporodnak" (Húsz év); „S ha *ki* is bírják a tüdővész-rohamot" (uo.). - **Kolozsvári Grandpierre Emil:** „Jókai egy világot teremtett, mely... ha *nem is* a létező világok legjobbika" (Élet és Irodalom, 1975. 7. sz.); „A filológia műszereivel, ha *nem is* teljesen reménytelen, de bajos behatolni művükbe" (uo.). - **Németh László:** „Ha *nem is* adok igazat e józanságnak" (Lányaim); „Vagy ha *el is* halványodtak" (uo.). - **Tabi László:** „Szeretem a kutyákat, ha *nem is* vagyok a bolondjuk" (Színem java); „*Akárhogyan is* esett a dolog" (uo.). - **Pogány Frigyes:** „S ha a tengely *nem is* haladhat törés

nélkül" (Szobrászat és festészet). - **Dömötör Tekla:** „Ha eredetileg *nem is* volt nálunk népi gyökere" (A népszokások).

Nyelvtudományi példák

Szarvas Gábor: „Ha több rokon nyelv *nem is* szolgáltat támogató adatokat" (Magyar igeidők). **Simonyi Zsigmond:** „*Bármennyire is* egyetértenek a fönt idézett nyelvészek" (Nyelvőr, 9: 341). **Munkácsi Bernát:** „Ha *nem is* jelölhetünk ki önálló helyet" (Nyelvőr, 9: 446). **Zsirai Miklós:** „Ha csak *fele is* igaz annak" (Finnugor rokonságunk). **Lakó György:** „De ha *nem is* lenne Sajnovics Demonstratiójának más jelentősége" (Magyar Nyelv, 55: 313). **Szende Aladár:** „És ha *meg is* tanult már olvasni" (A XVI. század nyelvszemlélete). **Benkő Loránd:** „Mégha ezt egyesek *nem is* hajlandók észrevenni" (A magyar irodalmi írásbeliség). **Deme László:** „Ám a nyelv - *bármennyire is* a beszédből fejlődött ki" (Az általános nyelvészet). **Lőrincze Lajos:** „Ha *nem is* így nevezik" (Nyelvőr, 75: 93). **Péter László:** „Ha *nem is* választható el a többitől" (Nyelvőr, 77: 251). **Soltész Katalin:** „Ha *nem is* ismer grammatikai nemeket" (Nyelvőr, 75: 202). **Szathmári István:** „Ha nagyobb hatásról *nem is* tudunk (Régi nyelvtanaink). **Fábián Pál:** „S ha az idegen szó használatát *nem is* tartjuk hibának" (Szónokok, előadók kézikönyve). **Rácz Endre:** „Ha *nem is* fűzi össze őket kötőszó" (Magyar Nyelv, 67: 294). **Grétsy László:** „Ha... akár egyéb szempontok alapján *fel is* tesszük" (Magyar Nyelv, 53: 497). **Bán Ervin:** „Ha *nem is* magyarázgatjuk" (Magyar Nyelv, 62: 344).

Népnyelvi példák

A népnyelvi kutatások azt bizonyítják, hogy a *ha nem is*-féle szórend az egész magyar nyelvterületen el van terjedve, többek között a Duna-Tisza közén, a Tiszavidéken, a Mátravidéken, Szabolcsban, Debrecen környékén stb. Itt csak a Jugoszláviában élő magyarok nyelvéből idézek néhány példát: „Ha az *életembe is* kerül, visszahozom" (Jugoszláviai magyar népmesék); „Most mán nem is bánom, ha *meg is* virrad" (uo.); „Mindön fínyösödik, ha *el is* alszik a tűz" (uo.); „*Akárhogy is* pörőtök" (uo.); „*Akármi is* történjön" (uo.); „*Akármennyit is* ettek" (uo.).

Nyelvünkben tehát 400 év óta él és használatos napjainkig a *ha nem is*-féle szórend megengedő mondatokban. Ennek a szórendnek az a sajátossága, hogy az *is* nem az igei állítmányhoz simul, hanem a tagadószóhoz, az igekötőhöz vagy valamilyen kiemelt szóhoz.

Megtaláljuk ezt a szórendet Zrínyinél, Pázmánynál, később Arany Jánosnál, majd a XX. század végétől fogva minden költőnél és írónál. Az idézett példák határozottan cáfolják a nyelvhelyességi írásoknak azt az állítását, hogy „legjobb stilisztáink általában kerülték" a tárgyalt szórendet. A fentiekben tagadhatatlanul kiváló stilisztákat sorakoztattam föl, főképpen prózaírókat, akiket semmiféle „rímkényszer" nem befolyásolhatott.

Használják a hibáztatott szórendet nyelvészeink, nyelvművelőink is a múlt század végétől egészen napjainkig. Ráadásul meglepően szép számmal. Azok a nyelvészek is önfeledten élnek vele, akik írásaikban a nyelvhelyességi hibák közé sorolják.

Megszokott nyelvi formaként alkalmazzák a *ha nem is*-féle szórendet az egész magyar nyelvterületen, köznyelvben és népnyelvben egyaránt. Országszerte énekelte régebben, énekli ma is mindenki ezt a dalt: „Nem bánom én, *akármit is* beszélnek, Fülem mellett engedem el a szélnek." Soha senkinek esze ágába se jutott volna megütközni ezen a szórenden, vagy azt

gondolni, hogy amikor ezt a dalt énekli, valamilyen kivételes szórendet használ. De ugyanígy a másik szórendre is akad példa: „Ha *megversz is,* imádlak én.”

Ha minden szubjektív tényezőt kikapcsolunk, akkor nem tehetünk mást, mint egyenrangú „ikertestvérként” kezeljük a kétféle szórendet, hiszen maga a nyelv természete is erre kényszerít bennünket. Ha ugyanis a bővítmény nélküli állító (nem tagadó) megengedő mondatban egyszerű (igekötő nélküli) igét használunk, akkor az *is* kötőszó kényszerítőleg csak az igei állítmány után következhet: *Ha látom is.* Ha viszont a tagadó mondatból az igei állítmány valamilyen oknál fogva hiányzik - ami rendkívül gyakori -, akkor ugyancsak kényszerítőleg csakis a másik szórend képzelhető el. Például: Sokszor elmondta nekem a történetet, *ha nem is* pontosan; *Ha nem is* mindennap, de rendszeresen összejártunk. A magyarság nyelvérzéke szerint mind a két szórend egyformán helyes. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a *ha nem is*-féle szórend napjainkban jóval gyakrabban fordul elő (Nyelvőr, 100: 3894).

6. UTAZÁS AZ *AMI* KÖRÜL

Az *ami* vonatkozó névmás kétféle funkciót tölthet be. Vonatkozhat egyetlen szóra, de vonatkozhat egész mondatra is. Mind a két *ami*-hoz egy-egy babona fűződik.

A) EGYETLEN SZÓRA VONATKOZÓ *AMI*

Valamikor, ki tudná megmondani pontosan, mikor és kinek az elgondolásából kialakult az a szabály, hogy a nem személyt jelentő főnévre mindig az *amely (mely)* névmásnak kell vonatkoznia, s az *ami (mi)* vonatkozó névmás használata ilyenkor helytelen. Pedig a népnyelvben és a köznyelvben igen gyakran használták és használják ma is az *ami*-t főnévre vonatkoztatva.

Példák a népnyelvből: „Mátyás király azt mondta nekik, hogy megadja nekik a birtokot, ha meg tudják fejteni azt a három kérdést, *amit* ű föladott az ű vót katonájának" (Jugoszláviai magyar népmesék); „Menjél be az istállóba, találsz ottan egy vakarót, kefét, meg egy kis pokrócot, *amivel* a sárkány törülgette a lovát" (uo.); „Bezártam egy olyan tömlöcbe, *aminél* már erősebb a világon nem létezik" (Ámi Lajos meséi); „Na, gyere hát akkor és váltsunk jegyet de adjon apád egy gyűrűt, *amit* neked odadjak cserébe" (uo.). „S azután ennek a három lánnak van három csodaszere, *amit* neköd el köll tüllök csalni" (Tombácz János meséi); „Annak a nagy fának, nézd csak, *ami* itt a gunyhó tövibe van" (uo.).

Példák a köznyelvből: „Nekem abból a körtéből adjál, *amit* a fáról szedtél"; „Megtaláltam a labdát, *amit* tegnap kerestem"; „Apám megvette karácsonyra azokat a könyveket, *amiket* kértem tőle"; „Elénekelte azt a nótát is, *amit* annyira szerettem."

A múlt század végi nyelvművelők számításon kívül hagyták a köznyelvet és a népnyelvet, szerintük ebben az esetben az irodalmi nyelv a döntő. Azt állították, hogy az irodalmi nyelvszokás az *amely (mely)* névmás mellett foglalt állást.

Ez az állítás nem felel meg a valóságnak. Az írók igen gyakran használják az *ami (mi)* vonatkozó névmást akkor is, amikor a nyelvművelők szerint „szabályosan" az *amely (mely)* névmást kellene használni. Különösen Jókai kedvelte ezt a „szabálytalan" *ami*-t. A Nyelvőr egyik nyelvművelője meg is rótta érte mindjárt a lap harmadik évfolyamában (1874). Arany János azonban, mint már annyiszor, ezúttal is szembefordult a nyelvművelők merev álláspontjával. Rávilágított arra, hogy a főnévre mutató *ami* összhangban áll az általános nyelvhasználattal, de az irodalmi nyelvhasználattal is.

Idézek néhány példát a 19. század költőitől és íróitól.

Petőfi: „Lesz csinos ház, *amiben* Megvonulnak szépen" (Szülőimhez); „Költői ábránd volt, *mit* eddig érzék" (Költői ábránd); „Oh, hogyha szétönthetném köztetek Azt a szilaj veszett gyűlöletet, *Mitől* keblem, mint a tenger, dagad" (Akasszátok...); „Veled sírok, ha fájnak sebeid, *Miket* rajtad haramják keze nyit" (Elértem...); „Dalaim, *mik* ilyenkor teremnek" (Dalaim); „Legyek kőszirt, *mit* hegyről a völgybe Eget-földet rázó mennydörgés dönt le" (Egy gondolat...); „Futnék tőled miként a por, *Mit* a forgó szél elsodor" (Álmodtam szépet). - **Arany:** „Nyomatékul egy tallért dob Az igazság mérlegébe, *Mit* a bíró csúsztat a jobb oldalon levő zsebébe" (A fülemile); „Téli fának hinnéd, *mit* a zúz belombol" (A hamis tanú); „S döbbenve ismerek fel rajzomon Egy-egy vonást, *mit* szellemujja von" (Emlények); „Beszédhez, *amit* versnek mondanak, Mindenesetre kellenek szavak. Te mindig olyan szót válassz, csinálj, Amit ne értsen János vagy Mihály. Legjobb, ha tenmagad sem érted azt: Így legalább soha el

nem akadsz, Mert, *aminek* értelmét nem tudod, A szó mindenhová illeni fog" (Vojtina levelei); „Vagy látás, hallás, szaglás és tapintás, *Mire* én e rímet csapom: Amintás" (uo.); „Az ha lenne olyan lépcső, *Ami* e tetőig érjen" (A vén gulyás); „Serbet, füge, pálma, sok déli gyümölcs, *Mit* csak terem a nagy szultán birodalma" (Szondi két apródja); „Ez lesz a méltó, a valódi hála, *Mit* a nagy Jóltevőnek adhatunk" (Széchenyi emlékezete); „Nem a való hát: annak égi mása Lesz, *amitől* függ az ének varázsa" (Vojtina ars poétikája). - **Eötvös József:** „Mindazon badar beszéd, *mit* a rabtól hallottunk" (A falu jegyzője). - **Tolnai Lajos:** „Bizony, a Figyelő néhány kitűnő cikken kívül, *amit* maga Arany írt vagy Erdélyi János, sok gyenge zöldséget árult" (A sötét világ); „Így vette le kezeimről egy nemes ember a láncokat, *amiket* ellenségeim oly örömest a bőrömhöz szegeztek volna" (uo.). - **Kuthy Lajos:** „Tán hamis váltók nála, *miknek* uzsoráin tiltott örömöket vált be?" (Hazai rejtelmek); „Mindenikre keresztecskét rajzolt, *miről* csak ő tudott" (uo.); „Hol itt a szabad akarat az önvédelem a fenntartás felett, *mit* a vak és formátlan féregtől az emberig az isten mindenikbe oltott? Ez a személybátorság, *mit* nemünk a polgárzatban a természetért cserélt?... ez a védelem *mit* a kirablott jogokért biztosít?" (uo.); „Hát a gyógyszert veszed, *mit* számodra küldtem?" (uo.). - **Mikszáth Kálmán:** „Két kamaszt beszéltet a növényekről szép nápolyi estén, *amibe* belelocsog a tenger messziről" (Galamb a kalitkában); „Balduin szögrül-végrül elbeszélte nápolyi tartózkodását, Marosini baráti viselkedését, *ami* a bírák szívét is megindította" (uo.); „Éppen tavaly csináltatott szép meggyszín ruhát, *ami* igen jól fog festeni ezen a napon" (uo.).

A nyelvészek ügyet se vetettek Arany érvelésére, a költők és írók műveiben nagy számmal található *ami* névmásra, továbbra is fenntartották az *amely*-szabályt, amit ők maguk is megszegtek, mert írásaikban - ha nem ügyeltek rá görcsösen - maguk is használták az általuk kárhoztatott *ami*-t. Például: „Vádjai, *miket* az iskola ellen emel" (Tolnai Vilmos: Nyelvőr, 32:100). „A másik hiba, *amin* gyakran megütközhetünk, az, hogy" (Balassa József: *A magyar nyelv könyve*) stb.

Napjainkig tart ez az áldatlan huzavona, pedig ma már a nyelvművelők közül is többen védelmükbe vették az *ami*-t. Sajnos, itt is, mint minden vitás esetben, a szemellenzős fölfogás kerekedik felül. A már említett *Magyar nyelvhelyesség* című kézikönyv következetesen pártfogolja az idejétmúlt szabályokat, és az *ami*-vel kapcsolatban ezt írja: „A mindennapi közvetlen hangú beszédben általában az *ami* alak használatos az *amely* helyett, például »Mutasd a könyvet, *amit* kaptál!« Ha ez a használat terjed is, még sincs helyén irodalmi, vagy legalábbis választékosabb szövegekben" (294).

Helyesbítenünk kell a kézikönyv kijelentéseit. Nem most terjed az *ami,* hanem megbízható forrásokból vett adatok szerint már régebben el volt terjedve. S bizony helyén van, sőt régebben is helyén volt az irodalmi szövegekben, ha csak Petőfi, Arany, Madách, más költők és írók alkotásait nem tagadjuk ki az irodalomból. De hogy az újabb irodalmi alkotásokat se hagyjuk figyelmen kívül, azokból is idézek példákat.

Móricz Zsigmond: „Azt a belátást követelte, *amit* ő akkor a mesebeli királyfitól várt volna" (Életem regénye); „Anyámnál ez valóban nem volt egyéb, mint gondolati függetlenség, *ami* annyit jelentett nála, hogy..." (uo.); „A kapott pénzből, *amit* azon a címen préselt ki, hogy kell az anyagra, - azonnal megvette a házat" (uo.); „Az energiát a teher fejti ki, *ami* az egyénre nehezedik" (uo.). - **Kosztolányi:** „Mint őrültek tébolydák udvarába látják az illót, *ami* semmivé lett" (Szavak a társaságban); „és szájukon is megrohadt, *amit* adtam nekik, a csók" (Azokról, akik eltűntek); „Mert nincs meg a kincs, *mire* vágytam, a kincs, *amiért* porig égtem" (Boldog, szomorú dal). - **Ady:** „Valóság lehet, *mit* csak álom festett" (Az alvó királylány); „Megtudtam, hogy titkokat rejteget A mi Dunánk, ez a vén róka, *Mikről* talán sohase álmodott... Ez a közönyös Európa" (A Duna vallomása); „Igaz az átok, *Mit* már sokan

sejtünk" (uo.). - **Németh László:** „De az ilyen szerelem, *amibe* mi keveredtünk" (Homályból homályba). - **Szabó Dezső:** „Azt a végtelen szomjúságot, *ami* benne van, ez sem enyhíti egy cseppet sem" (Csodálatos élet); „A legvégén ő kimondja azt a nevet, *ami* olyan jó ízzel töltötte meg a száját" (uo.). - **Veres Péter:** „Abból a három-négy könyvből, *amit* addigi életemben vásároltam, ez az egy maradt meg" (Számadás); „Harminc-negyven személy számára főztek lebbencslevest és reszelt tésztát, *ami* ugyan egészen jó étel, de csak ha tojásos tésztából van" (uo.); „Foldozta fillérekért a rossz lábbeliket, *amiket* a katonáktól jóért cseréltünk" (uo.); „S a töprengésemet csak táplálta az a sok újság, *amit* akkoriban olvastam" (uo.). - **Kolozsvári Grandpierre Emil:** „Sárkefémre elöl rászereltem egy vasdarabot, *amivel* könnyűszerrel lekapartam a bakancsra száradt sárt" (Hullámtörők); „Egyetlen nap nincs az életemben, *amit* újra szeretnék élni" (uo.); „Neki is megvolt a maga titkos nyelvezete, *aminek* jóvoltából valamennyire megszabadult attól, ami a lelkét nyomta" (uo.); „Olyan bizalmas ügyről szeretnék beszélni veled, *amiből* lehet, hogy semmi sem lesz" (uo.); „Nem nagy ár azért a színes, változatos munkáért, *amit* a rádióban végeztem" (uo.). - **Móra Ferenc:** „Egy adatom már volt, *amihez* hozzáköthettem a regényem mesefonalát" (Négy apának...); „De hát minek nevezte el az első fémet, *amivel* megismerkedett?" (uo.); „Kitapogatom rajta azt a vekniformájú rézgombot, *amit* már akkor is csak a kiszolgált bakaköpenyeken lehetett látni" (uo.); „Ezek igazi vadvirágok voltak, *amiket* a városi nép hírből se ismer" (uo.); „Zsákba kell rakni azokat a leveleket, *amiket* tegnap reggel óta dobtak az utcai postaládába" (uo.); „S mért rontanám meg az örömüket, *amit* mindig érez az ember, ha valakin kiadhatta a mérgét?" (uo.); „Némely anatómiai részletnél, *amit* ő ártatlan tisztaságában, *amelyen* a sok regényolvasás se ejtett szeplőt, észre sem vett" (uo.); „Végre is az a szemléltető hasonlat, *amivel* senki se szalad magyarázatért a szomszédjához" (uo.). - **Karinthy Ferenc:** „Budai ajka még duzzadt és zsibbadt volt a szertől, *amit* ráfecskendeztek" (Epepe); „A sötétben feldöntötte a pohár vizet, *ami* még korábbról oda volt készítve" (uo.). - **Szabó Magda:** „Odaborított egypár aranyat az asztalra, *amit* Melinda és a kalmárlány azonnal elosztottak egymás között" (Régimódi történet); „Nem tudtak már ellenállni annak a valamiképpen elszomorító, megszégyenítő varázsnak, *ami* a gyermek lényéből áradt" (uo.).

Ha jól megfigyeljük a fölsorolt példákat, láthatjuk, hogy szinte kivétel nélkül egy-egy könyvből vannak kigyűjtve. Ez arról tanúskodik, hogy nem kellett sokáig kutatni utánuk, tehát tetszés szerint gyarapíthatnánk a számukat. Le kell szögeznünk továbbá, hogy mind a két névmásnak - vagyis az *ami*-nak és az *amely*-nek - használatos (miként a múltban is használatos volt) a rövidebb alakja is: *mi* és *mely*. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert manapság egyesek, elsősorban laikusok, olyan szabályt próbálnak érvényesíteni, hogy a *mi* és *mely* csak kérdőszóként használható. Hogy ez milyen nagy tévedés, azt a *mi*-vel kapcsolatban az idézett példák is bizonyítják. A *mely* használatára is említek néhány példát:

Arany: „Beh jó volna egy kemence, *Mely* a vásárt befűtené egyszerre" (A lacikonyha); „És a joghoz egy tallért tesz, *Mely* is a bírói zsebben, Bal felől, a szív iránt, Meghúzódik a legszebben" (A fülemile). - **Kosztolányi:** „Emlékeket idézünk... azt a hosszú, fenyőkkel szegett utat, *mely* a pályaudvarról bevezet a városba" (Elsüllyedt Európa).

Nemcsak a *mi* és a *mely* állhat vonatkozó névmásként, hanem a *ki* is. Például: „*Ki* korán kel, aranyat lel"; „*Ki* mint vet, úgy arat"; **Petőfi:** „A hősöket egy közös sírnak adják, *Kik* érted haltak szent világszabadság" (Egy gondolat bánt engemet). - **Arany:** „Nincs vármegye, ki elvegye" (A fülemile).

Az utóbbi példa azt mutatja, hogy a *ki* vonatkozó névmást - és természetesen az *aki* vonatkozó névmást is - hébe-hóba vonatkoztathatjuk olyan szóra is, amely nem személyt jelent. A régi nyelvben ez nem volt ritkaság. Például: „Mező jó illatot, az ég szép harmatot ád, *ki* kedves

mindennél" (Balassi: Vitézek, mi lehet...); „Mond keserves verseket, *Kiket* bánatjában, szerelem lángjában szép Júliáról szerzett" (Te szép fülemile). - Arany János a Toldihoz írt Előhangban régiességként alkalmazza a dologra vonatkozó *ki* névmást: „Hallanám dübörgő hangjait szavának, *Kit* ma képzelnétek Isten haragjának." De más költeményekben is előfordul nála: „Megvan-e még az a híres Karikásod, *Akivel* úgy meg-meghajtád A vad rácot? (Rózsa Sándor); „Évek, ti még jövendő évek, *Kiket* reményem megtagad" (Évek, ti még jövendő évek).

A *miszerint* kötőszó nem egyéb, mint a *mi* vonatkozó névmás és a *szerint* névutó összefonódása. Hasonlóképpen keletkezett a *miután, mialatt* és több más kötőszó is. A *miszerint* egészen szabályosan keletkezhetett ilyen mondatokban: „Ma már minden iskolásgyerek tudja, hogy az a tanítás, *mi szerint* a Nap forog a Föld körül, nem állja meg a helyét." Neves írók is használták a *mi szerint*-ből alakult *miszerint* kötőszót, köztük Arany János is. Például: „De nem szorulunk puszta okoskodásra, hogy meggyőződést szerezzünk, *miszerint* a történeti és mondai eposz valaha költőibb alakot viselt" (Naiv eposzunk); „De ki hinné, hogy éppen az a körülmény, *miszerint* a XVI. század nem ismerte..." (uo.). A vonatkozó mondatokban keletkezett *miszerint* kötőszót hasznos nyelvi eszköznek tarthatjuk, mert alkalomadtán helyettesíthetjük vele a nyelvünkben túlságosan gyakran előforduló *hogy* kötőszót. De ne használjuk szükségtelenül, nyakra-főre! Még csak annyit a *miszerint* védelmében, hogy más kötőszók még különösebb úton jöttek létre.

Az *ámbár* kötőszó elődje: *ám bátor,* a *hiszen* kötőszóé: *hiszem,* a *talán* határozószóé: *találom* (vö. csak úgy találomra).

Arra, hogy mikor használjuk az *amely (mely)* és mikor az *ami (mi)* vonatkozó névmást, ha előzőleg főnévvel jelölt dologra vonatkozik, nem lehet pontos szabályt adni. Némely író az egyiket, némelyik pedig a másikat kedveli jobban. Néha váltogatva használják. Arany A fülemilében a *tallérra* vonatkoztatva először a *mi,* később pedig a *mely* névmást használja.

Ha mégis valamilyen fogódzót, kritériumot keresünk a két névmás használatának különválasztására, akkor annyit mondhatunk, hogy többnyire akkor kell előnyben részesítenünk az *amely (mely)* névmást az *ami (mi)* helyett, amikor azt a főnevet, amelyre vonatkozik, minden mástól különálló fogalomnak gondoljuk. Példák: „Gondolja, beh jó volna egy kemence, *Mely* a vásárt befűtené egyszerre" (Arany: A lacikonyha); „Még itt táboroztunk, amikor híre jött, hogy a hadosztálytrénünk, *amely* természetesen elöl jött... a jugoszláv különítmények kezébe került" (Veres Péter: Számadás). „Utána következett Magyarország csapata, *amely* a második helyen végzett." - Ezekben a mondatkomplexumokban, különösen az utóbbiban, aligha állhatna *ami* az *amely* helyett. Azt azonban leszögezhetjük, hogy az esetek nagy részében bátran használhatjuk dolognévre vonatkoztatva az *ami (mi)* névmást.

B) EGÉSZ MONDATRA VONATKOZÓ *AMI*

Bizonyára sokan ismerik ezt a latin mondást: „Grammatici certant", ami magyarra fordítva ezt jelenti: „A nyelvészek folyton vitatkoznak." Persze más tudományág képviselői is szoktak vitatkozni, de lehetséges, hogy ezen a téren mégis a nyelvészek viszik el a pálmát. A 19. század elején parázs vität folytatott Révai Miklós Verseghy Ferenccel az *ikes igékről.* A vita hullámai máig sem ültek el. A század végén valóságos szellemi háborúskodás, úgynevezett *ugor-török* háború dúlt a finnugorokkal, illetve törökökkel való nyelvrokonság hívei között. A háború végül is a finnugristák győzelmével ért véget.

Az utóbbi évtizedben szinte egyik percről a másikra tüzes vita lángolt föl az egész mondatra - tehát nem egyetlen szóra - vonatkozó *ami*-val kapcsolatban. Az *ami-per* - a *per* szót maguk a vitatkozók használták - egy tanulmány körül robbant ki. Korlányi Teréz írt erről a *Magyar Nyelvőr*ben 1964-ben, és megállapította, hogy míg a nyelvtanírók az *ami* névmásnak egész mondatra vonatkoztatását többségben elfogadják, addig a nyelvművelő szakirodalom idegenszerűnek tartja, és helyteleníti. Ezt tette a '30-as évek nyelvművelő folyóiratának, a *Magyarosan*nak egyik cikkírója is. Ezt a mondatszerkesztést: „Jóízűen felkacagott, *amit* ritkán szokott tenni", helytelennek bélyegezte, és így „javította ki": „Jóízűen felkacagott, *pedig ezt* (ti. a kacagást) ritkán szokta tenni."

Figyeljük meg a sántító logikát. A cikkíró úgy érvel - mint a zárójelbe tett *kacagás* szóból látjuk -, hogy az *ami* itt azért nem vonatkozhat az előző mondatra, mert nem a főnévre vonatkozik, s nem mondhatjuk így: *„felkacagott, amit."* Igen ám, de ugyanilyen logikával élve nem mondhatjuk így sem: *„felkacagott, pedig ezt."* Jól érezte ezt a cikkíró is, és ezért tette oda a *kacagott* ige helyett a *kacagás* főnevet. De ugyanezt a manővert az *ami* esetében is végrehajthatjuk: *„kacagást, amit."*

A nyelvművelők általában latin és német hatásnak tulajdonítják az *ami*-nak egész mondatra való használatát. Akadtak azonban olyan nyelvészek is, akik úgy vélekedtek, hogy az egész mondat tartalmára való vonatkoztatás nem idegenszerűség, hanem a mai művelt magyar nyelvhasználatban gyökerezik.

Korlányi Teréz leszögezte, hogy a mondat egész tartalmára való vonatkoztatást nem lehet egyértelműen elítélni, mert az alárendelés *(ami)* és a mellérendelés *(ezt)* között stilisztikailag is van különbség. A mellérendelés jobban kiemel, nyomatékosabbá teszi a gondolatot, ugyanakkor lazább is a kapcsolat a két mondat között. Az alárendelés esetén szorosabb a kapcsolat, de nem olyan lényeges a mondanivaló, kevésbé nyomatékos a mellékmondat tartalma. A mondanivaló fontossága, a gondolat erősebb kiemelése dönti el, hogy mellérendeléssel vagy alárendeléssel élünk-e.

Nagy J. Béla, az egész mondat tartalmára vonatkozó *ami* használatának egyik ellenzője, a *Nyelvőr*nek még ugyanabban az évfolyamában reagált Korlányi Teréz cikkére, és kétségbe vonta megállapításainak helyességét. Nagy J. Béla eszmefuttatása legfőképpen azért tanulságos, mert meggyőzően mutatja, hogy azok a nyelvművelők, aki valamilyen kérdésben szembehelyezkednek az általános nyelvhasználattal, minduntalan ellentmondásokba keverednek.

Tagadja például, hogy a vonatkozó mondat és a főmondat között szorosabb összefüggés van, és így érvel: „Nagyon elmés volna ez a különbségtevés, csakhogy mi az a mérce, amellyel pontosan meg lehet állapítani, mikor van az efféle mondatok között szorosabb kapcsolat, mikor lazább." Nem veszi tudomásul, hogy számtalan esetben nincs olyan mérce, amivel pontosan meg lehet állapítani, mikor „kell" ezt vagy azt a nyelvi eszközt használni. „Holnap ilyenkor már Rómában *vagyunk*"; „Holnap ilyenkor már Rómában *leszünk.*" Vajon melyik mondat a helyes? Kétségkívül mind a kettő. A szemlélettől függ, hogy ilyenkor jelen vagy jövő időt használunk. Az előbbiben már előre odaképzeljük magunkat az utazás célpontjára.

Belevonja Nagy J. Béla a vitába Petőfit, Aranyt és Mikszáthot. Idézem az ide vonatkozó példákat. **Petőfi:** „Amint mondom, csak egy kabátja volt, *Mi több:* kabátja éppen sárga volt" (A tintásüveg). **Arany:** „Hajdanában, amikor még Így beszélt a magyar ember: Ha per, úgymond, hadd legyen per! (*Ami* nem volt éppen oly rég)" (A fülemile). **Mikszáth:** „Köröskörül a boltok be vannak zárva, *ami* azt jelenti, hogy az óvatos kereskedők nem tartanak lehetetlennek egy kis kravallt" (Lásd Ért. Szót. 1: 199). Nagy J. Béla Arany *ami*-jában nem lát semmilyen stilisztikai vagy művészi fogást, ami egyet jelent az elmarasztalással. A Mikszáth szövegében

olvasható kifejezést - „*ami* azt jelenti, hogy” - mindjárt a saját ízlése szerint korrigálja ilyen formán: „*s ez* azt jelenti, hogy”.

Még rosszabbul jár Petőfi. Nem hallottam, hogy bárki valaha is kifogást emelt volna a *„sőt mi több”*; *„mi több”* kifejezés ellen. Nagy J. Béla azonban nem tartja magyar fejleménynek, és meg is jelöli a kifejezésnek francia (*qui* plus est) és német (ja *was* noch mehr ist) forrását. Kijelenti: „Megfigyeltem egy ízes magyarsággal beszélő falusi tanítón, hogy *a »sőt mi több«* helyett ezzel a magyarosabb szólásmóddal élt: *»Többet mondok«*.

A magyarok ezt a közkeletű kifejezést: *„sőt mi több”* nem a németből, pláne nem a franciából orozták. De vannak itt más bajok is. A magyarosnak ítélt „Többet mondok” kifejezést szó szerint megtaláljuk a német nyelvbán: „Ich sage mehr.” Elhamarkodott dolog volt tehát a falusi tanítót emiatt példaképül állítani Petőfi helyett. A germanizmusnak nyilvánított „Was noch mehr ist” körül sem egészen tiszta a helyzet. Megtudjuk, hogy a németek sem ismerik el sajátjuknak. Nagy J. Béla maga írja ezt: „Egy nagyon sok kiadást megért, elég régi osztrák középiskolai német nyelvtan is arra tanítja olvasóját, hogy ezt tanácsosabb németül is így mondani, mutató névmással: „Die Lüge schadet immer, *das* kann auch deine eigene Erfahrung bestätigen.” A „*mi több*” tehát nem németes a német nyelvtan tanúsága szerint sem.

Ha egy állítólagos germanizmus ingatagnak bizonyul, folyamodjunk a latinhoz. Nagy J. Béla is így jár el. Idézi azt a latin mondást, amit a matematikai vagy egyéb tételek bizonyításának végére szoktak írni: *„Quod erat demonstrandum.”* Közli a szó szerinti fordítást. „*Ami* bebizonyítandó volt.” És közli a magyaros fordítást is: „Ezt kellett bebizonyítani.” Lám, a mondatra vonatkozó *ami:* latin hatás, vonja le a következtetést. Csakhogy a jól ismert latin mondás *quod*-ja nem egyetlen mondatra, nem egyetlen mondat tartalmára vonatkozik, hanem egy egész levezetési folyamatot összegez. Ez pedig nagy különbség!

Közvetlenül Nagy J. Béla cikke után közölte a *Nyelvőr* Rácz Endre írását „Hadd legyen per!” címmel. Rácz tarthatatlannak nyilvánítja Nagy J. Béla elutasító álláspontját, és kijelenti: „Aligha lehet helyes egy olyan nyelvművelő szabály, amely ellentétben van legjobb íróink gyakorlatával.” Hangsúlyozza, hogy nemcsak Petőfiről és Aranyról van szó, hanem az írók egész soráról napjainkig. Kollányi Teréz fejtegetésének kiegészítéseképpen számos példát idéz a 20. század íróitól. Közlöm azt a jellemzést, melyet az egész mondat tartalmára vonatkozó *ami*-ről fogalmazott meg: „Az *ami*-val bevezetett tagmondatok arra valók, hogy érzékeltessék a megjegyzés közbevetés-jellegét, említésének ugyan nem jelentőség nélküli, mégis futólagos voltát.” A nyelvművelés egyik alapelvével összhangban szögezi le következtetését: „Az egész mondatra vonatkozó *ami* kötőszós mellékmondatok indokolt használatát már szentesítette... kiváló íróink gyakorlata, sőt kijelölte szerepkörüket is.”

Nagy J. Béla a *Nyelvőr* 1965-ös évfolyamában tovább folytatja a pert „Legyen hát per, ha úgy tetszik” címmel. Ekképpen inti a régebbi tiltó nyelvhelyességi szabályok lazítására vagy elvetésére törekvőket: „Mindnyájan nagyon könnyen beleeshetünk nyelvi hibába, mert valamennyien gyarló emberek vagyunk. A mondatra vonatkozó *ami* idegenszerűségét sem szünteti meg az, hogy jó íróink is élnek ezzel a szerkezettel.”

Az újabb „perbeszédet” Nagy J. Béla a következő summázással fejezi be: „A szóban forgó *ami*-s mondatfűzésről három vélemény alakult ki: 1. Már teljesen meghonosodott ez a szerkezet, úgyhogy nem lehet hibának minősíteni. Mondatkapcsolásra éppoly alkalmas, mint a mellérendelés. 2. Használhatjuk, de nem mindig, mert némelykor jó, máskor azonban nem. 3. Mindig hiba, ma is a kerülni való idegenességek közé tartozik. Én e harmadik felfogásnak vagyok a híve nemcsak egymagam, hanem másokkal együtt.”

Ferenczy Géza a saját maga szerkesztette könyvben - *Anyanyelvi őrjárat* - a dolognévre vonatkozó *ami*-t kizárja a „választékosabb stílusból", vagyis az irodalomból, és így adja meg a szabályt: „Elsősorban tehát akkor helyes az *ami* használata, hogyha nincs külön főnévvel megnevezve az a dolog, amelyre mellékmondatunkat vonatkoztatjuk. De régen is, ma is voltak, vannak olyan nyelvészek, akik nemcsak ilyenkor helyeslik az *ami* használatát, hanem olyankor is, amidőn az egész mondat tartalmára vonatkozik... Aki sokat hallja, olvassa a rosszat, s magyar nyelvérzéke nem eléggé tudatos, az könnyen úgy hiheti, hogy a mondatra vonatkoztatott *ami* használata ellen sem lehet kifogásunk, hiszen különleges stílusértéke van. Valóban különös ez a stílusérték: az idegenszerűségé..."

Tekintsünk körül a magyar irodalomban, hogy a nyelvhelyesség alapelvét figyelembe véve dönteni tudjunk ebben a vitában.

Eötvös József: „Nem szegtem volna meg férjem parancsolatát, *mit* eddig soha nem tettem... ha nem volnék meggyőződve nemes szándékairól" (A falu jegyzője). - **Jókai:** „Az arra felgombolyított kötél hirtelen leszakadt róla; *mire* az elszabadult malom vágtatva rohant előre" (Az aranyember); „Többet ér három katonatisztnél, akinek semmije egyebe, mint a cifra uniformisa, meg az adóssága. *Amire* aztán Athalie kisasszony azt felelte, hogy" (uo.); „Érthette belőle Zófia asszony a mondat elejét: abból, »hogy az apám a szolgálóját vette el!« *ami* jól megérdemelt szemrehányás volt Zófia asszonyra nézve." - **Kuthy Lajos:** „A jókedvű fiúk ujjongani kezdtek itt-ott a pusztában, *mit* az udvari professzor jóslatára, táborköltő hangnak vélt az illustrissimus" Hazai rejtelmek). - **Arany:** „De nem annyira nyelvtani, mint esztétikai szempontból tartom a tisztelt munkatárs Brassai által a szóösszetételre adott törvényeket igen megszorítónak; *miről* legközelebb" (Visszatekintés). - **Mikszáth:** „Ha találkozott valakivel, akinek pénze nem volt, kölcsönnel kínálta meg; *amiben* egyébiránt nem vagyok bizonyos" (Galamb a kalitkában); „Az egyik pici lábát pongyola kényelemszeretettel föltette egy elálló gallyra, *aminek* az a veszedelmes következése lett, hogy" (uo.). - **Móra Ferenc:** „pár évvel ezelőtt a csónakdába is beválasztottak. *Ami* annál nagyobb tisztesség, mert én se nem iszom, se nem kártyázom" (Négy apának); „mert hiszen a szamarak... ma is megvannak. *Amire* a jegyző csak annyit mondott, hogy eggyel több van, mint amennyire tetszik gondolni" (uo.); „de a gyerekeiért, mert hiszen ő a vejét is fiának számítja, még azt az áldozatot is meghozná. *Amire* én kijelentettem, hogy boldog lesz az a férfi, aki ilyen nőt nevezhet anyósának" (uo.). - **Tamási Áron:** „Hát én nem is bántottam többet Papp Mihályt, *ami* helyes is volt, mert..."; „De hát legyen úgy, hogy a madár egészen más, mint az ember, *ami* igaz is" (Bölcső és bagoly). - **Kosztolányi:** „érelmeszesedése miatt eltiltották a szesztől, meg - *ami* még jobban fájt - az ő kedves szivarjaitól" (Pacsirta). **Krúdy:** „A következő percben lehajolt, és megcsókolta az Ancsa kezét. *Amire* Ancsurkának vérvörös lett az arca" (A podolini kísértet). - **Németh László:** „Aznap este, *amit* sosem tett meg, kezet nyújtott Lajosnak" (A bűn). - **Kolozsvári Grandpierre Emil:** „vagyis elkezdődött a falu-övezet, *amit* úgy is fogalmazhatnék, hogy a Nagy Mindenség határához közel laktam" (Hullámtörők); „Javultak az idegeim, *s ami* legfontosabb, ekkor törtem be, azaz a katonaságnál szereztem meg azt az önfegyelmet, *ami* lehetővé teszi egy hivatalnoknak... hogy" (uo.); „Nem adták meg neki a kezdőket a hagyomány értelmében megillető türelmi időt, *ami* egymagában rosszhiszeműségre vallott" (uo.); „s hogy ez így van, sajnos nyilvános helyen derült ki, *aminek* végzetes következményei lehettek volna" (uo.); „a szakácsok lómészárszéket rögtönöztek. *Minek* következtében a hajdani lovas szekereket is elnyelte a föld" (uo.). - **Nagy Lajos:** „Lement a kávéházba, megkávézott, azután *ami* szokatlan volt az ő programjában - visszament a lakására" (Vadember); „Ha már van házasság a világon, *ami* szerintem helyes, akkor jobb minden férfinak minél előbb megnősülnie" (A tanítvány). - **Moldova György:** „Mandarin szinte látta, hogy isznak, sőt *ami* furcsább, magát is látta köztük" (Szüreti fürt). - **Veres Péter:** „Együtt jártunk... a libamezőre labdázni, *ami*

tulajdonképpen csak ürügy volt a lányokkal való játszadozásra" (Számadás); „Azzal küldte be őket, hogy megyen a nővéréhez, *amiből* csak az volt az igaz; hogy ezt is hívta a kocsmába" (uo.); „De, *ami* katonai szempontból a legrosszabb volt, fütyültek ezek a bakák itten a katonai becsületre" (uo.).

Rácz Endre egy újabb cikkében (Nyelvőr, 96: 267) a legújabb nyelvtudományi írásokból gyűjtött példák révén igyekszik megtudni a nyelvészek véleményét ebben az ügyben. Az adatgyűjtésből kiderül, hogy napjainkban a nyelvészek szinte valamennyien használják az egész mondatra vonatkozó *ami*-t. Rácz Endre ennek a tanúvallomásnak az alapján a perújításból levonható tanulságot így fogalmazza meg: „Lám, az egész mondatra vonatkozó *ami* kifejező, helyes használatának finom szabályát nemcsak a költők érzik, a nyelvészek is tudják. Egységes táboruk erejét perdöntő jelentőségűnek vélem."

Az *ami-per* tehát - úgy gondolom - véglegesen eldőlt a nyelvi valóságot figyelembe vevő nyelvművelés javára. *Aminek* a nyelvművelés hívei csak örülhetnek.

7. „NYÁRI NAPNAK ALKONYULATÁNÁL”

Ezzel a sorral kezdődik Petőfi Sándornak egyik legszebb leíró költeménye: **A Tisza.** Több mint egy évszázadon át egyetlen tanárnak, egyetlen nyelvművelőnek se jutott soha eszébe, hogy Petőfinek ezt a sorát magyartalannak bélyegezze. Az 1965-ös esztendőnek kellett eljönnie, hogy ez is bekövetkezzék. Mégpedig éppen az előbb tárgyalt *ami*-pernek a során. A per izgalmait szemlátomást nehezen viselő Nagy J. Béla, aki a perben Petőfit és Aranyt is elmarasztalta, ezt írja: „még sok másfélét is felsorakoztathatnék, közülük ezeket: »Nyári napnak *alkonyulatánál,* Megállék a kanyargó Tiszánál« (Petőfi: A Tisza). A német beszél így: *bei Sonnenuntergang,* mi magyarok azonban *alkonyatkor, naplementekor* állunk meg valahol. »Mondjátok-e az est *óráinál:* Hát a mi Sándorunk most mit csinál?« (Petőfi: István öcsémhez). A rím itt is pompás, de a raghasználat bizony megint rossz, mert nem az est óráinál szoktunk beszélgetni, hanem az est *óráiban,* az esti *órákban.*” - Klasszikus költőinknek ezt a leckéztetését semmiképpen sem tekinthetjük helyénvalónak. Célravezetőbbnek tartom, ha minden szempontból tüzetesen megvizsgáljuk a *-nál, -nél* funkcióit, szerepét, lehetséges alkalmazását.

Vegyük először A Tisza című verset. Nagy J. Béla germanizmusként kárhoztatja a *-nál, -nél* ragnak időhatározói használatát. Pedig egészen közönséges a népnyelvben és a köznyelvben *a holdvilágnál, holdfénynél, napvilágnál, napfénynél* kifejezés. De Petőfi versében voltaképpen nem is csupán időhatározóról van szó. Sokkal többről. A költő ott áll a Tisza partján, és gyönyörködik abban *a festményszerű látványban,* amit a tiszai táj nyújt a lenyugvó nap sugaraitól megvilágítva. Késő délutáni séta közben hirtelen megtorpan, és megáll egy lenyűgöző természeti *tüneménynél: a nyári napnak alkonyulatánál.*

Nézzük a másik verset. Nagy J. Béla hibáztatja az *„est óráinál”* kifejezést mint idegenszerűséget, és szerinte magyarul csak így helyes: „az est *óráiban,* az esti *órákban*”. A *-nál, -nél* ragos kifejezéseket a múlt században még a nyelvtanírók se hibáztatták, és olyan alakokat is helyesnek tartottak, amiket később a nyelvművelők szigorúan elítéltek. Ez a józan fölfogás egészen érthető, hiszen régebbi időkből is idézhetünk időhatározói kifejezéseket *-nál, -nél* raggal. Például: „Kegyelmed levelét énnekem kedden *gyertyavilágnál* hozták” (1548); „A hadakkal talán még *napvilágnál* az diószegi erdőnél lehetek” (Nyelvtörténeti szótár). S ha az idegenszerűséget is megpiszkáljuk egy kicsit, akkor a német szótárban böngészve ezt találjuk: *„in den vorgerückten Abendstunden”,* ami szó szerint lefordítva így adható vissza: „A késő esti *órákban.*” Tehát nem az *est óráinál.*

A nyelvhelyességi kézikönyvek szerzői állandóan arról panaszkodnak, hogy „baj van a ragokkal”. Bosszús hangon kárhoztatják ezt vagy amazt a ragot, amiért túllépi hatókörét, elfoglalja más ragok helyét, terjeszkedik azok rovására.

A magyar nyelvnek több mint húsz ragja van. Sokkal több, mint egy sereg más nyelvben. Hogyan lehet olyan célt kitűzni, hogy minden ragnak milliméter pontossággal kijelöljük azt a területet, amelyen belül működhet, S amelyen kívül nincs joga működni? Gyakori jelenség, hogy ugyanaz a szó két ragot is kaphat ugyanabban a jelentésben. Szokták mondani: *temetőben* és *temetőn* („Ily késő éjszaka ki jár Ott kinn a temetőn?”), *erdőben* és *erdőn.* Azt mondjuk: *télen, nyáron,* de *tavasszal, ősszel*; *iskolában,* de *főiskolán* stb. stb.

Néhány ragunk például a *hol, hová, honnan* hármas irányú rendszerben helyezkedik el. A *-nál, -nél* rag a *-tól, -től* és *-hoz, -hez, -höz* raggal alkot egy csoportot. Az utóbbi két rag használata tehát könnyen befolyásolhatja a *-nál, -nél* használatát. Nem kell mindjárt a német *bei* hatására gyanakodnunk. Például: „Egy órás vita után jutottak el a harmadik kérdés *tárgyalásához.* Ennek a kérdésnek a *tárgyalásánál* arra is tekintettel voltak, hogy...”

A *-nál, -nél* rag használatának nyelvhelyességi kérdéseiről Imre Samu írt egy jól áttekinthető tanulmányt a Magyar Nyelvőr 1957-es évfolyamában. Megállapítja, hogy a *-nál, -nél* rag használatával kapcsolatban a bíráló cikkek meglehetősen határozott álláspontot fogfainak el. Ennek ellenére nem rajzolódik ki belőlük egységes kép. Közös hibájuk ezeknek az írásoknak, hogy a szerzők nem vizsgálják meg részletesebben a kérdést, többnyire egy-két általános rosszalló megjegyzésre szorítkoznak, és nem adnak az olvasók számára olyan tanácsokat, utasításokat, amelyek a *-nál, -nél* rag használatának útvesztőjében valamennyire eligazítanák őket. Ehhez járul még, hogy a nyelvművelő folyóiratokban és kézikönyvekben is nemegyszer találhatunk megrótt *-nál, -nél* ragos kifejezéseket, ráadásul olyan nyelvészek írásaiban, akik kárhoztatták másoknál ezeket a kifejezéseket.

Imre Samu pontokba foglalva részletesen meghatározza a *-nál, -nél* rag használati körét. Tanulmányát alapul véve, itt csak azokat a funkciókat sorolom föl, amiket az eddigi kárhoztatásokkal szemben helyesnek kell tartanunk.

A *-nál, -nél* ragos névszók nem valódi helyhatározói jelentésben már a régi nyelvben is megtalálhatók. A múlt század második negyedében már elég gyakoriak, és használatuk azóta még inkább kiszélesedett. Mégpedig nem annyira a német *bei* hatására, hanem más okból kifolyólag. Megfigyelhetjük ugyanis, hogy a *-nál, -nél* nem jelöli meg olyan konkrétan a cselekvés helyét, mint például a *-ban, -ben* vagy az *-on, -en, -ön,* hanem ezeknél sokkal határozatlanabb, lazább a helyviszonyítása. Éppen ezért alkalmasabb több más ragunknál arra, hogy finom árnyalati jelentéskülönbségeket fejezzünk ki vele. Néhány példa:

„A *tanyáknál* szellők lágy ölében Ringatózik a kalászos búza" (Petőfi: Az Alföld); „Mért szállong a turul s ölyű... Széles Dunának *partinál*" (Arany: Keveháza); „Lent a hegy *tövénél* nagy népsokaság hullámzott" (Mikszáth: A Noszty fiú); „derülten folyt a munka *jobbágynál, cselédnél*" (Fáy András: A Bélteky ház); „cimbalmot is csak a *cigányoknál* láttunk" (Veres Péter: Pályamunkások); „Richard még egy hóig marad a királyi *testőrségnél...* Innen lépjen át a *lovassághoz*" (Jókai: A kőszívű ember fiai); „Maradjunk továbbra is a tárgyilagos *megállapításoknál*" (Illyés: Puszták népe).

Jelentésbeli különbséget fejez ki a *-nál, -nél* rag a *-ban, -ben,* illetve az *-on, -en, -ön* raggal szemben a következő mondatokban: „Két cikkem is jelent meg a *Kortársban*"; „Korrektori megbízást vállaltam a *Kortársnál,* „Majdnem két órát töltöttem a *rendőrségen*"; „Három évig voltam a *rendőrségnél*"; „A *vasúton* dolgozom" (= a pályatesten); „A *vasútnál* dolgozom" (a vállalat kötelékében); „Aki a munkásokhoz jó ember volt, az nem melegedett meg az *államnál*" (Veres Péter: A pályamunkások).

Vannak szavak, amelyekhez a nyelvszokást követve fűzzük hozzá a *-nál, -nél* ragot (vö. az *iskolában* és a *főiskolán*). Ilyen például a *vállalat* és a *tanács* (mint hatóság). „András *gyárban* dolgozik, az öccse egy tudományos *intézetben,* sógora pedig a vendéglátóipari *vállalatnál* kapott állást"; „Már jártam a *Pénzügyminisztériumban* és a Fővárosi *Tanácsnál* is."

A dogmatikus nyelvművelők a *-nál, -nél* rag időhatározói használatát hibáztatták a legélesebben. Pedig ez az időhatározói használat a legtermészetesebb módon fejlődhetett ki minden német befolyás nélkül. Elvont fogalmat jelölő szavak *-nál, -nél* raggal kifejezhetik azt az időpontot, amelyhez érve a cselekvés bekövetkezik: „e *szavaknál* leesett a lováról" (Eötvös József: Magyarország 1514-ben); „A pincér a második félliter *bornál* felgyújtotta a háromágú csillárt" (Németh László: Bűn); „A következő *vödörnél...* megállt a tulajdonosnő mellett" (uo.). A *-nál, -nél* rag ilyen esetekben pompás rövidítésekre ad alkalmat, mert ilyen szerkezeteket helyettesít: e szavak *kimondásakor,* a második félliter bor *fölszolgálásakor.*

Az előzőkhöz hasonló, tömörített szerkezettel egyenértékű a *-nál, -nél* ragos névszó a következő mondatokban is: „Az atyus... egyszer csak megszólal a *levesnél*" (Mikszáth: A Noszty fiú); „Az *ebédnél* a hideg evőeszközök őfeléje villogtak" (Németh László: Bűn).

Neves íróinkat és költőinket híva tanúbizonyságul, példákat sorolok föl a *-nál, -nél* ragnak arra a használatára, amelyet a nyelvművelő kézikönyvek megróttak.

Petőfi: „És ím az étel és bor mellett És a zenének *hanginál,* Csapot, papot, mindent felejtett Csokonai Vitéz Mihály" (Csokonai); „Légy hűséges társam *vándorlásaimnál*" (János vitéz). - **Arany:** „Homályosan látott a szép *napvilágnál*" (Toldi). - **Ady:** „Kevesebb vért a *köhögésnél,* És a *munkánál* több erőt" (Álmodik a nyomor). - **Móricz Zsigmond:** „Százezer pengős *megrendelésnél* ez, barátom, húszezer pengőt jelent" (Rokonok); „Sok tőzeget elégetnek addig... míg lánykérés lesz a polgármester *házánál*" (Kerek Ferkó); „a *bemutatkozásnál* szót sem váltottak" (Rokonok). - **Eötvös:** „az első *megtámadásnál* futásnak fognak eredni" (Magyarország 1514-ben). - **Illyés Gyula:** „Maradjunk továbbra is a *megállapításoknál*" (Puszták népe); „Négyéves korom felé egy ideig komoly idegrohamaim is voltak; a legelső egyik szombatesti *fürdésnél* lepett meg" (uo.). - **Kolozsvári Grandpierre Emil:** „Arra törekedtem, hogy mondanivalómat az elején kezdjem - ami modern *regénynél, elbeszélésnél* nem ilyen egyszerű" (Hullámtörők); „Én akkor még *Balzacnál* tartottam" (uo.); „Cs. Szabó is rendszeresen foglalkoztatott a *rádiónál*" (uo.); „A *boncolásnál* kiderült, hogy a szíve egészséges" (Béklyók és barátok). - **Tabi László:** „Érdeklődtem Sanyi *bácsinál* is" (Tücsök és bogár); „hallottam, miként zsendül az élet annál a bizonyos másik *vállalatnál*" (uo.); „éppen az *orvosodnál* voltál" (uo.); „Mihamarább nyittassék tehát folyószámla a Magyar Nemzeti *Banknál*" (uo.). - **Veres Péter:** „mert a *vasútnál* az volt a hivatalos elv és gyakorlat, hogy" (Számadás); „a csődörrel, különösen a *vízhúzásnál* és a *lajtvontatásnál* elég sok bajunk volt"; „Egyik kocsis a *pékeknél,* a másik gyárban van" (uo.); „mint tizenkilenc után, az akkori *földosztásnál*" (Suli Kis Varga). - **Karinthy Ferenc:** „Még a *beszállásnál* úgy helyezkedett, hogy egészen közel férkőzzön a lányhoz" (Epepe); „fellobbantotta az öngyújtóját, és a *lángjánál* kiszedett az éjjeliszekrényén hagyott táskájából egy gyűrűt" (uo.); „Igen sok van belőlük az egész szavakat, fogalmakat rögzítő *rendszereknél,* például a kínaiban állítólag ötvenezernél is több" (uo.). - **Szabó Magda:** „Már besötétedik, mire haza mer térni, Emma *lámpafénynél* kézimunkázik" (Régimódi történet); „példátlan szerencsével az első *összecsapásnál* úgy megsebesítette Otthot, hogy" (uo.); „a budapesti *malmoknál* tizedrangú hivatalnokoknak van annyi fizetségük, mint neki" (uo.); „Most férj, s lám, máris megbukott az első *nehézségnél*" (uo.). - **Déry Tibor:** „e pillanatban Hugo Victor »Nyomorultak« című regényének harmadik *köteténél* tartottak" (Felelet); „Egy finom úri *családnál* szolgált" (uo.); „De ha napközben észrevette, hogy esztergapadja körül akár a legkisebb baj van, például az áttétel akadozik a *kapcsolásnál...,* addig nem nyugodott, amíg ki nem javította a hibát" (uo.).

A nyelvhelyességi írások szerzői többek között azért is hadakoztak a *-nál, -nél* rag általuk helytelennek minősített használata ellen, mert szerintük a *-nál, -nél* rag ilyen használata túlontúl el van terjedve, és egyre inkább terjed. Az irodalmi művek figyelmes olvasása során szerzett tapasztalat nem igazolja ezt a megállapítást. A fölsorolt írói alkotások egyikében sem tudtam „kétkézzel" zsákmányolni olyan *-nál, -nél* ragos szavakat, amelyeket a dogmatikus nyelvművelők hibáztatni szoktak. Nem kellett ugyan tűvé tenni értük az írók összes műveit, de egy-egy könyvükben nem találtam sokkal több példát azoknál, amiket idéztem.

Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a *-nál, -nél* rag jelentéstartalmánál fogva alkalmasabb a lazább hely- és időviszonyítás, valamint a cselekvés és történés más, pontosabban meg nem határozható körülményeinek kifejezésére, mint a *-ban, -ben,* az *-on, -en, -ön* vagy a *-kor* rag. S ez a szerepe bizonyos mértékig megvan a *-nál, -nél* raggal szoros kapcsolatban álló *-hoz, -hez, -höz* és *-tól, -től* ragnak is.

8. „AZ ORSZÁGOKBAN VALÓ SOK ROMLÁSOKNAK OKAIRÓL”

A fejezetcím Magyari István protestáns prédikátor híres vitairatának (1602) a címe, illetve annak első fele. A második fele így szól: „és azokból *való* megszabadulásnak jó módjáról.” A könyv címében tehát két *való* is szerepel. Ennek a *való-nak* az a legfőbb funkciója, hogy egy határozóraggal ellátott névszót jelzőként kapcsoljon a jelzett szóhoz, vagyis hogy a *határozót jelzővé* tegye. Ez a funkció igen régi lehet, mert a rokon nyelvekben is megtaláljuk. Első összefüggő nyelvemlékünkben, a Halotti Beszédben is előfordul: „És mend [= minden] paradicsumben *voló* gyimilcsiktül mundá neki élnie.” *A paradicsomban való gyümölcs* kifejezés kitűnően mutatja a jelzősítő funkciót, hiszen ezt a mai nyelven így is mondhatnánk: *paradicsomi* [= paradicsomkerti] *gyümölcs.*

Bőven találunk példákat a *való*-ra a régi irodalmi alkotásokban. **Károli Gáspár:** „hozzon a föld az ő nemük szerint *való* élő állatokat” (Mózes 1.): „Ezenképen cselekszik az én mennyei Atyám is veletek, ha meg nem bocsátja kiki az ő atyjafiának ellene *való* vétkét szíve szerint” (Máté ev.); „kiáltnak az Úrhoz a nyomorgatóktól *való* féltükben” (Ézsaiás). - **Pázmány:** „úgy adok választ az énellenem *való* írásodra, mintha csakugyan magam írtam volna az Calvinista Tükört” (Válasz Alvinczi Péternek). - **Zrínyi:** „Olasz a harmadik szomszéd, de ennek távulléte, a sok urakra és hercegekre *való* eloszlása nem hagy minekünk nagy reménységet” (Török áfium); „nincs várszállás, nincs valami más nagy ütközet, hanem csak rablás, csataképpen *való* meglopás és pusztítás” (uo.). - **Mikes Kelemen:** „amelyekből kitetszik, hogy nem kívánja oda *való* menetelünket” (Törökországi levelek); „De hogy az iskoláról *való* emlékezetet is teljességgel elfelejtse” (uo.); „De sok hejehuja, a kopó, a virradtig *való* ital mindezekre időt nem ád” (uo.); „mert ő szegény az igazán *való* keresetből is igen keveset hagyott” (uo.).

Régebben igen gyakoriak voltak nyelvünkben és ma is használatosak ezek a kifejezések: *zsebbe való kés*; *fejre való kendő*; *asztalra való terítő*; *télire való takarmány*; *egy kosárra való alma*; *egy hétre való eleség*; *egy főzetre való tea*; *tűzre való fa*; *fából való híd*; *kőből való ház.* Ezek a gyakori használat során összetétel formájában, jelentéstapadás útján vagy más módon leegyszerűsödtek: *zsebkés, asztalterítő, fejkendő, téli takarmány, egy kosár alma, egy heti eleség, tűzifa, fahíd, kőház.* Néha még hosszabb kifejezésekből is kimaradhatott a *való:* XVI. századból *való* könyv = XVI. *századi* könyv; az Árpádok korából *való* templom = Árpád-kori templom.

A *határozós-jelzős* kifejezések nagy részét nem lehetett ilyen könnyen egyszerűsíteni. De erre nem is volt szükség. A magyar nyelvnek ezt az ősi sajátosságát tiszteletben kellett volna tartani, esetleg olyan nyelvi eszközökkel módosítani, színezni, amik megfelelnek a magyar nyelv szellemének. A nyelvújítók azonban, akik egyébként is számtalan erőszakot követtek el a magyar nyelv ellen - ezzel nem akarom kétségbe vonni nyelvgazdagító és ma is értékesnek tartott vívmányaikat -, a *való*-t is - mindenképpen elítélendő eljárással próbálták kiirtani nyelvünkből. Nem valami nagy fantáziára valló módon az *-i* melléknévképzőt függesztették hozzá a ragos szóhoz, és a dolog evvel el volt intézve. Így keletkeztek a *-bani, -hozi, -tóli* és egyéb magyartalanságok: az *urához*i kötelesség; a *munkálkodásbani* igyekezet; a *kedvesétőli* távozás után.

A nyelvújítók törekvése stilisztikai célzatú volt: a nyelvi kifejezés rövidségét tartották szem előtt. Sokkal károsabb volt egyes nyelvészkedőknek az a kijelentése, hogy a *való* nem is magyaros, hanem idegenszerű, amit ebben a mondatban foglaltak össze: „A *való* a magyar nyelvbe nem *való.*” Arra nem gondoltak, hogy ugyanazt a szót használják, amelyik ellen ádázul

hadakoznak. A kampány eredménye az lett, hogy a *való* osztozott sok más nyelvi eszközünk sorsában: feketelistára került.

Mivel a Magyar Nyelvőr folyóirat nyelvészei a *-bani, -bóli, -hezi*-féle torzszülötteket szigorúan üldözték, így azok, akik hitelt adtak a *való* idegenszerűségéről szóló babonának, újabb manővereket eszeltek ki. Az egyik eljárás az volt, hogy elhagyták a szerkezetből a *való*-t. Ennek folytán ilyen mondatok keletkeztek: „Kovácsot nehéz helyzetbe hozta a *szolgálatból kiesés*"; „József nem fogadta el az iskola *alapítására meghívást*"; „Van annak *magához esze.*" A másik eljárás ennél is rosszabb volt: A *való* elhagyása után megcserélték a szórendet. Ezáltal nemegyszer értelmetlen, magyartalan mondatokat kaptak. Például: „Az érdekeltek tárgyalni fognak a hajózásról a Csatornában" (magyarul: a *Csatornában való* hajózásról); „Francia dalokat közvetítettünk a 16. századból" (magyarul: 16. *századból való* v. *századi* dalokat közvetítettünk).

Az utóbbival még Németh László is kacérkodott, A műfordításról elmélkedve ezt írta: „Egy *könyvről,* amely az *asztalon* van, s magára vonta a figyelmemet, a legtöbb indogermán nyelv azt mondja: a könyv az asztalon magára vonta a figyelmemet. Itt az asztalon formailag határozó, valójában azonban jelző, megmondja, hogy melyik könyvről van szó: az asztalon levőről. Tulajdonképpen magyarban is lehetne ilyen határozó jelzőket használni, én magam is mellette vagyok, hogy az előbb leírt mondatot jó magyar mondatnak tekintsük, de kétségtelen, hogy némi nyelvhelyességi köd van az így beiktatott asztal körül, s minden lelkiismeretes lektor kötelességének érezné, hogy az asztalon *levő* vagy még inkább az asztalon *heverő* könyvre javítsa" (A kísérletező ember).

Németh László példamondatát nem tekinthetjük jó magyar, de még értelmes magyar mondatnak sem. A könyv ugyanis nem az asztalon vonta magára a figyelmemet, mint ahogy az előbbi példákban sem a Csatornában tárgyaltak a hajózásról, és nem a 16. századból közvetítették a dalokat. Az *asztalon heverő* vagy *levő* könyv viszont teljesen kifogástalan, és éppen ilyen módon csökkenthetjük az esetleg tömegesen jelentkező *valók*-nak a számát.

Rég bevált módszer, hogy a mondanivalóhoz szervesen hozzá tartozó szavakat szúrunk be a határozó jelző és a jelzett szó közé. Erre igen sok lehetőség van. Szerves kapcsoló szavak lehetnek: *folyó, folytatott, vívott, kapcsolatos, vonatkozó, vallott, szóló, érzett* és még sok más. Például: a létért *vívott* küzdelem; a szerelemről *vallott* nézeteim; az irántad *érzett* jóindulat; a berendezés elhelyezésével *kapcsolatos* tervek...

Valaki közbevethetné, hogy mondhatjuk így is: *küzdelem a létért*; *nézeteim a szerelemről.* Valóban mondhatjuk. De csak ebben az egyszerű formában. Ha bővítményeket fűzünk hozzá, akkor már meg kell fordítanunk a sorrendet. Nem így mondjuk: Kifejtette a küzdelem a létért föltételeit, hanem így: Kifejtette *a létért vívott* küzdelem föltételeit. Nem így mondjuk: Nem helyeselte nézeteimet a szerelemről, hanem így: Nem helyeselte a *szerelemről vallott* nézeteimet.

Ma már számos lehetőségünk van arra, hogy azokban a mondatokban, ahol régebben válogatás nélkül a *való*-t alkalmazták, különféle megoldásokkal éljünk. Szándékosan azonban ne kerüljük a *való*-t, és használjuk bátran, ha természetesen jön a nyelvünkre vagy a tollunkra. Bátorításképpen néhány példát idézek újabb kori íróinktól:

Móra Ferenc: „papucs is van a lábán, de nem pillangós, csak olyan rendes asszonyoknak *való* bőrpapucs" (Négy apának); „Szép nyerges láb, nem laposította el a tarlókon *való* csúszvajárás" (uo.); „csak az irántad *való* jóakarat vezet" (uo.). - **Veres Péter:** „Annyit elérünk vele, hogy a dróton *való* gyakorlatozás megszűnt" (Számadás); „Az ilyen nehéz helyzetekben nincs más eszköz a megmaradásra, mint az éberség az önmagunkra *való* ügyelésben" (uo.). - **Déry**

Tibor: „mozdulatlanul ült a sodrony egyik végén, ahogy előtte *való* nap délutánján helyet foglalt rajta” (Felelet); „hajlamos lett volna rá, hogy önként megvallja Juliskának Ancival *való* esetét” (uo.); „A Bittnerrel *való* párbeszéd napján.” - **Illyés Gyula:** „A fiatal legény szakértő szemmel nézi jövendő párját, mint valami nagy vásáron, egy életre *való* vétel előtt” (Puszták népe); „De a fegyelemnek ilyenek miatt *való* lazulása igazán ritka volt” (uo.). - **Kosztolányi:** „Víz zubog a vasfazékban, a húslevesnek *való* víz” (Édes Anna); „egy-egy ezüstórát is kapott, melyet puritánságára *való* tekintettel nem használt” (uo.).

9. „MÉG JŐNI KELL, MÉG JŐNI FOG EGY JOBB KOR”

Középiskolás koromból egyetlen nyelvhelyességi tilalom maradt meg emlékezetemben. Ez a tilalom a *fog*-os jövő időhöz kapcsolódik. Ha valaki a *fog*-os jövő időt használta, földrajztanárunk rögtön félbeszakította, és megmagyarázta, hogy „csak a kocsis fogja be a lovat”. Ezt a babonát felülről terjesztették. A középiskolai tanárok csupán elfogadták azt a tanítást, amelyet Pintér Jenő tankerületi főigazgató nyelvhelyességi kézikönyve, a *Magyar nyelvvédő könyv* kényszerített rájuk.

Nehéz megérteni, hogy ugyanazok a tanárok, akik könyv nélkül tudták egyebek között a Szózatnak valamennyi versszakát a diákokkal egyetemben, nem vették észre, hogy Vörösmarty is az általuk kárhoztatott *fog*-os jövő időt használta. Nem is egyszer, hanem egymás után kétszer. A fejezetcímben idézett sor a Szózat tizedik versszakából való. A tizenegyedik versszak pedig így kezdődik: „Vagy jőni *fog,* ha jőni kell A nagyszerű halál.” Példákkal egész irodalmunk szolgál: **Petőfi:** „Egész úton - hazafelé - azon gondolkodóm, Miként *fogom* szólítani Rég nem látott anyám” (Füstbe ment terv); „S ha átörültük, átbúsultuk éltünk, Együtt *fogunk* a sírban porlani”... (Hol a leány, ki lelkem röpülését...). - **Arany:** „Aki meg se halt még, minek azt siratni, Mikor a halott sem *fog* halott maradni?” (Toldi); „*Én* láttam e harcot!... Azonban elég: Ali majd haragunni *fog* érte” (Szondi két apródja).

A *fog*-os jövő idő körül dúló csetepaték nyelvészkörökben az utóbbi évtizedekben fokozatosan elcsitultak. Ma már nincs olyan nyelvész, aki helytelenítené ezt a jövő időt. Tanulmányozták eredetét, megvilágították használati körét, funkcióit. Legrészletesebben Bánhidi Zoltán írt róla *A magyar összetett igealakok jelentéstörténete* című kötetében (Nyelvtud. Értekezések, 1957, 12. sz.).

Bánhidi megállapítja, hogy nincs az *írni fog*-hoz hasonló még egy olyan igealakunk, amelyről annyi tévedés látott volna napvilágot, s amelyhez a nyelvi babonák oly szívósan ragadtak volna. Ezt a megállapítást annyiban kell módosítanunk, hogy csaknem minden igealakunkról egy sereg tévedés látott valaha napvilágot. Annyi azonban bizonyos, hogy a *fog*-os jövő időhöz szívósan ragadtak a babonák, mert az iskolázott emberek közül ma is igen sokan kerülik.

A *fog*-os jövő időről terjesztett tévedések, babonák közül a három legfontosabbat ragadom ki. Voltak, akik azt állították, hogy latin és német hatásra keletkezett és terjedt el. Mások kijelentették, hogy a régi nyelvben ismeretlen volt. Ismét mások úgy vélekedtek, hogy a népnyelvben nem használják, és csak az irodalmi nyelvben járatos.

Annyi bizonyos, hogy a *fog*-os jövő idő nem tartozik ősi nyelvi eszközeink közé. A finn nyelvben (a mindennapi nyelvben) és más rokon nyelvekben sincs külön jövő idő, amely formailag különbözne a jelen időtől. Valamikor a magyarban is így volt. A jövő időt könnyen ki lehet fejezni különféle eszközökkel, anélkül, hogy külön igealakra volna szükség. Ha azt mondom: „Gyerekek, *holnap utazunk*”, akkor ez jövő időt jelent minden külön megjelölés nélkül. A *lenni* igének *lesz* alakja, amely ma szinte csak jövő időt jelez, valamikor jelen idejű igealak volt, ugyanúgy, mint a *tesz* (tenni), *vesz* (venni). Még ma sem jelöl a *lesz* mindig jövő időt. Például: „A kalapácsot keresed? Nézd meg a kamrában, ott *lesz* a polcon.” Az *ott lesz* ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy *valószínűleg ott van.* De a *van* is jelenthet jövő időt. Például: „Lépjetek ki, most már egykettőre ott *vagyunk.*”

A *fog*-os jövő idő kialakulásának szinte minden momentumát nyomon követhetjük. A *fog* (fogni) igének volt és ma is van olyan jelentése, hogy *kezd* (kezdeni), Ezt bizonyítja az is, hogy van egy *hozzáfog* igénk is, ami ugyanazt jelenti, mint a *hozzákezd.* Mondhatjuk: *ettől kezdve,*

vagy: *ettől fogva.* Képzeljük ezt az időszakot, amikor még nem volt *fog*-os jövő idő. Ebben az időszakban egyik ember így szólhatott a másikhoz: „*Holnap dolgozni kezdek.*" Ugyanezt a mondatot szinonim szóval is kifejezhette: *„Holnap dolgozni fogok."* Vagyis: „Holnap *hozzá-kezdek, hozzáfogok* dolgozni." Ettől már csak egy lépésre volt szükség, hogy kialakuljon a *fog*-os jövő idő. Nyilvánvaló, hogy ehhez a nyelvi fejlődéshez semmi szükség nem volt sem a latin, sem a német nyelvnek a hatására.

A *fog*-os jövő idő kialakulása elég régen megkezdődött. Megtaláljuk már kódexeinkben is. Példák: „kételkedik vala arról mit *fognak* neki emberek *mondani*" (Érsekújvári Kódex); „És az népeknek serege környüled *fog állani*" (Batthyány Kódex); „lelke testétől *el fog távozni*" (Nádor Kódex). - A kódexirodalomtól kezdve egyre gyakoribb ennek az igealaknak a használata.

16-17. század: **Balassi:** „Ha néha *gyötreni fog* is, tudom, megkegyelmez" (Bebek Judit nevére); **Zrínyi:** „*Bánni,* de hiába, *fogod* tett dolgodat" (Idillium); „azt a frigyet, akit mi vérünkkel vásárlunk tőle, ő *fogja* mitőlünk *kérni*" (Áfium). **Károli Gáspár:** „Jaj néktek, kik most nevettek, mert *sírni és jajgatni fogtok*" (Lukács); „Boldogok vagytok, kik most sírtok, mert *nevetni fogtok*" (uo.).

18. század: **Mikes Kelemen:** „Ezután csak azt nézem, mikor *fog kéd ideérkezni*" (Török-országi levelek); „ez is unadalmas lészen, ha sokáig *fog tartani*" (uo.); **Faludi:** „amennyit jóakaróink számára rakunk, és építünk, annyit *fogunk* másfelől *lehordani* és *ontani*" (Udvari ember); **Bessenyei:** „Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul *fognak beszélni,* addig a parasztemberek is úgy beszélnek" (A magyar nyelv felemeléséért); „Míg az ország törvénye deákul van... addig sem idegen, sem magyar nyelvet nem *fog tudni* a magyar nemzet" (A holmi); „várni kell, míg ez vagy ama mesterség béjön közinkbe, mindjárt *fel fogják* magok a mesteremberek a nékiek szükséges neveket és szókat *találni*" (Egy magyar társaság). **Fazekas Mihály:** „nem *fog* nállam az országban nemesebb gazdára *találni*" (Lúdas Matyi); „Harmad-szor se *fogok* majd *késni*" (uo.).

19, század: **Jósika:** „azonban amit érettök kívánsz, *ki fogom* neked *fizetni*" (A csehek); „áruidat magunk *fogjuk odaszállítani*; ha urunk rendelte meg azokat, úgy *ki fog* az *sülni* Budán" (uo.); „első alkalommal *teljesíteni fogom* ígéretemet" (uo.). - **Vas Gereben:** „Máskor is *meg fogom cselekedni* és a harapósakat hihetőleg *agyon* is *fogom veretni*" (A nemzet napszámosai); „a legközelebbi alkalommal *remekelni fog*" (uo.). - **Eötvös József:** „A kárért majd *lakolni fogtok*" (A falu jegyzője); „Azt *meg fogjuk látni*" (uo.); „olvasóim talán nem *fognak* semmit *kívánni* személyeimtől" (uo.). - **Katona József:** „mindent *széjjel fog tépni*" (Ziska); „velem csak *fogsz ürítni* egy pohárt?" (Bánk bán); „Most *fogok hallgatni*" (uo.); „Örömében még ma *fog* a királyné *elvezetni* hozzá" (uo.). - **Madách:** „Hiú törekvés azzal küzdeni; Nem is *fogok*" (Az ember tragédiája); „Engem vezess, te kétes szellemőr, Az új világba, mely *fejlődni fog*" (uo.); „Gyanítom én is, és *fogom követni*" (uo.). - **Jókai:** „az az ember, aki hónapok óta oly hű kísérője volt... végkép *el fog távozni*" (Az aranyember); „Az asztalnál a családdal *fog* együtt *enni,* de a felszolgálásnál *segíteni fog*" (uo.); „De, ha egyszer eljön az olyan óra, amelyben ön boldogtalannak *fogja* magát *érezni,* gondoljon rá, hogy" (uo.).

Bárki könnyen meggyőződhet róla, hogy minden 19. és 20. századi író műveiben bőven találhatunk *fog*-os jövő időt. Inkább azt vizsgáljuk meg, vajon megfelel-e a valóságnak az az állítás, amit egyes nyelvművelők kinyilvánítottak, hogy a *fog*-os jövő idő csak az irodalomban használatos, és a nép nyelvében ismeretlen.

Lássuk a több kötetes *Népköltési Gyűjtemény* vallomását.

„Páros pénzzel *fog* érettem *fizetni*" (VII. 153); „El is tette a vacsorám, Éjfélig is *fog várni* rám" (5); „A csárda is gyulladjon ki, Ahol te *meg fogsz pihenni*" (279); „Úgy megyek el szép szeretőt keresni, Aki engem igazán *fog szeretni*" (VIII. 267); „azt mondta, hogy ő *meg fog küzdeni* a sárkánnyal" (X. 54); „Egyet se szólj, mert minnyát *meg fogsz halni*" (X. 55); „mind otthagyta a lovát, te is úgy *fogsz járni*" (XIII. 321); stb.

Egyes nyelvművelők azt állították, hogy a *fog* igével való körülírás igekötővel ellátott befejezett értelmű igék esetén - minthogy ezek jelentésüknél fogva úgyis a jövőre utalnak - teljesen fölösleges. Például: „Beások a föld közepéig" (Petőfi: Az őrült); „Becsülettel hazaküldlek téged" (Arany: Török Bálint); „Ugye ön *megteszi* azt, amire kértem?" (Jókai: Az aranyember); „Mégis *lehívatom* a doktort" (Kosztolányi: Édes Anna).

Való igaz, hogy igekötős igéink sokszor jövő értelműek, de ha gondosan elemezzük a *fog* segédigével szerkesztett mondatokat, akkor megállapíthatjuk, hogy mindig van valami különbség - néha csak hangulati, árnyalati vagy ritmusbeli különbség - a *fog*-os és az egyszerű jövő idő között. Ha ezt mondjuk: *„Meggyógyulsz",* illetve *„Meg fogsz gyógyulni",* világosan érezzük a kettő között a különbséget. Az utóbbi nagyobb határozottságot fejez ki. Ugyanilyen különbség van az alábbi mondatpárok között: „Ha nem tanulsz: *megbuksz*"; „Ha nem tanulsz: *meg fogsz bukni*"; „Nálunk nincs válogatás: *megeszed!*"; „Nálunk nincs válogatás: *meg fogod enni!*"

Azt is szokták mondani, hogy ha mindenképpen hangsúlyozni akarjuk a jövőidejűséget, a *majd* szócskával mindig kifejezhetjük a *fog* segédige helyett. Ez a tetszetősnek látszó kijelentés is ingatag alapon áll, mert sokszor megfigyelhetjük, hogy ennek is, annak is más funkciója van. A *majd* inkább a cselekvés bekövetkeztének a *bizonytalanságát* érezteti, szemben a *fog*-os jövővel, mely arra utal, hogy a cselekvés *bizonyosan* bekövetkezik. Ha valaki például ügyének elintézését kéri, és, mondjuk, a következő válaszokat kapja vagylagosan a hivatalos személytől: *„Megvizsgáljuk"*; *„Majd megvizsgáljuk"*; *„Meg fogjuk vizsgálni",* világosan érezzük, hogy a harmadik változat a legbiztatóbb az ügyfélre nézve. Bizonytalanságot és nemtörődömséget fejez ki a múlt századbeli magyar nemesnek ez a fölkiáltása: „*Majd* elmúlnak a bajok, Én magyar nemes vagyok!" (Petőfi: A magyar nemes). Délibábos képet fest Petőfi a Szüleimhez című versben a *majd* szócska segítségével: „Pistinak meg *majd* veszek Drága paripákat... Akkor *majd* a verseket Nem pénzért csinálom... Így élünk *majd* boldogan A mulatságoknak."

Kitűnően mutatja a valószínűtlenséget ez az ismert mondás: *„Majd ha fagy"* - vagyis sohanapján. Ezt másfajta jövő idővel nem lehet kifejezni.

A *fog* segédige néha éppen arra van hivatva, hogy enyhítse a *majd*-hoz fűződő bizonytalanságot. Például: „A csillag vissza *fog* vezetni *majd* A múlt időknek boldog emlékihez" (Petőfi: A négyökrös szekér); „*Majd* meg *fogjuk* beszélni" (a mindennapi beszédben). Költők a változatosság vagy a ritmus, esetleg a rím kedvéért is váltogatják a jövő idő kifejezésének eszközeit, ha ennek nincs valamilyen (nyelvi, funkcióbeli) akadálya. Nézzük Petőfinek a Füstbe ment terv című versét: „Miként *fogom szólítani* Rég nem látott anyám? Mit mondok *majd* először is Kedvest, szépet neki?" - Egy másik példa Adytól: „Napszálltakor jön, *el fog jönni,* el S akkor *majd* hiába ébresztnek Könnyes csókkal és csókos könnyűvel."

Gyakran előfordul, hogy a *fog*-os jövő időt nem lehet mással helyettesíteni, még költeményekben sem. Például: „Jézusa kezében kész a kegyelem, Egyenest oda *fog folyamodni*" (Arany: Szondi két apródja); „Én egész népemet *fogom,* nem középiskolás fokon *tanítani*" (József Attila: Születésnapomra). Nem kell bizonygatni, hogy egyik példában sem állhatna a *fog* helyett a *majd.*

Végezetül egy részletet iktatok ide egy telefonbeszélgetésből, amelyben a jövő idő kifejezésének különféle lehetőségei fordulnak elő: „A fiam nemsokára *elutazik* Rómába. Előtte még fölhív *majd* titeket is telefonon. Nem, nem! Csak Bécsben *fog átszállni.* Megígérte, hogy szép lapokat *fog majd küldeni.*”

10. LASSANKINT - LASSANKÉNT

Bizonyára lesznek, akik csodálkozva kérdezik: hol itt a babona? Hiszen mind a két változat egyformán járatos. Így is hallani, úgy is hallani, így is írják, úgy is írják.

Ez igaz. Ámde mindig akadnak olyan emberek, akik nem tudnak belenyugodni a sokszínűségbe, és a nyelvi változatok közül csak egyet hajlandók megtűrni. Ebben az esetben, sajnos, a nyelvészek szorgalmazták a szegényítést.

A *Magyar nyelvhelyesség* című kézikönyvben (1961) ezt olvashatjuk (266. oldal): „A *-nként* ragnak (pl. *naponként*) a beszélt nyelvben ma is él *-nkint* változata is. Írásunkban azonban ez ma már elavult, tehát helyesebb: »A betegség lefolyása *esetenként* más és más« (nem: *esetenkint*); »*Esténként* el-ellátogatott hozzánk is« (nem: *esténkint*).

Kezdjük a kézikönyvnek avval a megjegyzésével, hogy a beszélt nyelvben „még ma is él" a *-nkint* változat. Ez úgy hangzik, mintha a *-nkint* a beszélt nyelvben éppen csak hogy „éldegélne". Pedig korántsem így áll a dolog! Én magam gyermekkorom óta mindig ezt használom.

Ha az irodalmi alkotásokat lapozgatjuk, hamarosan ráébredünk arra, hogy szöges ellentétben áll a valósággal az az állítás, miszerint a *-nkint* az irodalomban már elavult. Tanúbizonyságul példákat idézek költőink és íróink műveiből; régiekből és újakból egyaránt.

Balassi Bálint: Gyászokat elvetvén mind *fejenkint* zöldülnek (Mire most barátom); Kit tűrök *naponkint* egy szép víg kegyesért (Bizonnyal esmérem); Egyaránt való jót méltó-e, hogy azok mind *fejenkint* vegyenek? (Ez széles világon); Ha azt mívelem, csak *foltonkint* szakadozik az én testem (Szép magyar Comoedia). **Tompa Mihály:** *Naponkint* mind tovább nyúlt (Csörsz árka). - **Arany János:** Most tehetd [= teheted] ablakba: húsa és kövére Szépen nő *naponkint* anyja örömére (Toldi, 2); Egyszerre, *falunkint* tódulnak elébe (Toldi szerelme, 5); Gyötrelmeit akkor neveli *csöppenkint* (uo.); S mit nem csinál - kit nem kínál, Míg *számonkint* eladja (Hírlapáruló); Nem *egyenkint* vesz hírlapot (uo.); azáltal gondolunk költői színvonalra emelkedni, *ha foltonkint...* mellékes cicomát alkalmazunk (Irányok); Bírák uraimék fizetése, *fejenkint* (Beszély-töredékek). **Herczeg Ferenc:** Ez az érzés *lassankint* továbbszivárgott a karjában (Az élet kapuja); *délutánonkint* a csatlósai megint kockát vetettek (uo.); *Egyenkint* jöjjenek, negyedórai időközben (uo.); De én *fejenkint* ezer cekkinóért a kezedbe adom a hamishitű két ebet (A fogyó hold). - **Ady Endre:** Itt *esténkint* mind királyok vagyunk (Budapest éjszakája szól). - **Krúdy Gyula:** Csupán *hetenkint,* s akkor se mindig (Utazások a vörös postakocsin); A lámpás! - szólt Szilvia *egyenkint* tagolva a betűket (uo.); ahol csak *hetenkint* egyszer megy át a vonat; (uo.) - **Pirchala Imre:** *naponkint* reggel fenyegető mozdulatokkal csatangoltak karddal kezükben a római tábor sáncai körül (Ammianus Marcellinus történeti könyvei); Ezeken a vidékeken az emberek *lassankint* művelődtek (uo.).

Az eddig fölsorolt példákból annyit már megállapíthatunk, hogy a *-nkint* ragnak legalább 500 éves múltja van. Ezt fontosnak tartom megjegyezni, mert ha a legújabb irodalmi művekben találni fogunk *-nkint* ragot - megcáfolva azt az állítást, hogy a *-nkint* az irodalomban ma már elavult -, akkor mindjárt elháríthatjuk azt az esetleges vádat, hogy a mai írók újabban valamiféle provincializmust akarnak meghonosítani irodalmunkban.

Lássuk ezek után a további példákat.

Tabi László: Persze, ha *évenkint* csak tíz kiló márványt termelek, az is több, mint a semmi (Tücsök és bogár); *időnkint* bele-bele hallóztam (uo.); *vasárnaponkint* virágot szed (uo.); *Évenkint* kétszer két héten át mégis altatóval élek (uo.). - **Nemes György:** Fejünk fölött *időnkint* repülőrajok doromboltak (Népszabadság, 1979. július 8.); Néha ugyan szerepelt az étkezési adagban, *hetenkint* vagy *kéthetenkint* néhány deka (uo.); *óránkint* legalább öt akna csapódott be (uo.). - **Galsai Pongrác:** Ötletszerűen vásárol kutyákat, *alkalmankint* több pedigrés házőrzőt is tart (Nők Lapja, 1979. 32. sz.). - **Kolozsvári Grandpierre Emil:** *Éjszakánkint* olykor fölriadok (Hullámtörők); *csöppenkint* folyt ereibe az életet már nem adó... biológiai keverék (uo.); Békében a kávéház *hetenkint* egyszer... fogadta a vendégeket (uo.); Magda meg én *esténkint* gyakran vendéglőben vacsoráztunk (uo.); Ez viszont senkit sem akadályozott meg, hogy ne táviratozzon *naponkint* több ízben (uo.); *Időnkint* föllobbant benne a katonai öntudat (uo.); *fokonkint* kiforgatja eredeti állapotából (uo.); *havonkint,* fizetés-szerűen kaptam százhúsz pengő előleget (uo.); *lassankint* azt a meggyőződést érlelte meg bennem (uo.).

A nyelvi babona leleplezése után arra is ki kell térnünk, hogy vajon melyik alakváltozatot kellene előnyben részesítenünk a magyar nyelv érdekében. Két fontos körülmény szól a *-nkint* pártolása mellett.

a) A nyelvünkben túltengő *e* és *é* hangok számának csökkentésére két lehetőségünk van. Az egyik az, hogy az *e* hangot, ha erre alkalom adódik, *ö*-vel helyettesítjük. Például: *csenget* > *csönget, felett* > *fölött, felesleges* > *fölösleges* stb. A másik pedig az, hogy az *é* hangot, ha erre mód kínálkozik, *i*-vel váltjuk föl. Például: Nem találja a *helyit.* Azt a *kiskésit!* Többek között a *-nkint* rag is alkalmas volna erre a célra. Ha a *hetente, hetenként*; *reggelente, reggelenként*; *cseppenként* helyett ezt írjuk: *hetenkint, reggelenkint, csöppenkint,* akkor máris színesebbé tesszük nyelvünket.

b) Van egy *-ként* ragunk is, melynek funkciója egészen más, mint a *-nként* ragnak. Véleményem szerint hasznos volna, ha a kétféle ragot jobban eltávolítanánk egymástól. Régebben törekedtek is erre, és a múlt század végén a hivatalos nyelvben a *-nkint* változatot használták. Birtokomban van egy „Leczkekönyv" 1892-ből, melyben ezt olvashatjuk: „Tudatjuk valamennyi kar doktoraival és más mindenkivel *egyenkint* és összesen a kiket illet, hogy Tetzel Lőrincz urat... egyetemünk anyakönyvébe szabályszerűen beigtattuk..."

Feltűnő, hogy milyen sok *-nkint* ragot találhatunk Kolozsvári Grandpierre Emilnél. Pedig a példáknak csak töredékét soroltam föl. Érdeklődésemre Grandpierre volt szíves közölni, hogy ez nem véletlen. Szándékosan csökkenteni akarja az *e-é* hangok számát, és igyekszik elkerülni a *-ként* raggal való megtévesztő hasonlóságot. Ez tehát írói példamutatás az aktív nyelvművelésre!

A régebbi nyelvhelyességi könyvek közül egy sem fordult szembe olyan mereven a *-nkint* raggal, mint az 1961-es kézikönyv. Ezt látva, most már tudom, hogy miért énekelhettük annak idején szabadon az elemi iskolában ezt a kedves, ma is fülembe csengő dalocskát:

Beültettem kis kertemet a tavasszal
Rózsa, szekfű, liliom és rezedával.
Ki is nyíltak *egyenkint,*
El szeretném adni *mind*
De most mindjárt.

Íróink a *-nkint* rag újjáélesztésével megmenthetik a régebbi irodalmi alkotásokat az elavulástól.

11. LENGYELBEN - OLASZBAN - JAPÁNBAN

Az 1960-as évek kezdete óta egyre gyakrabban hallhatunk a külföldi utazásból megtérő hazánkfiaitól ilyen mondatokat: „Az idén három hetet töltöttünk *Olaszban*”; „Megkaptad a lapot, amit *Spanyolból* küldtünk?” Voltak, akik eleinte berzenkedtek az ilyen nyelvi „vétség” ellen. Szerintük az *ország* szó elhagyása merőben új nyelvi jelenség, a rohanó atomkornak a szülötte. Tévednek! Ha egy kissé széjjelnézünk nyelvünk házatáján, és a letűnt időkbe is visszatekintünk, akkor azt látjuk, hogy bizony nem új nyelvi jelenségről van szó.

Valamikor régen ez a rövidebb forma volt a gyakoribb. Ezt bizonyítja egyebek között a *Magyari, Németi, Morvai, Oroszi* név is. Ha azt mondják nekem: „András is *szegedi*”, akkor megtudom, hogy András Szegeden lakik, vagy Szegeden született. A *Magyari, Németi, Morvai, Oroszi* név tehát azért válhatott családnévvé, mert volt egy olyan földterület, melyet *Magyarnak, Németnek, Morvának, Orosznak* neveztek. Ezt a magától adódó következtetést valóságos adatok is megerősítik.

A 15. században írt széphistóriában - Eurialusnak és Lucretiának szép históriája - ezeket olvashatjuk: „Udvar népe közte egy szép ifjú legény *Franciából* jött vala”; „De az *Franciából* való Eurialust kérdi hogyha ismerné”; „Nemcsak Olaszország, de mind *Magyar* és *Német* hallotta te híredet.”

Íme, írásban is megtaláltuk a *Magyar* és *Német* országnevet, amit az imént csak kikövetkeztettünk. Arról is tudomást szereztünk ebből a régi széphistóriából, hogy a *Francia* régen általánosan használt országnév volt, tehát nem a nyelvet, a népet és az embert (francia nyelv, francia nép, francia ember) jelölte, mint napjainkban. Hiszen a *Francia* ebből ered: *Frankia,* vagyis a frankok honát, földjét, országát jelentette, mint ahogy *Anglia* ma is: Anglia (nem népnév, hanem országnév).

Amikor Pázmány II. Ferdinándnak királlyá választása érdekében agitált, mindig *Morvát* írt Morvaország helyett. Zrínyi pedig „Az török áfium ellen való orvosság” című művében ezt írja: „*Lengyelben* azért nincs mit remélnünk”; „*Olasz* a harmadik szomszéd”; „*Muszkát* (= Moszkvát) nem számlálom.” A *muszka* szó tehát, mint látjuk, a *Moszkva* városnévből (nagyfejedelemség nevéből) ered.

Tanulságos Szepsi Csombor Mártonnak érdekes útleírását (17. század) olvasni. Idézem a következő mondatot: „Értem azután Rochesterbe, rossz kis város, mint egy öreg faluja *Franciának*”; „Ezután oly nagy háborúság támada *Franciában* az vallás miatt, hogy.” A *Francia* tehát nála is Franciaországot jelenti. Ebből képezi a melléknevet: „fejét vétették Carolus Septimus [VII. Károly] *francia* királynak idejében”; „ez alatt viszontag egy aranyos tábla, de *francia* írással.” Nem sok hiányzott hozzá, hogy *Angliából* is melléknév legyen, akárcsak a *Franciából.* Szepsi Csombornál ugyanis ilyen formában is megtaláljuk: *Angliaország.* Volt idő tehát, amikor váltakozva, tetszés szerint használták ezeket a formákat: *Francia - Franciaország, Anglia - Angliaország.* A nyelvhasználat érdekes módon később úgy alakult, hogy az előbbinél a hosszabb, az utóbbinál a rövidebb forma kerekedett fölül az országnév jelölésére.

Még csak Arany Jánostól idézek, a Sir Patrick Spens című balladából:

Norvég felé, *Norvég* felé,
Norvégba menni kell:
Norvégiai királyleányt
Szállítni vízen el.

Hétfő reggel a vásznakat
Eresztik szabadon;
Norvégban ők kiszállanak
Egy szerdai napon.

Nemcsak irodalmi művekben őrződtek meg a rövidebb formák, illetve nemcsak az írott nyelvben voltak járatosak még az *ország* szóval való bővülés után is, hanem a népnyelvben is menedéket találtak.

Semmi okunk nincs tehát rá, hogy megrójuk ezeket az utóbbi évtizedekben újjáéledő és a köznyelvbe is behatoló, jelentéstapadással is magyarázható rövidebb formákat. Hiszen vannak az *Olaszban-, Lengyelben*-féle rövidítésekhez, jelentéstapadásokhoz egészen hasonló, mindenki által elfogadott rövidülések is. Például: „Holnap reggel megyünk úszni a *Széchenyibe*" (értsd: Széchenyi-fürdőbe); „Nem tudod, mit adnak a jövő héten a *Madáchban?*" (értsd: Madách Színházban). Példák a nem jelentéstapadásos rövidülésekre: *matematika - matek*; *laboratórium - labor*; *eszpresszó - presszó.*

A nyelvészek többsége elfogadja a régi és a mai nyelvből is igazolható rövid változatokat. Ez esetben inkább a publicisták akadékoskodnak, arra hivatkozva, hogy ugyanaz a szó nem jelentheti az embert, a nyelvet, a népet meg az országot is. Cáfolatképpen vessünk egy pillantást a fejezet címére, ahol harmadiknak ez áll: *Japánban.* A *japán* szó, kisbetűvel írva, jelentheti az első hármat; és ugyanaz a szó, nagybetűvel írva, jelentheti az országot is: *Japán.* Ezt még a logikázók sem kifogásolják. De hiába is kifogásolnák, mert mindenki így mondja és írja.

Ha pedig Pázmánynak jó volt a *Morva,* Zrínyinek a *Lengyel* és az *Olasz,* Aranynak a *Norvég,* akkor a kései utódok se akadjanak fönn a *Spanyolon.* De azért mérlegeljük, hogy mikor használjuk a rövidebb formát.

12. TÖBBEK KÖZÖTT

A régi makacs babonák közé számíthatjuk azt a hiedelmet, hogy a magyar ember nem ragasztja hozzá a számnevekhez a *-k* többesjelet. Ennek nem is volna értelme - magyarázzák nagy komolyan a nyelvi logika hívei -, hiszen az *egy* az csak egy, tehát képtelenség volna többes számba tenni, ami pedig egynél több, azt fölösleges külön megjelölni. Szerintük nem létezik ilyesmi: *kettők, hármak, négyek, sokak, többek* stb. Ebből pedig az következik, mondják - főleg újságírók -, hogy nincs *többek között* sem, és ha valaki ezt a kifejezést használja, hibát követ el. S diadalmasan lobogtatják egyetlen üdvözítő megoldásként ezt a sokkal nehézkesebb változatot: *„a többi között."* Csakhogy a nyelvi valóság nem törődik az íróasztalnál kiagyalt elméletekkel.

Mindenki ismeri ezt a kifejezést: „Ebben *egyek* vagyunk", ami azt jelenti, hogy ebben a bizonyos dologban egyetértünk. A középkori Velencében a *Tízek* Tanácsa intézte a hatalmas tengeri köztársaság ügyeit. Fölsorolok néhány jól ismert kifejezést: „*Százakra* rúg a számuk"; „Ők már nem is *százakban,* hanem *ezrekben* számolnak"; „*Milliók* nevében beszélt"; „*Sokak* szemében szálka volt a viselkedése"; „Ez a változás *többeket* hátrányosan érintett."

Irodalmi példák: „Hogy vítt *ezerekkel,* hogy vítt egyedül" (Arany: Szondi két apródja); „»Gyere«. (Szólott a nagy Pénztárnok, S ömlöttek elébem az *ezrek*)" (Ady: A nagy Pénztárnok); „*Milljók* egy miatt" (Madách: Az ember tragédiája).

A *többek között* kifejezés tehát jól beleillik nyelvünk rendszerébe. Régóta használatos az irodalomban is egészen napjainkig. Példák: **Petőfi:** „*Többek közt* én, emlékezem, Rómában Cassius valék" (Halhatatlan a lélek); „*Többek között* szóltam én hozzájok, Szegény Tisza, miért is bántjátok?" (A Tisza). **Vörösmarty Mihály:** „*Többek közt,* hogy tetszik neked ez a tajték?" (A fátyol titkai); „Megmondom inkább, mért tetszik nekem: *Többek között* azért is, mert okosabb a többi férfiaknál" (uo.). **Tompa Mihály:** „*Többek közt* egy barna újonc Áll a harci téren" (Az újonc). - **Arany János:** „A túlságos bizodalomtól, az ellen erejének kicsinylésétől nemcsak a költő, hanem a hadvezér Zrínyi sem győz óvni eléggé, *többek közt* az animia securitaso című szakaszban" (Zrínyi és Tasso).

Az újabb irodalomban igen gyakori a *többek között (közt)* használata. Néhány példa: „*többek közt* azért vágyom olyan hevesen független kenyérkereső lenni, hogy" (Szabó Magda: Régimódi történet); „téziseit *többek között* egy közismert szillogizmus figurális ábrázolásával támogatja" (Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyékában).

A *többek között (közt)* kifejezést váltogathatjuk az *„egyebek között"* kifejezéssel. Sajátságos módon a babonások által favorizált *„a többi között*" - nem beszélve a szerencsétlenül odabiggyesztett a névelőről - nem mindig alkalmas, mert gyakran félreértésre adhat okot. Például: „A későn jött vendégek a *többi között* azért nem érezték jól magukat, mert..." Ezt a mondatot úgy értelmezhetjük, hogy a későn jött vendégek a többi vendég között nem érezték jól magukat. Holott arról van szó, hogy különféle okok miatt nem érezték jól magukat, *többek között* azért nem, mert... Más példa: „Ez a dokumentum a *többi között* rámutat arra, hogy." Ez teljesen félreérthető, hiszen a szóban forgó dokumentum nem a többi dokumentum között mutat rá valamire, hanem egyéb dolgok közt valami konkrét dologra is rámutat. Minden félreértést elkerülhetünk, ha a fenti mondatot így fogalmazzuk meg: „Ez a dokumentum *többek között* rámutat arra, hogy..."

13. SÉTÁLHAT-E AZ UTCA?

Elvileg nem, de nyelvileg igen. Így szoktuk mondani: *sétálóutca.* Akadnak azonban szép számmal, akik élcelődnek a *sétálóutca* elnevezésen. Sétál az utca? Kivel sétál, mikor sétál, hogyan sétál? - kérdezik. És jó sétálást kívánnak neki.

Azok az emberek, akik nem mélyednek el a nyelv tanulmányozásában, de érdeklődnek a nyelvi jelenségek iránt, minduntalan kifogásolják, hogy milyen sok logikátlanság van a nyelvben. Magát a nyelvet okolják ezekért a logikátlanságokért, és bosszankodnak rajtuk. Nemegyszer logikusabbnak tetsző módosításokat javasolnak. Mit mondjunk ezeknek a kétségtelenül jó szándékú embereknek?

Legcélszerűbben akkor járunk el, ha miután végigmentünk a *sétálóutcán,* fölszólítjuk őket, hogy sétáljanak velünk együtt tovább a magyar nyelv berkeiben. Séta közben előbb-utóbb elérünk egy kúthoz, ahol egy táblára ez van írva: *Ivóvíz.* A szomjas ember nem kérdezi élcelődve, hogy vajon *mit iszik* a víz, hanem ő iszik az *ivóvízből.*

Rengeteg hasonló logikátlanságot produkálhatunk az *-ó, -ő* melléknévi igenévképzővel. Mint ahogy az ivóvizet isszák, ugyanúgy a *vetőmagot* is vetik, a *szántóföldet* szántják. Nemcsak *fizetővendég* van, aki fizet, hanem van *fizetőeszköz* is, amivel fizetünk, sőt van *fizetőpincér,* akinek fizetünk. Az *evőkanállal* eszünk, az *ivópohárból* iszunk, a *hálószobában* hálunk, a *tanulószobában* tanulunk. A *társalgószoba (társalgó)* sem társalog, hanem abban társalognak, az *ebédlőszoba (ebédlő)* sem ebédel, hanem ott ebédelnek.

Ha séta közben elhaladunk a *pékbolt* mellett, nagy meglepetésünkre a boltban nem pékeket árulnak, hanem kenyeret, zsömlét, kiflit. A *halászlét* sem kiöregedett halászokból főzik, mint ahogyan a *bébikonzerv* sem a kannibáloknak készül tartósított bébihúsból. A *vízszerelő* nem vizet, a *gázszerelő* nem gázt és a *villanyszerelő* sem villanyt szerel.

Ebbe bele lehetne bolondulni, mármint azoknak, akik még nem jutottak el annak fölismeréséig, hogy minden nyelvnek megvan a maga külön logikája, amely nem azonos a filozófiai logikával. A nyelvészek közül néhányan már rámutattak a nyelvre ráerőszakolt vulgáris logika fonákságaira. Idézem Kovalovszky Miklós szavait: „A nyelv nem filozófiai, logikai vagy matematikai rendszer, amelyben csak az ésszerűség - vagy még inkább a magunk kikövetkeztette vagy fölállította szabályszerűség - uralkodik. A nyelv a valóság logikáját a maga törvényei szerint tükrözi a kommunikáció eredményessége és hatásossága érdekében” *(Nyelvünk világa, 26).* Nagyszerű érvelés a vulgáris nyelvi logika ellen.

Ha ehhez a megállapításhoz tartjuk magunkat, akkor nem hökkenünk meg azon, hogy a nap *keleten* kel és *nyugaton* megy le. Így mondjuk ma is, így beszél a csillagász is, aki régen tudja, hogy nem a Nap kering a Föld körül, hanem a Föld a Nap körül. A logikázók azonban folytonfolyvást belekötnek a szerintük logikátlannak látszó kifejezésekbe. Csokonainak még megbocsátják ezeket a sorokat: „Ha mézet ád is a méh, Fúlánkja néha *megcsíp*”, de hangsúlyozzák, hogy a méh fullánkja nem *csíp,* hanem *szúr.* Sokkal logikusabb volna - mondják -, ha a *szúnyogcsípés* helyett a *szúnyogszúrás* kifejezést fogadnánk el.

A mindenben logikát keresők hajlandók volnának tudósokra bízni a méh, a szúnyog és a Nap ügyét, találjanak ki azok valamilyen kielégítő megoldást. De a közlekedés nyelvében a tudósok nélkül is hamarosan rend lehetne teremteni. A logika teljes megcsúfolása - háborognak -, ha valaki azt mondja, hogy „a következő állomáson *leszállok*”. Már az iskolában meg kellene tanítani a gyerekeket arra, hogy így beszéljenek: „a következő állomáson *lelépek*”. Hiszen nem *szállhatunk* szárnyak nélkül!

Holott tudnunk kell, hogy a *száll* igének a *repülésen* kívül több más jelentése is van. Jelenti azt, hogy valaki magasabb szintről alacsonyabb szintre kerül, vagy megfordítva. Például: „Bércre hág és völgybe *száll*" (Kölcsey: Himnusz); „Partra *szállottam.* Levonom vitorlám" (Berzsenyi: A közelítő tél); „Csónakba, hajóra, lóra *száll.*"

Jelentheti a *száll* ige azt, hogy valaki átmenetileg nappali és éjszakai tartózkodásra, alvásra helyet, szállást kap valahol. Mikes Kelemen ezt írta: „Itt a fejedelemnek jó *szállást* adtak, de mi ebül vagyunk *szállva.*" Az a holland turista tehát, aki nálunk egy szállodában *megszáll,* nem „repülő hollandi", hanem *szállóvendég.*

Csak élőlény *születhet,* jelentik ki a logikázók. Szerintük képtelenség ilyesmit mondani vagy írni: „Végre *megszületett* a várva várt színdarab"; „Új rendelkezés *született.*" Nagyon sivár lenne a világ, ha mindent ilyen racionálisan szemlélnénk. Íróink, költőink soha nem riadtak vissza attól, hogy a *születik* igét átvitt értelemben használják.

Például: „Azóta hosszú évsor *született*" (Petőfi: Hazámban); „Élet jön a meddő szünetre... A gondolat meg *születve*" (Tompa Mihály: Ikarus); „Csak akkor *születtek* nagy dolgok, Ha bátrak voltak, akik mertek" (Ady: A Tűz csiholója).

A nyelvészkedésben kedvüket lelő laikusok jobb ügyhöz méltó buzgalommal kutatják a nyelvi logikátlanságot. Kiszúrják például azt is, hogy a *nincstelen* szavunk logikátlan. Mert hiszen az *esztelen* ember olyan ember, akinek nincs esze, a *vagyontalan* embernek nincs vagyona. Ezek szerint a *nincstelen* embernek nincsen nincse - gúnyolódnak kajánul.

A logikázók odáig mennek, hogy logikai szabályokat szerkesztenek. Kijelentik, hogy a *kétszer kisebb, ötször kevesebb* kifejezés helytelen, mert szorzás helyett ilyenkor osztanunk kellene. Meg is magyarázzák: *Kétszer kisebb* helyett azt kell mondanunk, hogy a *fele, feleannyi*; *ötször kisebb* helyett pedig *ötödrésze* vagy *húsz százaléka*. Ez a mesterkélt szabályozás nem állja meg a helyét. Ezt és az előzőkben bemutatott logikázásokat is babonának kell tekintenünk.

Nyelvi babonát terjesztenek tehát azok is, akik helytelenítik azt a mondatot, hogy „Fiam ragyogó *arccal* lépett be a szobába", azzal a megokolással, hogy arccal nem lehet lépni. Nyelvi babonát terjesztenek azok is, akik kifogásolják azt a kijelentést, hogy „Még nagy feladatok *állnak* előttünk", hiszen - mondják - a feladatoknak nincs lábuk. Az ilyen vulgáris logikát hirdető személyek megfeledkeznek arról, hogy a mindennapi beszédben gyakran mondunk ezeknél sokkal nagyobb „képtelenségeket". Például: „*Jó rozsdás* már az az ásó"; „*Tiszta sáros* a lábatok" stb.

A nyelvi logikázás - sajnálatos módon - behatolt a reguláris nyelvészek falai közé is. Akadtak, akadnak olyan nyelvészek, akik megrótták, megróják ezeket a kifejezéseket: „Budapest a Duna mellett *fekszik*"; „A könyvek az asztalon *fekszenek.*" Először is rájuk kenik a germanizmus vádját (Budapest liegt = Budapest fekszik), de mivel egy ilyen kétes germanizmus ma már nem túlságosan riasztó, ezért az egyik ismert nyelvész szerkesztett egy különös szabályt, amely így szól: „A magyarban a *fekszik* mindig aktív életmegnyilvánulást jelent... tele van élő tartalommal, éppen ezért a város sem *fekszik* a folyó mellett, hanem inkább elterül."

Cáfolatul néhány példát idézek az Értelmező Szótárból: „A Kerepesi temetőben *fekszik*"; „Ott *fekszik* koporsójában a kedves halott." Hol van itt az aktív életmegnyilvánulás? Hol van itt az élő tartalom? További példák a Szótárból: „A fehérnemű a szekrényben *fekszik*"; „A könyv az asztalon *fekszik.*"

Néhány irodalmi példa a város fekvésére: „A város a tengerparton lévő kies és tágas oldalon *fekszik*" (Mikes); „Kiskunhalom nagyközség Budapesttől délre *fekszik*" (Nagy Lajos: Kiskunhalom).

14. IDŐBEN LETETTE A VIZSGÁT. IDŐBEN ÉRKEZTÜNK

A nyelvi logikázás ármánykodása révén fordult a kocka. A fenti kifejezéseket gyakran hallhatjuk a mindennapi nyelvben, olvashatjuk irodalmi szövegekben is. A nyelvészek közül viszont jó néhányan elítélik ezeket a kifejezéseket a nyelvi logika nevében.

Érvelésük így hangzik: „Azt, hogy *időben* érkeztünk meg, vagy *időben* estünk át a vizsgán, igazán fölösleges bejelentenünk. Ez magától értetődő dolog; minden csak *időben* történhet. A beszélő azonban az ilyesféle mondatokkal nem is ezt a magától értetődő tényt, hanem azt akarja tudtul adni, hogy a *maga idejében,* a *maga idején* történt meg ez vagy az a dolog" (lásd: *Anyanyelvi kaleidoszkóp,* 169). Mi ez, ha nem nyelvi logikázás?

Vajon, ha az „*Időben* letette a vizsgát" helyett ezt mondjuk: „*Idejében* letette a vizsgát", akkor logikusabbak leszünk? Egy hajszállal sem! Mert akkor is kérdezhet valaki ilyesmit: *kinek az idejében, minek az idejében?* Talán a szabad idejében? A „logikátlanságot" bizonyítja az is, hogy a fenti idézetben az illető nyelvész is tanácsosnak vélte odatenni a *maga* szócskát: a *maga idejében.* Vagyis: „A *maga idejében* letette a vizsgát." De vajon evvel a kis beavatkozással logikusabb lett a mondat? Egy csöppet sem! Szerkesszünk egy másik mondatot: „Még a *maga idejében* érkezett ahhoz, hogy fölugorjon a vonatra." Vajon logikus ez a mondat? Nem logikus. Még csak nem is egészen világos. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a *maga idejében* kifejezés helytelen, csupán arra szeretnék rámutatni, hogy nem mindig teljes értékű megoldás, ha az *idejében* elé kitesszük a *maga* szócskát.

Ha viszont az *időben* elé odatesszük a *kellő* szót: *kellő időben,* akkor minden szempontból kifogástalan kifejezést kapunk. Az *időben = jókor, idejekorán* minden valószínűség szerint a *kellő időben* minősítő jelzős szerkezetből rövidült. Ennek a rövidülésnek a jogosságát a nyelvészek többsége elismeri. Jó lenne, ha még *idejében* véget vetnénk az *időben* kifejezés hibáztatásának.

15. JÖVÖK - MEGYEK; HOZOK - VISZEK

A nyelvészek általában csodálkozni szoktak a laikusokon, amikor azok a nyelvben logikát keresnek, mert a nyelvészek szerint a nyelvben nem szabad formális logikai megfontolás alapján ítélkezni. Láttuk, hogy olykor bizony a nyelvészek is hajlamosak a logikázásra. Ezt a hajlamukat a *jövök - megyek* és a *hozok - viszek* igepárral kapcsolatban élték ki leginkább, és ennél a négy igénél mind a mai napig egy tapodtat sem engedtek a logikából. Szerintük a *jönni* igét kizárólag a *beszélőhöz való közeledésre*; a *hozni* igét pedig kizárólag a *beszélőhöz való hozatalra* használhatjuk. Egyszerű példával megvilágítva: János mondhatja Dezsőnek, hogy „ha füttyentek, *rögtön gyere*", de nem mondhatja neki, hogy „ha füttyentesz, *rögtön jövök*". A második mondat ugyanis - így érvelnek - logikátlan, mert úgy lehet értelmezni, hogy János *saját magához közeledik, saját magához jön.* Másik példa a *hoz* igével való logikázásra: Béla mondhatja Gábornak, hogy „ha este fölugrasz hozzánk, *hozz* egy üveg bort", de nem mondhatja neki, hogy „este fölugrok hozzátok, és *hozok* egy üveg bort", mert a második mondatot úgy lehet értelmezni, hogy Béla *saját magának hozza* a bort.

Mivel a *jön - megy* igepár megítélése nem egészen azonos a *hoz - visz* igepáréval, s mivel az előbbinek a megvilágítása után az utóbbi már könnyebben érthető, ezért célszerűnek tartom, ha először a *jövök - megyek* igékkel kapcsolatos babonát tárgyaljuk.

A *jövök* hibáztatása igen régi, legalábbis ami az első előfordulást illeti. Arany János 1863-ban ezt írta a Divattudósítás című rövid közleményben: „A pesti divat... nem tudja: mikor *jő,* mikor *megy.* Pedig annyi *jövés-menés* közt, amennyi itt történik, jó volna tudni tájékozni magunkat." Ugyanitt nyomban tanácsot is ad a két ige használatához. „Ami az író vagy beszélő felé *közeledik,* az *jő,* ami *távozik* tőle, az *megy.*" Csodálkozik, hogyan lehet összetéveszteni egymással a két igét, és csodálkozásának kifejezést is ad: „Pedig oly egyszerűen, oly *logikusan* meghatározza nyelvünk e két szó között a különbséget... Úgy nem lehet összetéveszteni, mint az *itt* és *ott* helyjelentő szavakat" (Koszorú, 1863. II. félév 2. sz.).

Arany ezt az apró cikkecskét, amely nyilvánvalóan pillanatnyi ötletből fakadt, nem sorolta a számon tartandó írásai közé. Soha többé nem tért vissza erre a témára - pedig alkalma lett volna rá -, úgyhogy hosszú ideig feledésbe merült. Csak jóval később ásták ki némely buzgó nyelvművelők.

Amint látjuk, Arany a *jövök - megyek* igéknél a használatnak a *logikus* voltát domborította ki, s az *itt* és *ott* szócskák használatának logikus voltához hasonlította. Csak hasonlította, de nem hozta velük szoros kapcsolatba. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert majd tapasztalni fogjuk, miképpen nagyították föl a nyelvészek ezt az ártatlan zsörtölődést, s miképpen teremtettek ebből a kérdésből nehezen eloszlatható káoszt.

Szarvas Gábor a Nyelvőr első számában kiterjesztette ezt a problémát a *hoz* és *visz* használatára is, és ettől fogva ez a négy ige ebben a vonatkozásban állandóan együtt szerepelt. Szarvas nyilvánvalóan nem tudott Arany cikkecskéjéről, vagy nem tartotta lényegesnek, mert egy szóval sem hivatkozott rá. Arannyal ellentétben egyáltalában nem tartja egyszerűnek és *logikusnak* a *jövök - megyek, hozok - viszek* használatát. Meglepő, hogy milyen modern módszereket alkalmaz. Egész sereg *szituációt* teremt, hogy azokból vonjon le bizonyos szabályszerűségeket. De nem is ezek a néha egy kissé erőltetett szabályszerűségek az érdekesek (bár gyakran helytállók), hanem inkább az összefoglalásképpen adott jellemzés a fontos, amely így hangzik:

„Mi tehát az irányadó? A subjectív felfogás, s csak ennek nem létében a tényleges helyzet. Ha ugyanis a beszélő azt *képzeli,* azt *hiszi,* hogy ő a mozgás bevégződése helyén és idején a mozgás bevégződése előtt jelen lesz, akkor *jön, hoz,* ellenkező esetben *megy, visz.* A tényleges helyzet, az *»onnan ide, innen oda«* elve csak akkor irányadó, ha a beszélő azt elfogadja, ha egy képzeletit nem állít a helyébe" (Nyelvőr, 1: 84).

Nagy érdeme Szarvasnak, hogy meglátta, milyen jelentős szerepe van a *képzeletnek* és a *szituációnak* a nyelvi eszközök használatában. Ő maga is érezte, hogy még csak az út kezdetén tart, és kevesellte a kutatás eredményét. Úgy vélte, hogy evvel még nincs lezárva a kérdés, és ezt ki is nyilvánította: „Természetes, hogy e néhány szabály még nem meríti ki a tárgyat teljesen; lehet s bizonyára van is még neki sok oly apró részlete, melynek fölfedezése egy vagy több új szabály felállítását fogja maga után vonni; lehet, hogy a kérdés behatóbb tanulmányozása a szabályok közül is meg fogja egyik-másikat dönteni; de ez annyira nem baj, hogy csak örülni fogunk rajta; mert elértük azt, amit el akartuk érni: a kérdés tisztába lesz hozva. Hisz csakis azon célból kezdtük meg fejtegetését, hogy más is szóljon hozzá. Több szem többet lát."

Sajnos, Szarvas fölhívása nem talált visszhangra, A legújabb időkig senki sem vizsgálta meg alaposan a szóban forgó igéknek egymáshoz való viszonyát. Nemcsak, hogy nem vizsgálták meg, hanem még Szarvas kutatásának figyelemre méltó eredményeit is elvetették, s az egész kérdést a meddő *germanizmus* és a *logikázás* zsákutcájába juttatták. Elgondolkoztató, hogy Arany János, aki pedig élénken reagált a Nyelvőrben közölt vitatható állításokra, Szarvas fejtegetéséhez nem fűzött semmi megjegyzést. Minden valószínűség szerint már régen megfeledkezett a saját cikkecskéjéről.

Simonyi Zsigmond, aki számos nyelvi jelenség „titkaira" derített fényt, a *jövök - megyek* és a *hozok - viszek* igepárok esetében nem szakított magának időt a gondos tanulmányozásra. Pusztán kijelentésekkel akarta elintézni azt a kérdést, amelyet Szarvas szemmel látható lelkesedéssel és tudományos igénnyel kutatott.

A Nyelvőrben (30: 335) Simonyi a *jövök már, hozom már* szólásmódot pestiesnek és germanizmusnak bélyegezte. Szerinte mindenképpen a *„megyek már", „viszem már"* szólásmóddal élő falusi kocsmáros beszél jól magyarul a *„jövök már", „hozom már"* szólásmóddal élő pesti pincérrel szemben. A meglehetősen sovány fejtegetés összegezéseképpen kategorikusan elutasítja Szarvas eredményeit, ilyen módon: „A magyar ember a szólás pillanatában saját álláspontját tekinti, s magától távolodva vagy távolítva mondja: *megyek, viszek,* nem képzeli magát (mint a német) a megszólított személy helyére, hogy *jövök, hozok.*"

Simonyi az idézett néhány sorban három olyan állítást kockáztat meg, amit nem tud bizonyítani. Más szóval: három nyelvi babonát hirdet. Olyan babonákat, melyek mind a mai napig helyet kapnak a nyelvhelyességi irodalomban. Ez a három babona a következő: A *jövök már, mindjárt jövök*; *hozom már, mindjárt hozom* kifejezés: A) germanizmus, a német nyelv hatására keletkezett; B) Csak a németektől „megfertőzött" *pesti* nyelvben fordul elő, az ország más városaiban és falun ismeretlen; C) A *jön* és a *hoz* ige csak a beszélőhöz való közeledésre használható, és semmiképpen sem használható a beszélőtől való *távolodás* jelölésére. Vizsgáljuk meg - mint az előzőkben is tettük - a nyelvi valóság fényénél ezt a három babonát.

A) A GERMANIZMUS BABONÁJA

A nyelvművelők egymás mellé állítják a magyar *mindjárt jövök, rögtön hozom* és a német *ich komme gleich, ich bringe sofort* kifejezést, majd kijelentik: Ebből is láthatjuk, hogy mind a két megrótt magyar kifejezés germanizmus.

Vegyük először a *rögtön hozom* kifejezést, mert ez esetben a germanizmust egy csapásra meg lehet cáfolni. Simonyi az *„odahozom a könyvedet”* példánál zárójelbe teszi a megfelelő német mondatot (ich bringe dir dein Buch), mintegy jelezve, hogy íme itt van a germanizmus forrása. A Magyarosan folyóirat egyik cikkírója (2: 10) az *„elhozom hozzád”* kifejezést avval a megokolással kárhoztatta, egybevetve az *„elviszem hozzád”* kifejezéssel, hogy a német mond ilyenkor *bringen-t.* De mi mást mondhatott volna a német *a bringen* helyett, hiszen a németnek nincs egy másik igéje, mint a magyarnak? A németben a *bringen* - a választékos nyelvben a *holen* - megkülönböztetés nélkül jelenti azt is, hogy *hoz,* meg azt is, hogy *visz,* tehát a németnek nincsen egymással szembeállítható *hoz - visz* igepárja. „*Bringe* mir mein Kleid” = „*Hozd* ide a ruhám”; „Briefe auf die Post *bringen*” = „Leveleket a postára *vinni*”; „*Hole* das Buch” = „*Hozd* el a könyvet”; „*Hol* dich der Teufel” = „*Vigyen* el az ördög.”

Látjuk, hogy egy olyan germanizmust cipelt a magyar nyelvművelés több mint 80 éven át, amely még véletlenül se lehet germanizmus. Evvel az álgermanizmussal tehát nem is kell tovább foglalkozni. A *rögtön hozom*-ot röstelkedve kell törölni a kellő megfontolás nélkül gyártott germanizmusok közül.

Ezek után már csak a *mindjárt jövök* kifejezéssel kell törődnünk a germanizmus szemszögéből. Tagadhatatlan, hogy a magyarhoz hasonlóan a németben is van egy *jön* ige: *kommen,* és van egy külön *megy* ige is: *gehen.* Mármost tudnunk kell, hogy a németek így beszélnek (csakis így beszélnek): *„Ich komme gleich” = „Mindjárt jövök.”* Itt már lehetséges a német hatás, mondják a germanizmusokra vadászó nyelvművelők. És kimondják a szentenciát, hogy az a magyar ember, aki *mindjárt jövök*-öt mond *mindjárt megyek* helyett, kétségtelenül a németeket utánozza.

Mivel a *mindjárt jövök* a nyelvművelőknek mind a mai napig egyik leginkább dédelgetett germanizmusa, amelyhez szívósan ragaszkodnak, ezért megfontoltan; lépésről lépésre kell haladnunk, ha a németességet cáfolni akarjuk. Nézzük meg, hogyan mondják a többi népek azt, hogy: *mindjárt jövök!*; *jövök már! jövök!*

Olaszul: *vengo subito* = mindjárt jövök. Franciául: *je viens tout de suite* = azonnal jövök. Angolul: *Coming!* = Jövök! „I am *coming* to you” - Jövök hozzád - olvassuk Oscar Wilde „An ideal husband” című színdarabjában. Az újgörög nyelvben a *jövök* jelentése: *ερχομαι*. Egy athéni kiskocsmában szem- és fültanúja voltam, amikor a pincér elrohant egy türelmetlenkedő vendég mellett, és csak az ajtóból kiáltotta vissza: *ερχομαι!*

Rendben van, mondhatná a germanizmushoz ragaszkodó nyelvművelő, mindez valóban így van. De a német, az angol, a francia, az olasz és a görög nyelv, mind az öt indoeurópai nyelv, s ezek a nyelvek valószínűleg az indoeurópai alapnyelvből örökölték a *mindjárt jövök!, jövök már!, jövök!* használatot. A mi nyelvünk finnugor nyelv, s a magyar nyelv géniusza, amely a finnugor őskor óta kísér minket, nem engedheti meg ezt a szólásmódot. A vitát maguk a finnugor nyelvek dönthetik el, amelyeket a szemellenzős nyelvművelők elfelejtettek ebből a szempontból is megvizsgálni.

A finn nyelvben is van különálló *jön ‘tulla’* (tő: *tule-*) és *megy ‘mennä’* (tő: *mene-*) ige. A finnek mégis így beszélnek: *Heti tulen = Mindjárt jövök.* Soha nem mondják azt, hogy *heti menen = mindjárt megyek.* A finn nyelvművelők nem hibáztatják a *heti tulen* szólásmódot, természetes szólásmódnak fogadták el. Ugyanezt látjuk az észt nyelvben is: *Ma tulen kohe = Rögtön jövök.*

De hátha a finn nyelv svéd hatásra, az észt nyelv pedig német hatásra távolodott el a magyarhoz hasonlóan a finnugor géniusztól, a finnugor sajátosságtól? Erre a kérdésre szavahihető választ adhatnak nekünk azok a finnugor nyelvek, amelyek soha nem éltek németek vagy

svédek közelében, az orosz nyelv pedig ebből a szempontból nem jöhet számításba, mert az orosz nyelvben a *jönni* és a *menni* visszaadására csak egyetlen ige van: *идти* (ejtsd: ityi). Az oroszok így beszélnek: *Я иду домой* (ejtsd: Ja idu domoj) = Megyek haza; *Иди сюда* (ejtsd: Igyi szjuda) = Gyere ide. Nézzük tehát az oroszok szomszédságában élő finnugor nyelveket.

Vogul: *jinkwe* = jönni. „Uwskwe, tih *jijen*" = Nénike, jöjj ide. „Us nang paltn *juwum*" = Mindjárt *jövök* hozzád. **Osztják:** *jiti* = jönni. „Jirel igi pela lawel: Ma pa *jilem*" = Öreg apjához így szól: Én is *jövök.* **Zürjén:** *lokni* = jönni. „*Lokta,* nile, *lokta*" = *Jövök,* leányom, *jövök.* Ugyanezt látjuk a votják, cseremisz és lapp nyelvben is.

Talán nem érdektelen, ha megvizsgáljuk a magyarral távoli rokonságban álló török nyelvet is. Nazim Hikmet török írónak „Bir ask masali" (Egy szerelem története) című színdarabjában Ferhad, a darab hőse így kiált a távoli szikla felé: „Kara kaya, kara kaya, *geliyorum,* hazir misin?" = Fekete szikla, fekete szikla, *jövök* hozzád, készen állsz? (ti. a birkózásra). Az oszmán török nyelvben a *gelmek* = jönni ige mellett van *gitmek* = menni ige is. A törökök mégis a *geliyorum* = jövök igealakot használják levelükben, amikor ezt írják: „A nyáron ismét *eljövök* hozzátok."

Ezek után a mesék világába kell utalnunk azt a kijelentést, hogy a magyarban használatos *mindjárt jövök* a német nyelv hatására keletkezett. Közös emberi pszichológiai sajátosságnak kell tekintenünk azt, hogy a *jövök* igével fejezzük ki az embertársainkhoz való közeledést.

B) A PESTIESSÉG BABONÁJA

A régi nyelvművelők gyakran a pestiekre fogtak rá minden vizsgálódás nélkül különféle nyelvi vétségeket, köztük olyanokat is, amelyek nem tekinthetők vétségnek, ezenkívül pedig megtalálhatók az egész magyar nyelvterületen. Ez történt a *jövök* igealakkal is. A nyelvművelők ahelyett, hogy a kérdés eldöntése céljából elmentek volna néhány városba és faluba, az íróasztal mellől deklarálták a *mindjárt jövök* használatának pestisségét. Ma, az automobilizmus korszakában, eljutottam több magyar városba és faluba. Saját fülemmel hallottam nemegyszer magyar anyanyelvű emberektől a *mindjárt jövök, rögtön jövök, jövök* kifejezéseket, és minden alkalommal be is jegyeztem a noteszomba. Följegyzéseim egyebek közt a következő helységekből valók: Győr, Balatonfüred, Debrecen, Szeged, Dunapataj, Dömsöd, Kecskemét stb.

Adatgyűjtésem hitelességének igazolására idézem a nyomtatásban is megjelent népköltési gyűjtemények ide vonatkozó adatait. „Ott van egy leány, annak meg fogod mondani, hogy nem hároman fogunk *gyünni* vacsorára, hanem négyen" (*Új Népköltési Gyűjtemény,* 16); „Asz mondta a király, hogy elvárlak ám, fiam... Azt mondja, hogy *gyüvök*" (uo.); „Hónap este neked is lesz kíséröd, mer el fogok *jönni*" (18); „Minek gyüttök énértem? Van Szadán is olyan ember, aki tud hozzá. Én nem is *gyüvök*" (uo.) stb.

Ugyanígy azt is be lehet bizonyítani, hogy a *hozok, hozom* pestisség sem egyéb merő kitalálásnál. Nem jöhetett volna létre az országszerte ismert „*Hozomra* nem adok" szókapcsolat, ha nem használnák mindenütt ezt a szólásmódot: „Megveszem. Itt egy százas, a többit a hét végin *hozom*" (utcai beszélgetés). A kiskunlacházi piactéren a fülem hallatára kiáltotta egy odavalósi férfi a másiknak: „*Hozom* ám holnap a malacot" (ti. a házhoz). A népköltési gyűjteményekben a *hozom*-ra is gyakran találunk példákat. Íme: „Az a púpos, akinek ki volt keze-lába csavargatva, adta ezt a hatalmas kötelet neköm. Azt mondta, *hozzam* vissza neki majd. Vissza is *hozom.* Viszök neki pénzt is sokat" (Tombácz János meséi).

C) A LOGIKUS HASZNÁLAT BABONÁJA

Ha a nyelvművelők a tények kényszerítő hatására el is fogadják, hogy a *jövök* és a *hozom (hozok)* nem germanizmus, nem pestiesség, akkor is teherként nehezedik rájuk az a hiedelem, hogy a magyar ember a világ valamennyi emberével ellentétben nem mozoghat és nem cselekedhet *logikátlanul.* A logikázást ugyan váltig tagadják, de kijelentik, hogy a magyar ember nem használja a szavakat az alapjelentéstől eltérően. Ennélfogva, mivel a *jön* és a *hoz* ige alapjelentése a beszélőhöz való *közeledés,* illetve *közelítés,* nem használhatjuk ezeket az igéket a beszélő helyétől való *távolodásra,* illetve *távolításra.*

Mindenki, aki tanulmányozta a szavak jelentésváltozásait, jól tudja, hogy a főnevek és az igék is igen gyakran vehetnek föl az alapjelentéstől eltérő, sőt néha ellenkező jelentést. Csak néhány példát említek. Az *áll* ige alapjelentése a tétlenség, mozdulatlanság: *áll* a munka; *áll* az óra; *áll* a malom, *áll* a vitorlája. De előfordul ellenkező jelentésben is: *áll* a bál; javában *áll* a harc (= javában folyik, tart). „*Áll* a hajsza, vége-hossza nincs vetélgő hetyke dicsnek" (Arany: Szibinyáni Jank). - A *valamennyi* szó jelentheti azt, hogy mind, de jelentheti azt is, hogy kevés. Például: *valamennyit* látta = mindet látta; látott *valamennyit* = néhányat, keveset látott. - Az *ellenében* jelentheti azt, hogy szemben, ellen például: „Csatád hiú az Úrnak *ellenében*" (Madách), de jelentheti azt is, hogy érte, cserében, fejében, például: a végzett munka *ellenében* = a végzett munkáért, a végzett munka fejében. - A *vág* ige alapjelentése: valamit valamilyen éles eszközzel megsért, földarabol. Például: *vágja* a kenyeret; *vágja* a fát; *elvágtam* az ujjam; *bevágtam* a körmöm; *kivágtam* a cikket az újságból. Csakhogy a *vág* ige nem marad meg mindig ebben az alapjelentésben. Ilyeneket szoktunk mondani: *elvágták* a vizsgán; *kivágta* mint a huszonegyet; *levágta* magát a földre; *bevágta* a labdát a kapuba; úgy *megváglak,* hogy elröpülsz; ma is *bevágtam* tíz oldalt; stb. Az utóbbi példákban a *vág* ige a *megbuktat, dob, rúg, üt, megtanul* igék helyett áll, mégsem érti félre senki.

Mármost nézzük meg, hogyan szól a nyelvművelők jelenlegi regulája, amely a nyelvi logikán alapszik: „Aki, ami az éppen beszélő vagy író felé közeledik, az *jön* (és *hoz* valamit), aki, ami távolodik tőle, az *megy* (és *visz* valamit)." A szabályalkotó hozzáfűzi, hogy nincs minden benne a megadott szabályban, de szerinte fogódzónak ez is megfelel (*Anyanyelvi őrjárat,* 231). A gyöngébbek kedvéért még egyszerűbb szabályt is ad: „Ha mondatunkba az *ide* határozószó illik bele, akkor a *jön, hoz* igét kell választanunk; ha pedig az *oda* határozószóval vág egybe a mondat, akkor a *megy, visz* a jó" (*Édes anyanyelvünk,* 280).

Mit kezdjünk ezekkel a szabályokkal? Bárki könnyen megcáfolja. Gyakran mondunk ilyeneket: „Nem megyek messzire, csak *ide megyek* a szomszédba; „A szekrény *ide jön,* a tükör *oda jön.*" Az Értelmező Szótár is közöl hasonló példát a *jön* címszónál: „Ez az asztal *oda jön* a másik mellé." Egy önálló *odajön* ige is föl van véve a szótárban számos példával: „Tegnap a gyárban *odajött* hozzám"; „Nagyon lassan *jött oda* a pincér."

Az *„ide - oda"* recept tehát nem jó még fogódzónak sem. De másik javasolt nyelvhelyességi kulcs - a beszélőhöz való közeledés, illetve a beszélőtől való távolodás sem állja meg a helyét. Rögtön csődöt mond, ha konkrét példákra akarjuk alkalmazni. Vajon ki, mi távolodik a beszélőtől, ha valaki ilyen kijelentést tesz: „Hazafele rendszerint a mozi előtt *megyek el.*" És vajon ki, mi közeledik a beszélőhöz, ha ezt mondja: „Most *jövök* az értekezletről."

Mi határozza meg hát akkor a *jön* és a *hoz* ige használatát? A *jön - megy* és a *hoz - visz* igepárok használatát a beszédbeli *szituáció,* a beszélő *hangulata, lelkiállapota, elképzelése* határozza meg. A *jön* és a *hoz* ige ugyanúgy módosul, változik különféle *szituációkban, összefüggésekben, funkciókban* a *szemlélettől,* a *képzelettől* függően, mint az előbbiekben bemutatott *áll* és *vág* ige, mint minden más ige. Az alábbiakban összefoglalom a *jön* igének főbb

szituációs és egyéb változásait, majd a *hoz* igével is fölsorolok néhány példát az ilyen jelentésváltozásokra.

a) Ha a beszélő egy bizonyos távolság megtétele után célhoz jut, vagy annak közvetlen közelébe ér, a *jön* igével jelzi, hogy *honnan indult el.* Például: „Hazulról *jövök*"; „A kiállításról *jövök.*" Kitűnő példa erre az ismert karácsonyi ének egyik sora: „Mennyből *jövök* most hozzátok." Ha a beszélő még nem fejezte be útját, nem állt meg, hanem mozgásban van, s halad a cél felé, akkor a *jövök (jövünk)* a kiinduló pont közlésén kívül a *hallgatóhoz való közeledés* jelzését is tartalmazza.

b) A *jön* és *megy* ige alternatív használatának - ugyanabban az összefüggésben - gyakran igen fontos funkciója van. Például: „Holnap műsoros előadás lesz a klubban. Te is *eljössz*?" Ez azt jelenti, hogy a *kérdező is ott lesz.* „Te is *elmész*?" Ez azt jelenti, hogy a *kérdező nem lesz ott.* Más példák: „Nem *jöttök (mentek)* vasárnap Szolnokra?"; „Nincs kedvetek *eljönni (elmenni)* Egerbe?"; „Béla azt mondta, hogy ő is *jön (megy)* holnap Visegrádra." A közeledés vagy a távolodás jelzése ilyen esetben teljesen háttérbe szorul. Az alternatív használat arra derít fényt, hogy a *beszélő is elmegy-e* oda, ahova a hallgató vagy más személy is elmegy, illetve esetleg el fog menni.

c) Csakis a *jön* igét használhatjuk az *együttmenés, együtthaladás* esetén, ha a „főszereplő" első személy, s ki akarjuk fejezni, hogy a főszereplőn (főszereplőkön) kívül vele (velük) együtt esetleg valaki más is elmegy valamilyen megjelölt helyre. Például: „Szombaton Kecskemétre *megyünk* autóval, ha kedvetek van, ti is velünk *jöhettek*"; „A jövő héten Győrbe *megyek.* Nem *jössz* velem? Onnan tovább *megyünk* Komáromba. Oda is *eljöhetsz.*" Itt sem közeledik senki a beszélőhöz. Ebben a szituációban a magyar nyelvhasználat szerint a beszélő a saját mozgására a *megy* igét, a *vele együtt menő* (vagy csak esetleg együtt menő) személynek ugyanolyan irányú mozgására pedig a *jön* igét alkalmazza. Az együtt menő személy viszont általában a saját mozgását is *menésnek* fogja föl, és így nyilatkozik: *„Megyek"* vagy *„Nem megyek."* Meg kell jegyeznünk, hogy az együttmenés nem minden nyelvben kombinálódik a *jön* igével.

d) Többnyire a *jön* igét használjuk, ha jelezni akarjuk, hogy valaki *vendégként, barátként* vagy hasonló minőségben *megy* valakihez. Például: „Ma nem megyünk hozzá, mert vendégei *jönnek.*" Ha történetesen mi magunk *megyünk* ilyen minőségben valahová, akkor már messziről, bizonyos távolságból szoktunk kiabálni (esetleg kezünket lengetve) az ajtóban, kapuban vagy ablakban tartózkodó háziaknak: „Vendégek *jönnek*"; „*Jönnek* a vendégek." Vagy: „Ne féljetek, jóbarátok *jönnek*!"; „Ne lőjetek, békés szándékkal *jövünk*!" stb.

e) Számos szituációban használjuk a magyarban a *jön* igét a *hallgatóhoz való közeledésre.* Az udvarban (kertben, hallban) vagyok, hozzátartozóm a konyhában foglalatoskodik. „Gyere ebédelni!" - hallatszik az invitálás a konyhából. Hirtelen eszembe jut, hogy még meg akartam venni egy folyóiratot a közeli újságárusnál. Visszakiáltok: „Elszaladok újságért a sarokra, *mindjárt jövök.*" A *mindjárt jövök* ebben a szituációban pontosabb információt tartalmaz, mint a *mindjárt megyek,* amely itt azt jelentené, hogy mindjárt indulok - újságot venni.

A hallgatótól távolodó mozgásban vagyok, és jelezni óhajtom, hogy a távolodás csak egészen rövid ideig tart; mert *hamarosan visszafordulok,* tehát kis idő múlva ismét közeledni fogok hozzá, akkor megint csak ez, a természetes szólás: *„Rögtön jövök."* Konkrét példa: Álldogálok a ház előtt az utcán. Hozzátartozóm az ablakban könyököl. Elindulok a szomszédos háztömb felé. Közben visszanézek, látom a kérdő arcot, mire magyarázatképpen visszaszólok: *„Rögtön jövök."*

Ha a beszélő távozás közben vagy távozni készülőben a *megyek* szót már kiejtette, akkor az *ellenkező irányú mozgást,* vagyis a visszatérést már nem jelezheti a *megyek* igével, hanem csakis a *jövök* igével. Irma (távozóban): „Anyu, *megyek* Rózsikához, azonnal *jövök.*"

Ugyanez az eset áll fönn, ha a helyben maradó partner használja előzőleg a *megy* igét. „Pista, hova *mész*?" „Bélához, mindjárt *jövök.*"

A *jön* igét használjuk mintegy az udvariasság megnyilvánulásaként, ha látogatóba megyünk, és az ajtóban a kopogtatás mellett szóval is engedélyt kérünk a belépésre: „Szabad *bejönni*?" vagy: *„Bejöhetek?"*

A fenti esetekben a szituáció nem is engedi meg a *megy* ige használatát a *jön* helyett. A magyarban vagylagosan használjuk a *jön* és a *megy* igét a hallgatóhoz való közeledésre, ha a szituáció egyiket sem helyezi kényszerűen előtérbe. Mégis inkább a *jövök* igét szoktuk használni, ha nyomatékosan értésére óhajtjuk adni a hallgatónak - esetleg megnyugtatásképpen - a *közeledés intenzitását, gyorsaságát.* Ilyen esetekben szoktuk mondani (erősebben hangsúlyozva): *„Rögtön (mindjárt, azonnal, tüstént) jövök!"*; *„Jövök már!"*; *„Jövök, jövök, már ott is vagyok!"* stb. Némelyek főleg az efféle nyelvhasználat ellen berzenkednek a *nyelvi logika* védelmében. Pedig a nyelvi tények tanúsága szerint - mint láttuk - valamennyi finnugor nyelv, számos altaji nyelv, de a magyar irodalmi nyelv, köznyelv, népnyelv is - az egész nyelvterületen - alkalmazza ezt a szólásmódot.

f) Igen gyakran a *jön* igével fejezzük ki a *szembemenést.* Például: „*Szembejöttek* egymással." A népnyelvben és a köznyelvben is hallhatunk ilyesmit. Irodalmi példa: „Kivel *szemközt jöttek,* azt kardjukra hányták" (Petőfi: János vitéz).

g) Sajátságosan alakult az *utánamenés* esetében a nyelvhasználat. Itt is tért hódított a *jön* ige, és az *utánamenést* gyakran a *jön* igével kezdték kifejezni. Például: „Elöl *megyen* vala... az oroszlánfi és *utána jődögél* vala az emberke" (Heltai Gáspár: Száz fabula); „Csongor a leányalak *után jő*" (Vörösmarty: Csongor és Tünde. Ez ma már inkább csak az első személyben fordul elő: „Eridj előre, majd *jövök utánad.*" Az *utánad megyek* ugyanis azt a jelentésárnyalatot vette föl, hogy állhatatosan követlek. Például: „bárhová *mész,* én *utánad* megyek"; „A világ végire is *utánad megyek.*"

Általánossá vált a *jön* igének az a funkciója, hogy a *soron következést* jelzi, holott ilyenkor kétségtelenül a beszélő helyétől való távolodásról van szó. Néhány példával jól lehet szemléltetni az *utána menés - jövés* és a *soron következés* közti átmenetet. „Lamberg szívében kés, Latour nyakán Kötél, s *utánok* több is *jő* talán" (Petőfi: Akasszátok föl a királyokat); „Nagy *sor jövend utánad,* szép hugom" (Madách: Az ember tragédiája). Az első példában a *jön* ige nem konkrét jelentésben áll, de a soron következés jelentését sem érezzük ki tisztán belőle. Inkább azt akarja mondani, hogy másokat is érhet hasonló sors. A másik példa viszont a soron következésnek tipikus példája: azt jelzi, hogy hosszú láncolat alakul ki, s ebben a láncolatban egyik a másik után halad a sorban. Innen már csak egy lépés az efféle kijelentés: „Tanár úr, kérem, Pécsi után én *jövök*" (magasugrásnál); „Nincs semmi vita: a bácsi *után* a kislány *jön,* aztán maga, én negyediknek *jövök*" (sorban állásnál).

h) A *jön* igével fejezzük ki a gyülekezést: *összejönni* valahol. Ez a nyelvszokás annyira állandósult, hogy ilyen esetben mindig *összejövetelről* (nem *összemenetelről*) beszélünk, pedig a *jön* ige itt sem a beszélőhöz való közeledést jelenti. Ezt a nyelvszokást az idők folyamán állandósuló *képzeleti* szituáció szentesítette.

i) A költészetben, a népmesékben igen fontos szereper játszik a *szemlélet,* az *átképzelés,* amely a maga teremtette szituációhoz alkalmazza a nyelvhasználatot. Például: „intett a kezével, hogy távozzanak; Nem távozának. Mindig *közelebb jöttek* hozzája" (Petőfi: Salgó); „De mind a

ketten *eljövénk* híven" (Petőfi: Tündérálom); „És addig járának, hogy végre majomországba *jövének*" (Heltai Gáspár: Száz fabula); „Ne *jöjjön* éltedre felhő" (Arany: Névnapra). A fenti példákban a történetnek, az elbeszélésnek valamelyik, illetve több szereplője (személy vagy tárgy) valakihez, valahová közeledik.

A *jön* ige az átképzelés alapján kifejezheti a folyamatos haladást, vagy az útbaeső tereptárgy mellett való elhaladást. Például: „*Jövünk* ott, szép este vót... *jöttünk* szépen, ballagtunk a Miklós tanyának" (*Új népköltési gyűjtemény,* 18); „Hát ahogy *gyövök* a bekecsi templom mellett" (uo.).

j) A *„gyerünk".* A magyarban a *jön* ige kiegészítéseképpen a felszólító mód egyes és többes számú második személyében mindinkább a bizonytalan eredetű *gyere* és *gyertek* nyomult előtérbe a *jöjj, jöjjetek* helyett. Ezekhez csatlakozott harmadiknak a *gyerünk,* amely azonban már a beszélő helyétől való távolodást jelenti. Például: „Hát *jer* velem, fiacskám, *Jer* hozzám, én anyád leszek, Gondos, szelíd anyád... *jerünk*" (Petőfi: Az apostol); „Hát ahogy állunk a pallásajtóná... - No - aszonygya - most gyerünk fő! - No, *gyerünk* - mondom" (*Új népköltési gyűjtemény,* 17). Ez a nyelvhasználat is bizonyítja, hogy az élő nyelvet nem lehet a kiötölt szabályok kalodájába szorítani.

k) Állandó kifejezések, fordulatok, szókapcsolatok is meglepő gyakran helyezkednek szembe a beszélőhöz való közeledés szabályával. Például: Jól vagy rosszul *jön* valami valakinek; Dühbe, indulatba, méregbe *jön*; Most én *jövök*; Álom *jön* a szemére; Inni kell, ha rád *jön* a sorja; Nyomára *jön*; Eggyel *jövök,* öttel *jövök* (annyival tartozom); ezzel még *jövök*; remélem, még jókor *jön* a javaslatom; stb. (Nyelvőr, 101: 1-9).

Végezetül irodalmi példákat sorolok föl a *jön* igének arra a használatára, amikor nem jelenti a beszélőhöz való közeledést. A teljesség kedvéért néhány példát idézek a *hoz* ige „szabálytalan", logikátlan használatára is.

Petőfi: „Nem *hozok* aranyat, nem *hozok* kincseket, De *meghozom* régi hűséges szívemet" (János vitéz); „S *jött* a végén e hollóseregnek, Végre *jött* egy szép fehér galamb" (A rab). [A beszélő maga a költő, s a galamb a rabhoz repült: *oda jött.*] „Napfogyatkozás *jött* szeme világára" (János vitéz); „Ott akasztófa, rajta csecsemő; A csecsemőnek anyja *oda jő*" (Álmos vagyok...). **Madách:** „Mi meg *jerünk* bajtársaink után" (Az ember tragédiája); „*Jerünk, jerünk* a börtönüregekbe" (uo.). **Arany:** „Ez ha rózsaszín kopertát *Hoztam* neki: egy sechsert [= hatos] ád" (Újévi köszöntés); „Én, én *hozom,* gyönge asszony, Hajómat az éjben" (Rozgonyiné); „Föl, Mátra hegyébe, kalauzzal *jöttek...* Azután, Budáról se hallva se kérdve, Indultak Etelnek a tiszteletére, Fényes ajándékot *hoztak* vala bőven" [Mindezt a költő mondja el, tehát logikusan a *megy*-et és a *visz*-t kellett volna használnia] (Buda halála). **Berzsenyi:** „Jól tudom, hogy velem barátkozni semmi okod, de nem is azért *jövök*" (Levél Kazinczyhoz). **Kisfaludy Károly:** Lina: „Csak menjetek előre, tüstént *jövök*" (Csalódások). **Vörösmarty:** Katica: „Megálljatok, *jövök,* már itt vagyok" (A fátyol titkai). **Tamási Áron:** „*Jövök* mindjárt - feleltem vissza" (Ábel a rengetegben). **Móricz Zsigmond:** „Gábor, férjem, gyere, fogadd a legátus urat. *Jövök* én is, rögtön *jövök*" (Az atyafiság). **Illyés Gyula:** „Nyúljatok, lengjetek, Intsetek, szóljatok, Lássam, hogy vártatok, Oly megverten *jövök*" (Szülőföldem); „Így hallom a hegyet, ahogy *eljövök* lábainál" (Megered az eső). **Babits Mihály:** „Talán azt nézi (lelkem bús reménye), melyikkel ékesítse föl magát, ha *megjövök* majd én, a vőlegénye" (Hegeso sírja).

Külön kell szólnom a bibliafordításokról. Károli Gáspárnál a „Mennyei jelenésekről" való könyv szerint a feltámadott Jézus ezt üzeni a mennyből a thiatirabeli gyülekezetnek: „Hanem ami nálatok vagyon, azt tartsátok meg addig, *míg eljövök*" (2, 25). A sárdisi gyülekezetnek szóló üzenetben ez áll: „Ímé, *eljövök* hamar" (3, 11). Később ezt üzeni az egész emberiségnek:

„Ímé *eljövök* hamar” (22, 7). Ezt az ígéretét még kétszer megismétli: „És ímé hamar *eljövök*” (22, 12); „Bizony hamar *eljövök*” (22, 20). Megközelítőleg ugyanezt olvashatjuk Káldi bibliafordításában, valamint a legújabb protestáns és katolikus bibliafordításban is.

Szándékosan hagytam utoljára Arany Jánosnak egy kis írását, mert az ő apró nyelvészkedő morzsájából sütöttek a nyelvművelők a magyar nyelv számára ehetetlen kenyeret. Hogy Arany később tökéletesen megfeledkezett arról a bizonyos cikkecskéről, az előbb említett példákon kívül meggyőzően bizonyítja az a kis versike, amelyben kimenti magát egy akadémiai ülésről:

Sár van, hó van, köd, fergeteg.
A szegény tag bús és beteg;
Nem *jöhetek*. -
Végezzetek.
(Akadémiai papírszeletek).

A fentiekben bemutattam a *jön* ige legfontosabb szituációs jelentésváltozásait. Ami a részletkérdéseket illeti, volna még mondanivaló az alapjelentéstől eltérő jelentésváltozásokról. Ezzel még *jövök.*

16. NAP MINT NAP

Gyakori kifejezés régóta a népnyelvben, köznyelvben, irodalmi nyelvben egyaránt. Mindenki hallotta már az efféle mondatokat: „*Nap mint nap* hűségesen eljött hozzánk”; „*Nap mint nap* irtotta a kertben elszaporodott gazokat”; „Tavasztól őszig *nap mint nap* kijárt a temetőbe.” Rokon értelmű kifejezések: *napról napra, nap nap után, naponkint, minden nap.*

A *nap mint nap* hosszú ideig háborítatlanul élt nyelvünkben. Senki sem talált benne semmi kivetnivalót. Aztán egyszerre csak Simonyi Zsigmondnak szemet szúrt, és germanizmusnak, a német *Tag für Tag* szó szerinti fordításának nyilvánította *Helyes magyarság* című könyvének 3. kiadásában (1914). Elgondolkoztató, hogy az 1. és 2. kiadásban még nem szerepel a germanizmusok listáján. Vajon miért lett megróva a harmadikban? Erre nem tudunk kielégítő választ adni. Hamarosan kiderült ugyanis - miután néhány nyelvművelő Simonyi nyomán engedelmesen hibáztatta a *nap mint nap*ot -, hogy a német *Tag für Tag* semmiképpen sem lehetett a kárhoztatott magyar szólásmódnak a forrása. A német *Tag* szó a magyarban ugyan azt jelenti, hogy *nap,* de már a *für* nem jelenti azt, hogy *mint.* A német kifejezés magyarul így hangzana: *nap napért.* Ez tehát megint egyike a mondvacsinált germanizmusoknak.

Észrevette már a ‘30-as években Dengl János nyelvművelő is, hogy a *Tag für Tag* kifejezéssel nem lehet egybevetni a *nap mint nap*-ot. Valamilyen oknál fogva azonban nem akarta megadni neki a fölmentést, ezért különös eljáráshoz folyamodott: A *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus* című könyvében szerkesztett egy *Tag wie Tag* német kifejezést. Ez valóban azt jelenti, hogy *nap mint nap,* csak az a baj, hogy ilyen kifejezés nem létezik a német nyelvben. Ha ezt az önkényes módosítást nem tekintjük szándékosnak, akkor gondatlanságnak kell bélyegeznünk. A mai nyelvművelőknek a nem létező, fiktív *Tag wie Tag*-ot sürgősen el kell temetniük.

Ha a már említett rokon értelmű kifejezéseket - *napról napra, nap nap után, naponkint, mindennap* - egybevetjük más nyelvek hasonló kifejezéseivel, akkor azt látjuk, hogy csaknem mindegyiknek megvan a párja idegen nyelvekben. A német *von Tag zu Tag* például szakasztott mása a *napról napra* szólásmódnak. Lám, ezt eddig még sohasem hibáztatták! Vajon miért nem? Valószínűleg azért, mert ennek a szintén kétséges „germanizmusnak” a keresztapaságára történetesen eddig senki se vállalkozott, és nem indította meg a szokásos lavinát. Mert csak egyszer kell megróni valamilyen nyelvi eszközt akár ok nélkül is. A megrovás automatikusan öröklődik egyik nyelvhelyességi írásból a másikba. Vagy vegyük a *nap nap után*-t. Pontosan ugyanígy mondják angolul is: *day after day.* A *mindennap* minden nyelvben megtalálható.

Mi tehát az igazság a *nap mint nap* ügyében? Az, hogy míg a rokon értelmű kifejezések mindegyikének megtaláljuk a mását valamelyik idegen nyelvben, addig a *nap mint nap*-hoz hasonló kifejezést egyetlen más nyelvben se fedezhetünk föl.

Mellesleg a *nap mint nap* nem mindig helyettesíthető a *napról napra* szólásmóddal. A *napról napra* inkább valamilyen *változást, fokozást* érzékeltet: „*Napról napra* szorgalmasabban tanul”; „*Napról napra* jobban érezte a gondoskodás hiányát.” Viszont: „*Nap mint nap* betért hozzánk” - itt nem állhat meg a *napról napra.* A leghelyesebben akkor járunk el, ha valamennyi fölsorolt kifejezésnek helyet adunk a nyelvhasználatban.

Ha pedig a *nap mint nap* nem németesség, akkor s nézzük meg, hogyan, miből alakulhatott ki. Bizonyosnak látszik, hogy terjedelmesebb szólásmódokból rövidülhetett ilyen egyszerű kifejezéssé. Teljesen érthetők például ezek a mondatok: „*Egyik nap, mint a másik nap* (= egyik nap, akárcsak a másik nap) ott üldögélt a küszöbön”; „*Egyik nap, mint a másik nap* ott kószált a tengerparton”; „*Egyik nap, mint a másik nap* megfeszített erővel dolgozott.” A *nap* itt

természetesen ragtalan időhatározó, mint a *tegnap, holnap, másnap, minap, aznap, mindennap, vasárnap* kifejezésekben is. Akadnak itt is logikázók, akik azt kérdezik, hogy miért nem mondhatjuk akkor ezt is: *év mint év.* Azért, mert az *év* szót a *nap* szóval ellentétben nem szoktuk ragtalanul használni időhatározóként. Nem mondjuk: *ez év, minden év,* hanem *ez évben, minden évben.* Természetesen a *nap*-hoz is fűzhetünk határozóragot: újév utáni *vasárnapon,* azon a *napon.* Mondhatnánk tehát így is: „*Egyik napon éppen úgy, mint a másik napon.*" A magyar nyelv azonban ezt ragtalan időhatározóval és egyéb rövidítéssel ilyen tömören is kifejezheti: *nap mint nap.*

17. OLDAL - LAP

Egészen bizonyos, hogy az olvasók nagy része nem tudja elképzelni, miféle babona fűződik ehhez a két szóhoz. Hamarosan megtudjuk.

Ha veszünk egy *ív papírt,* fölmutatjuk, és megkérdezzük, hogy milyen közkeletű szóval jelölik magyarul az *ívpapírt,* meg vagyok győződve róla, hogy csaknem mindenki így válaszol: *papírlap.* De nemcsak a köznyelvben, hanem az újabb és legújabb irodalomban is *lap*-nak, *papírlap*-nak nevezik az ívpapírt. Ady Endre egyik ismert versében (Özvegy legények tánca) ezt olvashatjuk:

Reggelre hiába gyűl a nép,
Nyoma sincs dalnak, bálnak, sírnak:
Egy-két vér-csöpp s könny-folt a falon
S egy-két bolond verses *papírlap.*

A *papírlaphoz* hasonló összetételek még: *kartotéklap, rajzlap, kartonlap, levelezőlap, irkalap* stb.

Minden ilyen *lapnak* két *síkja* van. Hogyan nevezzük külön-külön ezeket a síkokat? A magyar emberek túlnyomó része *oldal*-nak nevezi egy *papírlapnak* egyik vagy másik felét. Ez az elnevezés legalább százéves.

Diákkoromban, emlékszem, lázadoztunk, ha történelemből egyik napról a másikra tíz *oldal* volt föladva, Apám is azt mondta, hogy már a 120. *oldalon* tart valamelyik könyvben.

Íróink manapság szinte kivétel nélkül az *oldal* szót használják a *papírlap* egy-egy síkjának jelölésére. Például: „ámulva néztem a sárgult és piszkos *oldalakat*" (Móricz Zsigmond: *Életem regénye,* 188); „Nem lesz több *féloldalnál,* de megtanulhatnak rajta fogalmazni" (Németh László: *A kísérletező ember,* 181); stb.

Oldal-nak nevezik a *papírlap* egyik felét a napilapok és a folyóiratok is egyöntetűen. A könyvkiadók - köztük az Akadémiai Kiadó is - ugyancsak *oldal*-ban jelölik meg a kiadványok terjedelmét: 368 *oldal* - kötve 70,- Ft.

Evvel az általános és egyértelmű nyelvhasználattal kezdettől fogva szembehelyezkedtek, és mind a mai napig szembehelyezkednek a nyelvészek, akik a saját különleges nyelvük, szakzsargonjuk szerint *lap*-nak nevezik az *egész papírlapot* és a *papírlap* egy-egy síkját is.

Ha tehát egy nyelvész ezt mondja: Erről a témáról 600 *lapos* könyvet írok, akkor ne gondoljuk, hogy a valóságban 1200 *oldalas* könyvet fog írni. Nem! A magyar köznyelv fogalmai szerint ő csak 600 *oldalas* könyvet szándékozik írni, amely 300 köznyelvi *lapból* áll. Talán nem lesz érdektelen nyomon követni, miképpen keletkezett ez az áldatlan zűrzavar.

A honfoglaló magyarok nem ismerték a papirost, sem magát a tárgyat, sem annak a nevét. Nem voltak tehát szavaik az *ívpapír* egészének és egy-egy *síkjának* megjelölésére. Ezek a szavak csak később jelentek meg, a papiros megismerése után, más nyelvekből való átvétel, illetve fordítás eredményeképpen, a művelődés körébe tartozó egyéb szavakhoz hasonlóan.

A latin nyelvben a *folium* szó jelentése eredetileg: *(fa)levél.* Később ugyanevvel a szóval jelölték az *ívpapírt.* A német nyelvben a *Blatt* szó első jelentése *(fa)levél.* Később a németek is ugyanevvel a szóval jelölték az *ívpapírt.* A magyarok, amikor a nyugati művelődés vívmányait elsajátították, szintén *levél*-nek nevezték latin, illetve német hatásra az *ívpapírt.* Ez volt a kiindulópont. Eleinte nem érezték szükségesnek, hogy az *ívpapir,* vagyis a *levél* egy-egy

síkjának nevet adjanak. Amikor azután a pontosság igénye fölmerült, egyszerre csak nagy bizonytalanság keletkezett.

Kezdetben az *ívpapír (= levél)* egyik síklapját *lap*-nak nevezték. Szintén német mintára, mert a németek is *Blatt*-nak hívták ugyanazt a fogalmat, s a németben a *falevél, levél* jelentésű *Blatt* ekkor már *papírlap, lap* vö. *kártyalap* = blatt - jelentésben is szerepelt. A magyarban ekkor nagyjából ez a helyzet alakult ki: *levél* = ívpapír; *lap* = az ívpapír egyik síkja. Jól jegyezzük meg: mindmáig egyetlen nyelvész se kifogásolta, hogy az ívpapír jelentésű *levél* latin és német hatásra, az ívpapír egyik síkját jelentő *lap* szó pedig német hatásra keletkezett!

A fejlődés következő fázisa az volt, hogy *levél* szavunk mindinkább a *postai levél* jelentését vette föl. Ebből fejlődött ki a *levelez* ige is. Ilyen körülmények közt tehát szükség volt egy olyan szóra, amely tehermentesíti *levél* szavunkat, átveszi annak *ívpapír* jelentését. Kapóra jött, hogy a németek is igyekeztek rendet teremteni saját portájukon. Náluk ugyanis ekkor már teljes káosz uralkodott. A *Blatt* szó jelentette a *falevelet,* az *ívpapírt* és az ívpapír *egyik síkját* is. Ekkor a félreértés elkerülése végett bevezették a *Seite* = oldal szót.

A magyarok kapva kaptak ezen a lehetőségen. A *levél* szó megmaradt falevélnek és postai levélnek, a *lap* szó jelentette az ívpapírt, az *oldal* pedig az ívpapír egyik síkját. Ezzel minden bizonytalanság és kétértelműség eloszlott.

Ez a rendszer terjedt el a köznyelvben az egész magyar nyelvterületen. Nem is lett volna a továbbiakban semmi baj, ha nem lépnek közbe a purista nyelvművelők, akik valóságos hadjáratot indítottak a germanizmusnak bélyegzett *oldal* szó ellen; eszükbe sem jutott, hogy a *levél* és a *lap* szó is idegen hatásra keletkezett.

A köznyelvi fejlődést azonban már nem lehetett megállítani, a nyelvészek tehát fokozatosan elszigetelődtek. A köznyelvben ez lett az általános nyelvhasználat: *oldal - lap,* a nyelvészek zsargonjában: *lap - levél.*

Mivel a *levél, levelez* szavunk egyértelműen postai fogalommá vált nyelvünk minden rétegében, ezért maguk a nyelvészek is viszolyogtak attól, hogy az ívpapírt *levélnek* nevezzék. Inkább vállalták a kétértelműséget, és *lapnak* nevezték az ívpapírt is, meg annak egyik síkját is. Ma is ez a helyzet. Fölvetődik a kérdés, hogy mért nem próbáltak ezen változtatni. Próbáltak, de a rendcsinálásért indított akció egyrészt a vaskalapos, másrészt a közömbös, határozatlan nyelvészek miatt nem járt sikerrel.

1953-ban Tompa József kitűnő tanulmányt írt a latin *folium* = (fa)levél és a német *Blatt* = (fa)levél, lap hatására kialakult keveredésről, majd a rendezésre irányuló törekvésekről (Nyelvőr, 77: 218). Kimutatta, hogy a 18. század végén már az összes nyomdák *lapnak* nevezik a *levelet* és *oldalnak* a *lapot.* Ezt a rendeződést azonban néhány nyelvész és író megakadályozta.

A rendezés ellen leghevesebben Gárdonyi Géza tiltakozott: „A könyv *levelei* helyett ma a *lapja* járja... *Lap* helyett meg persze azt mondják: *oldal.* Mert hát a német is így beszél, és hát germán ragály ellen nincsen szérum" (Magyarul így). Gárdonyi még a *levelezőlap* szót is rossznak tartja, és a *levélkártya* szóval akarja helyettesíteni. Eszébe sem ötlik, hogy a németben nincs *Postblatt* (ami *postai lapnak* felelne meg), ellenben van *Postkarte,* ami szórul szóra *postakártyát* jelent. Tehát éppen a *levelezőlap* a magyaros és a *levélkártya* a németes. Kiirtandónak véli Gárdonyi a *lapoz* igét is.

Ferenczy Géza 1955-ben cikket írt erről a Nyelvőrben (79: 35). Elutasítja Tompa József javaslatát azzal, hogy a bibliográfiában és a könyvtártanban a *lap* egységesen 'paginá'-t, a *levél* pedig 'folium'-ot jelent. Ezt írja: „Ezeknek a tudományoknak a munkásai között nincs és nem

is lehet semmi félreértés. Tompa József indítványának elfogadásával ellenben áldatlan zűrzavar támadna körükben."

Irodalmi példákkal is operál. Idéz Petőfiből: „Ablaka csak egy van, és annak is üveg csak a fele, Fele pedig ó kalendáriom Kitépett *levele*" (Kutyakaparó); „Lopni jár ő, csókot lopni Nénihez, Míg anyánk a bibliában *Levelez*" (Szeget szeggel). Ha a *levél* nem jelentene többé *lapot* - írja -, akkor Petőfinek ezek a versei semmivé válnának. Hogy ez milyen alaptalan okoskodás, meggyőzően bizonyítja többek között az *ural* ige, amelyet régebben az *urának vall* jelentésben használtak, manapság pedig *uralkodik* értelemben járatos. Arany még így ír: „Micsoda tanács ez - ember ilyet halljon! - Az egy birodalom két főt hogy *uraljon*?" (Buda halála). E miatt a jelentésváltozás miatt egyetlen régi irodalmi alkotást se kell elsiratnunk.

Ezek után Ferenczy Géza levonja a következtetést: „Igenis rendet kell teremteni, mégpedig úgy, ahogy a fentiekből következik: legyen a 'folium' *levél,* a 'pagina' *lap.*" Vagyis olyan fogalmakat akart kötelezővé tenni minden magyar ember számára, amelyek legalább egy évszázad óta kikoptak a használatból.

Elekfi László egy gondosan kidolgozott tanulmányban ellenvéleményt nyilvánított Ferenczy Géza fejtegetésével és javaslatával szemben, a Nyelvőrnek ugyanabban az évfolyamában (51. oldal). Elfogadta, és egy-két meggondolással kiegészítette Tompa József javaslatát. Ezt írta:

„Van azonban egy másik szemlélet is, mely szintén az *oldal* szónak ilyen értelmű használata mellett szól. Ha kinyitok egy könyvet vagy füzetet, előttem van egy teljes lap. Ennek van *bal* és *jobb oldala.* Iskolában a dolgozatot sokszor a füzet *bal oldalán* írjuk és a *jobb oldalán* javítjuk. Itt *bal* és *jobb lapról* beszélni kissé furcsa lenne, ha nem éppen értelmetlenség. A könyvelésben »tartozik« és »követel« *oldal*-ról, az újságírásban *címoldal*-ról, *szövegoldal*-ról, *páratlan* és *páros oldalak*-ról beszélnek... Az *oldal* szó ilyen használata nemcsak a köznyelvben általános, hanem bizonyos területeken valóságos szakmai műkifejezés: a nyomdaiparban, az újságírásban, a kereskedelmi, az iskolai életben. Tudtommal csak egy területen maradt meg a régi *levél* és *lap* elnevezés az általánosabb *lap* és *oldal* helyett: a könyvtárosi és levéltárosi szakmában. Mármost - hogy »élére« állítsuk a *lap* szó ügyét - vajon melyik megoldás a helyesebb és megvalósíthatóbb: könyvtárosaink és akadémiai nyelvművelőink engedjenek-e a köznyelvi szóhasználatnak (amely ebben az esetben még négy másik szakmának műkifejezésével is megegyezik), vagy pedig a köznyelv, a nyomdaipar, az újságírás, a könyvelés, az iskola szóhasználatát alakítsuk-e át egy, a múlt századból megrögződött akadémikus elv alapján? Azt gondolom, ezen a téren is inkább a könyveknek kellene alkalmazkodniuk az élethez, nem pedig az életnek a könyv *leveleihez,* a régies szóhasználathoz. A *lap* kettős értelmének további fenntartása pedig semmiképpen sem kívánatos."

De mi lett a nyelvészek vitájának a vége? Az, hogy egyetlen nyelvész-fórum se vállalta, hogy döntést hozzon ebben a fontos kérdésben. S ma, amikor a pontosság és a rend érdekében olyan régi fogalmakat iktatnak ki a nyelvhasználatból, mint *mázsa, lóerő, atmoszféra,* még mindig nem hajlandók kiiktatni a nyelvész zsargonból a *levél* 'folium' elavult fogalmát, illetve a *lap* szót használják rendszertelenül a 'folium' és a 'pagina' jelentésben egyaránt.

Pedig 1953 óta már valamennyi folyóirat az *oldal* - *lap* rendezést fogadta el. Még a nyelvészeti folyóiratokban is gyakran szerepel az *oldal.* Némely nyelvész szándékosan és következetesen használja az *oldal* szót, némelyik pedig akkor, ha megfeledkezik arról, hogy a szakzsargon nem fogadta el ezt a kiátkozott szót. De más is történt 1953 óta, 1969-ben az igazságügyi miniszter rendeletet adott ki (lásd: Magyar Közlöny, 1969. júl. 27.) a könyvkiadáson kívüli fordítási díjak szabályozásáról. A rendelet a szabályozás keretében *kis oldal*-ról és *nagy oldal*-ról

beszél, pontosan meghatározva, hogy a *kis oldal* 50 betűhelyes 25 soros *oldalra,* a *nagy oldal* pedig 60 betűhelyes 32 soros oldalra vonatkozik.

Még csak arra az ellenvetésre kell kitérnünk, hogy az *oldal* fogalmának általános elfogadása esetén mi legyen a *lapszéli jegyzet* és a *lapalji jegyzet* kifejezésekkel. A *lapszéli jegyzet* helyett használhatjuk a rövidebb *széljegyzet* szót. Az egyébként is nem valami kellemesen hangzó *lapalji jegyzet* is pótolható a *lábjegyzet* szóval.

Ha pedig ezt mint a német *Fussnote* tükörkifejezését sokan elfogadhatatlannak nyilvánítják, akkor maradhat a *lapalji jegyzet,* hiszen nem okoz semmi zavart. Az igazán mindegy, hogy a *lapnak* melyik *oldalán* van a jegyzet, mint ahogy azt sem szoktuk okvetlenül firtatni, hogy a bokor tövében nyíló virág vagy a hegy lábánál meghúzódó házikó a bokornak vagy a hegynek melyik oldalán van.

Célszerű volna, ha a nyelvészek végre határozottan állást foglalnának a magyar emberek által régóta ismert és használt *oldal* (= könyvoldal) szavunk mellett.

18. MUNKAKÉPES EMBER - VÉRSZEGÉNY LEÁNYKA

Ha a *munkaképes* összetételt nyelvtanilag vagy logikailag elemezni akarjuk, akkor így tesszük föl a kérdést: *mire képes* az ember? A válasz magától adódik: *munkára képes.* A *munkaképes* összetétel elemzésekor tehát az összetétel első tagjához határozóragot kellett hozzáfűznünk. Magában az összetételben ezt a határozóragot nem jelöljük, csak odaértjük, illetve odaérthetjük. Ugyanez áll fönn a *vérszegény leányka* esetében. *Miben szegény* a leányka? *Vérben szegény.* A *munkaképes* és a *vérszegény* tehát jelöletlen határozós összetétel.

Ilyenek: *-képes:* munkaképes, versenyképes, harcképes; *-képtelen:* harcképtelen; *-teljes:* erőteljes; *-erős:* akaraterős; *-szegény:* vérszegény; *-köteles:* iskolaköteles; *-mentes:* tandíjmentes; *-hű:* élethű, hithű; *-kész:* áldozatkész; *-ittas:* borittas, diadalittas; *-veszélyes:* életveszélyes stb. - Mindezekre a lappangó határozórag föltüntetésével kérdezhetünk: *mire képtelen?, mivel teljes?, mire köteles?, mitől mentes?, mire kész?, mitől ittas?, mire veszélyes?*

A nyelvművelők ezeket a jelöletlen határozós összetételeket egészen a legújabb időkig helytelenítették, azzal érvelve, hogy az ilyen típusú összetételek a régi magyar nyelvben ismeretlenek voltak, és a nyelvújítás korában keletkeztek, német mintára. Csak 1953-ban vizsgálta meg Deme László a kérdést (Magyar Nyelv, 49: 140) tudományos alapossággal és módszeresen többféle szempontból is, és igen érdekes eredményekre jutott.

Igaz, hogy a régi magyar nyelvben ritkák voltak a *jelöletlen határozós* összetételek - állapítja meg, de ősi magyar, sőt finnugor sajátosságnak kell tekintenünk az összetételek jelöletlenségét. Példákat is sorol föl a jelöletlen összetételekre: *favágó, borivó*; *asztalláb, háztető*; *aranygyűrű.* Értelmezve: *fát vágó, bort ivó* (ember); *asztalnak a lába, háznak a teteje*; *aranyból való gyűrű.*

Ámde az *aranygyűrű* mellett ott van a *kőfal, faló, búzakenyér, bőrkesztyű* is. Ezeket ugyan a történeti és a leíró nyelvtan főnévi jelzős összetételeknek tekinti, mintha a kő jelzője volna a *fal*-nak, a *búza* a *kenyér*-nek, a *bőr* a *kesztyű*-nek. De a nyelvérzék jelöletlen határozós összetételnek is elemezheti őket, ilyenformán: *kőből való fal, búzából való kenyér, bőrből való kesztyű.*

Később olyan szerkezetekből is keletkeztek az előbbiekhez hasonló jelöletlen határozós összetételek, melyekben eredetileg ténylegesen ott szerepelt az összekötő *való* szócska. Régebben ilyen szerkezetek voltak: *zsebbe való kés* („Elvesztettem a *zsebbe való késem*"), *fejre való kendő, talpra való bőr, borra való pénz, látni való dolog.* Ezekből a háromtagú kifejezésekből hol a harmadik tag maradt el: *fejrevaló, borravaló, látnivaló,* hol pedig a második tag esett ki: *zsebkés, fejkendő, talpbőr.*

Az ilyen jelöletlen összetételek a nyelv tömörségének előmozdítását szolgálták. Éppen ezért egyre gyakrabban jelentkeztek. Nagyszerű tömörítési lehetőség rejlik például ezekben az összetételekben: *hattyúnyak, kökényszem, darázsderék, tengerzöld ruha, téglavörös posztó.* Fölbontva: *hattyúéhoz hasonló nyak; olyan kék szem, mint a kökény; darázséhoz hasonló derék; zöld tengerhez hasonló ruha; tégla színéhez hasonló vörös posztó.*

A *fejkendő, hattyúnyak, kökényszem, tengerzöld*-féle jelöletlen összetételek - akárcsak a *kőfal, faló, búzakenyér* - a magyar nyelvérzék számára egyáltalában nem szokatlanok, éppen ezért nem részesültek megrovásban. Mennyiségi szaporodásuk azután elősegítette a különféle egyéb jelöletlen összetételek létrejöttét és terjedését is.

Mindebből, Deme Lászlóval egyetértve, azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy nem az efféle összetétel típusa való idegenből, hanem csak egyes esetei, melyek fokozatosan kiszorították nehézkes elődeiket, s megszaporodván ma már új szabályt alkotnak. A szerkezet magyarosságát bizonyítja az is, hogy a németben ezek az összetételek gyakran nem is jelöletlenek, hanem esetraggal jelölt birtokos előtagúak: *arbeitsfähig, lebensgefährlich, farbenreich* stb. A magyar összetételek tehát - mint látjuk - még a németeket is fölülmúlták jelöletlenségben. Jó tanítványnak bizonyultak.

Ha tiszteletben tartjuk a nyelvhelyességi elveket, akkor azt kell mondanunk, hogy számunkra voltaképpen ma már teljesen közömbös, hogy ezek a jelöletlen határozós összetételek mintegy 200 évvel ezelőtt német mintára keletkeztek-e vagy sem. Hiszen azóta teljesen meghonosodtak, s nem szorítanak ki meglévő szavakat. Óriási előnyük, hogy nagyfokú tömörítést tesznek lehetővé, sokszor pedig csak nehézkes szerkezetekkel helyettesíthetők. Azt is hozzátehetjük még, hogy nem ellenkeznek nyelvünk törvényeivel.

Nyelvhelyességi babonát terjesztenek tehát azok - ma már inkább csak laikusok -, akik helytelenítik ezeket a jelöletlen határozós összetételeket.

Egészen eddig Deme László tanulmányát tartottam szem előtt, itt-ott kiegészítve fejtegetéseit. Van azonban Deme cikkében egy pont, amellyel nem tudok egyetérteni. Amikor a *munkaképes, versenyképes, harcképes* kifejezéseket tárgyalja, nyomatékosan hangsúlyozza, hogy ezekre is úgy kell rákérdezni, hogy *mire képes?* A válasz: *harcra képes.* Vannak azonban ebben a csoportban efféle összetételek is: *fejlődőképes, járóképes, állóképes, habzóképes* stb. Deme szerint nem dönthető el, hogy ezek milyen fajtájú összetételek, és az elemzésnél is nehézségbe botlunk. A *fejlődőképes* Deme szerint értelmetlen kifejezés, mert nem lehet valaki *„fejlődőre képes”.* Ugyanezt a fölfogást vallják napjainkban más nyelvművelők is.

Több érvet is állíthatunk szembe evvel a fölfogással. Mindenekelőtt éppen Demének azt az érvét, hogy mennyiségi szaporodásuk révén ma már új szabályt alkotnak. Hiszen százával vannak nyelvünkben hasonlóképpen alkotott közhasználatú szavak: *ellenállóképes, csírázóképes, termőképes, ütőképes* stb.

De ezenkívül azt is meg kell gondolnunk, hogy az *-ó, -ő* melléknévi igenévképzővel ellátott szavaink egészen különleges szerepet töltenek be nyelvünkben. Kiviláglott ez akkor is, mikor a nyelvi logikázásról szóltunk. Idézzük föl a *sétálóutca, ivóvíz, hálószoba, vetőmag* összetételeket, és tegyük föl a kérdést: Vajon *sétálóra* való-e az utca, *ivóra* való-e a víz, *hálóra* való-e a szoba, *vetőre* való-e a mag? Semmiképpen sem! Az utca *sétálásra,* a víz *ivásra,* a szoba *hálásra,* a mag *vetésre* való. Vagyis az összetételekben szereplő *-ó, -ő* melléknévi igenévképzővel ellátott szavakat az elemzésnél főneveknek kell tekintenünk, és gondolatban *-ás, -és* képzős főnevekké kell átalakítanunk.

Ugyanígy kell eljárnunk a *fejlődőképes, járóképes, habzóképes, cselekvőképes, termőképes* összetételek elemzésénél is. *A fejlődőképes* ember képes a *fejlődésre,* a *habzóképes* mosószer képes a *habzásra* stb. Az *-ó, -ő* melléknévi igenévképzőre végződő szavak egyébként is igen gyakran a melléknév és a főnév határán állnak. Ezért alakulhatnak át könnyen főnevekké: *tanító, vető, gázló, fúró* stb. A mondaton belül pedig számtalanszor értelmezhetők főnévnek. Például: A nap *nyugovóra* hajolt (Arany); *delelőre* ért; a fa *termőre* fordult; el kell válni *virradóra*; stb.

Ha az *ivóvíz* összetételében nem kerestünk logikát, akkor ne keressünk logikát a *fejlődőképes* összetételben sem.

19. „EZERÖTSZÁZTIZENÖT ESZTENDŐBEN ÍRTÁK EZT”

A címet olvasva, bizonyára sokan bosszankodva szisszennek föl: „Micsoda magyartalanság ez? Helyes magyarsággal így mondjuk: Az ezerötszáztizenötödik évben.”

A nyelvművelőknek régtől fogva egyik legnagyobb gondjuk, hogy lépten-nyomon rosszul használjuk a számneveket: *tőszámnevet* mondunk és írunk olyankor is, amikor *sorszámnevet* kellene használni. Állandóan visszatérő panaszuk: „Baj van a számnevekkel!”

1937-ben a Magyarosan folyóirat 6. évfolyamában egy cikk jelent meg Baj van a tőszámnevek és a sorszámnevek körül címmel (14. oldal). A szerző ezt írta: „Ha nem vigyázunk, rövidesen köznyelvi természetességgé válik tőszámneveknek sorszámnevek helyett való használata.” Az általa helytelennek tartott használat szemléltetésére megemlítette egyebek között ezt a példát: „Az 1838 évi árvíz”, és hozzáfűzte, hogy mentse meg az Isten még a Szaharát is ilyen hosszú ideig tartó özönvíztől.

A szerzőnek tudomása volt arról, hogy már régi írott könyveinkben, vagyis kódexeinkben is előfordulnak a sorszámok helyett tőszámok. Példái: „Krisztus születetinek *ezer kétszáz hetvenegy esztendőben,* ez szent szűznek... *huszonkilenc esztendejében* február havának tizenötöd napján” (Margit-legenda); „Mikoron írnának Úr születeti után *ezer kétszáz hetvenkét esztendőnek* június havának tizenharmad napján” (uo.). A példák fölsorolása után kijelentette: „Bizony, egynémely nyelvi hibának is megvan a maga százados története.”

Miután így megrótta a Margit-legenda szerzőjét, teljesen megfeledkezett róla, és újkeletű nyelvi hibának tüntette föl a megrótt nyelvhasználatot. Ezzel fejezte be: Egy esetleges „rövidítés [ezerkilencszázharminchat november egy] nem jogosít fel rá bennünket, hogy egyre tovább ragadtatva korunk siető, kapkodó, gépiesítő szelleme kedvéért kiforgassuk nyelvünket ősi szerkezetéből”. Vizsgáljuk meg tüzetesen ezt az elhamarkodott kijelentést.

Meskó Lajos 1938-ban a Magyar Nyelv folyóiratban figyelemre méltó cikket írt a tőszámnevek és a sorszámnevek használatáról. Egyike ez a legnagyszerűbb fölvilágosító cikkeknek, amelyek valaha is a felszínes nyelvművelés ellen íródtak. Látszólagos passzivitása ellenére nem polemizál, csak adatokat sorol föl - lépésről lépésre kimutatja a szemellenzős nyelvművelésnek minden tudománytalanságát.

Rögtön az elején leszögezi, hogy hasonló jelenség, vagyis a *tőszámnév* használata *sorszámnév* helyett, már sok száz évvel ezelőtt is *minduntalan* föl-föltűnik. A magyarok tehát 600-700 évvel ezelőtt minduntalan vétkeztek a 20. században kiagyalt nyelvhelyességi regulák ellen! Soroljunk föl néhányat ezekből a vétkekből. Kezdjük a címben szereplő mondattal.

„*Ezer ötszáz tizenöt* esztendőben írták ezt, László király öt követét váratták itt.” A mondat a híres konstantinápolyi rovásfölirat szövegéből való, amelyről Ruffy Péter írt érdekes ismertetést *Bujdosó nyelvemlékeink* című könyvében (63. oldal). Kedei Székely Tamást, a fölirat szerzőjét nyilván nem fertőzte meg sem a pesti nyelv, sem valamiféle idegen hatás, hogy ilyen szöveget örökített meg rovásírással a majdani nyelvművelők bosszantására. Meskó nem elégszik meg ezzel a fölirattal, hanem más régi írásokból is idéz hasonló adatokat:

Beriszló Péter éneke: „Ez éneket *ezer öt száz tizen öt* esztendőben Zabatkay Mihály szerzé” (Horváth C.: Régi Magyar Költők Tára, 1. 487); Geszthy László éneke: „*Ezer öt száz huszon öt* esztendőben” (uo. 490); Vásárhelyi András éneke: „*Ezer öt száz* és *nyolc* esztendőben” (uo. 238); „Mikoron írnának *két száz harminc* esztendőben” (Érdy Kódex); „Mikoron írnának *ezer két száz hatvan három* esztendőben” (uo.); „Szent István kiről halála után *tizen egy* esztendőben” (uo.); „Urunk születése után *ötvenkét* esztendőben” (Pázmány: Kalauz); „*Ezerhatszáz hetven és hat* esztendőben” (Thaly: Vitézi Énekek); stb., stb.

A későbbi forrásokban is föllelhetők a tőszámnevekkel való időmeghatározások. Csak szemelvényesen idézek néhány példát az 1961-ben kiadott Régi Magyar Költők Tára 3. kötetéből: „Mikor írnának *az ezer hat száz* és *huszon nyolc* esztendőben" (60); „*Ezer hat százban* és az *negyven* esztendőben" (75); „Az *ezer* és *hétszáz* esztendőben" (139). Még csak Arany Jánostól idézek egy adatot: „Hogy az Üdvösségtől, ezeren kezdendő *Háromszáznegyvenhét* vala az esztendő" (Toldi szerelme, 3. ének).

Meskó Lajos megjegyezte, hogy később egyre fogy a sorszámnév helyén álló tőszámnév, aminek oka szerinte az írók latin nyelvtanon iskolázott pontossága. Ez más szóval azt jelenti, hogy a tőszámnévvel való időmeghatározás ősi magyar sajátosság, a sorszámnév használata pedig a latin nyelv hatására terjedt el. Kiemelte Meskó azt is, hogy az *esztendő* szó elhagyása esetén az idő jelölése mindig tőszámnévvel történik: „Az *ezerhatszázban* és *nyolcvankettőben*"; *„Ezerhatszáz nyolcvannyolcban", „Ezerötszáz nyolcvanhatban."* Ez az alak: puszta tőszám a sorszám helyett és a *-ban, -ben* rag ma is közkeletű, és még senkinek sem jutott eszébe hibáztatni: *Negyvennyolcban* történt. *Kilencvenkettőben* születtem, *tizennégyben* vonultam be. Behívták a *négybelieket,* vagyis azokat, akik 1904-ben születtek.

Kiegészíthetjük Meskó fejtegetését azzal, hogy nemcsak az *esztendő* a „bűnös" a tőszámnév megőrzésében, hanem az *óra* és a *perc* is. Ma is mindenki így beszél: *„Hány óra van?" „Tizenkét óra van"*; *„Három órakor"*; *„Hat óra harminc perctől fogva."* Holott a nyelvhelyességi szabály következetes alkalmazása szerint így kellene mondani: „*Hányadik* óra van?"; „A *tizenkettedik* óra van"; „A *harmadik órakor*"; „A *hatodik óra, harmincadik perctől* fogva." Sokan bizonyára csodálkoznak ezen, pedig ezt éppen a latin nyelvvel is tudjuk igazolni. Latinul így van: *„Quota hora est?",* ami szórul szóra ezt jelenti: *„Hányadik óra van?"*

Menjünk most vissza a távoli múltba, és vizsgáljuk meg, hogyan alakultak ki sorszámneveink. Vegyük ezt a sorszámnevet: *harmadik.* A nyelvtörténészek jól tudják, hogy az *-ik* végződés egyenlő a birtokos személyraggal: *harmaduk.* Ismerjük a székely nyelvjárások *magik* szavát, amely a köznyelvi *maguk* szónak felel meg.

Ha elhagyjuk a *harmadik* sorszámnévből a birtokos személyragot, ezt kapjuk: *harmad.* Ez ma törtszám, de valamikor sorszámként is szerepelt. Ilyen adataink is vannak: *nyolcad esztendőben = a nyolcadik esztendőben*; *negyednapra = negyedik napra, harmad* napja nem eszik = *harmadik* napja...

Ami pedig magát a *harmad -d*-jét illeti, eredetére nézve azonos a finnugor alapnyelvből örökölt kicsinyítő képzővel, amely a régi magyar nyelvben még eleven képző volt. Például: *urodum* = uracskám (Ómagyar Mária-siralom); *fiodum* = fiacskám (uo.); *apród, gyengéd* stb. A *d* kicsinyítő képzőből úgy lett törtszámképző, hogy a *harmad* voltaképpen egy egésznek *három* (kisebb) részre való fölosztásával keletkezett. Sorszámképző pedig úgy lett belőle, hogy valamilyen ciklusnak - például több napból álló ciklusnak - *soron* következő részét jelentette.

A finnugor alapnyelvben tehát a tőszámnév és a sorszámnév egyazon alakú volt: *a puszta számnév.* A vogul nyelvben például ilyen időmeghatározást találunk: „*Hét éje, hét napja* fekszik ott" - *Hetedik éje, hetedik napja* fekszik ott. Van két sokszor emlegetett kifejezés a vogulban: *kit pum lúv* és *húrem pum lúv.* Magyarul: *másodfű ló* és *harmadfű ló,* voltaképpen *két fű ló* és *három fű ló.*

Mivel a vogul nyelvben, a finnben és más finnugor nyelvekben is létezik a magyarhoz hasonlóan egy sorszámnévképző, valószínűnek kell tartanunk, hogy a nyelvszükség már az alapnyelvben létrehozta a külön sorszámot a kicsinyítő alakból. Ahol azonban az összefüggésből amúgy is világos a sorszámnévi értelem, ott soká, mindmáig megőriztük a rövid, képzőtlen, tőszámnévi alakot. *A tőszámnév használata időmeghatározásra tehát ősi finnugor sajátosság!*

20. ISTEN ADTA GYERMEK - ANYÁM SÜTÖTTE KENYÉR

Talán megbocsátják majd az olvasók, ha ebben a fejezetben egy kissé több nyelvészkedéssel találkoznak, mint az előzőkben.

Ragadjuk ki a fenti háromtagú szerkezetekből a második tagot: *adta* és *sütötte.* Vajon milyen *szófaj* lehet? Sokan bizonyára úgy vélekednek, hogy *ige.* De ha *ige* volna, akkor a mondatban az *állítmány* szerepét töltené be, márpedig gondos vizsgálódás után kétségeink támadnak e tekintetben. Nézzük a címül választott példákat: *isten adta gyermek*; *anyám sütötte kenyér.* Ha az *adta* és a *sütötte* valóban ige volna, tehát a mondatban állítmányként szerepelne, akkor mivel magyarázható, hogy a velük szoros kapcsolatban levő *gyermek* és *kenyér* szó a *-t* tárgyrag nélkül áll. Hiszen így szoktunk beszélni: *ő adta a gyermeket* v. *gyermekem, ő sütötte a kenyeret* v. *kenyerem,* vagyis tárgyas ragozású igealak esetén mindig határozott névelővel és tárgyraggal, illetve birtokos személyraggal ellátott névszót kell tárgyként használnunk (Magyar Nyelv, 78: 52-67).

Még világosabbá válik a dolog, ha így bővítjük ki a szóban forgó szerkezeteket: *Ránéztem az isten adta gyermekre*; *Ettem az anyám sütötte kenyérből.* Most sem kap a *gyermek* és a *kenyér* tárgyragot, mert nem az *adta* és a *sütötte* a mondat állítmánya, hanem az alanyi ragozású *ránéztem* és *ettem: Ránéztem a gyermekre*; *ettem a kenyérből.* Tegyük mind a kettőt tárgyas ragozású igévé, s a *gyermek* és a *kenyér* rögtön megkapja a tárgyragot: *Megnéztem az isten adta gyermeket*; *Megettem az anyám sütötte kenyeret.* Azt is látjuk az utóbbi változatból, hogy a határozott névelő nem az *adta,* illetve a *sütötte* után, hanem a *ránéztem, megnéztem,* illetve *ettem, megettem* után helyezkedik el. A minden variációban változatlan maradó és passzív módon viselkedő *adta, sütötte* tehát nem lehet más, mint a gyermeknek, illetve a kenyérnek a *jelzője.* Tudjuk, hogy a magyarban a jelző mindig változatlan: *jó kenyeret, jó kenyérrel, jó kenyérből.*

Vegyünk egy harmadik szerkezetet: *emberek járta úton.* Itt az első tag - *emberek* - többes számban áll, mégsem következik utána többes számú *járták,* hanem marad az egyes számú *járta.* Továbbá az *út* szó itt sem áll tárgyesetben. Ez is bizonyítja, hogy a *járta* nem ige.

Nézzünk egy negyedik szerkezetet is: *magunk faragta karóval.* Ha a *faragta* ige volna, akkor a *magunk* után többes számú igealaknak kellene állni (a *karó* szónak meg persze tárgyesetben): *magunk faragtunk karót,* vagy *magunk faragtuk a karót.*

Egyes nyelvészek föltételezték, hogy ezek a szerkezetek valamikor, századokkal ezelőtt - mondjuk, 400-500 évvel ezelőtt - igés mondatokból válhattak ki, és alakultak át fokozatosan *isten-adta*-féle szerkezetekké. Szerintük a szóban forgó szerkezetek ilyen mondatokból keletkezhettek: „Nesze, fiacskám, *madár látta* ezt a cipót", ebből lett volna a *madárlátta cipó.* „*Isten adta* (a) jókedvét, nem veszti el soha", ebből lett volna az *istenadta jókedv.* „*Dér csípte a kökényt,* ehetitek már", ebből lett volna a *dércsípte kökény.*

Ehhez a nyelvészeti okoskodáshoz a következőket kell hozzáfűznünk. Mindezek csinált, kiötölt mondatok, semmilyen forrásból nem mutathatók ki, úgyhogy maguk az ilyen mondatokat fabrikáló nyelvészek se tudnak semmilyen lelőhelyet megjelölni. Pedig nagy számmal kellett volna lenniük, hogy sajátos szerkezetek alakuljanak ki belőlük.

Ám, ha léteztek volna is ilyen mondatok, akkor sem alakulhattak volna belőlük *isten-adta*-féle szerkezetek. Efféle mondatokból: „Isten *adta* ezt a gyermeket"; „*Madár látta* ezt a cipót"; „*Dér csípte* meg a kökényt", sohasem keletkezhettek volna ilyen szerkezetek: *isten adta gyermek*; *madár látta cipó*; *dér csípte kökény.* Hogyan lehet elképzelni, hogy csak úgy *eltűnik a tárgyrag, eltűnik a határozott névelő, de megmarad a tárgyas ragozású igealak?*

Az előbb már megállapítottuk, hogy a szerkezet második tagja - *adta, sütötte, járta, faragta* - a harmadik tagnak a jelzője. De milyen elemekből tevődik össze? Ha nem ige, akkor micsoda? A régi magyar nyelv és a rokon nyelvek tanulmányozása után arra az eredményre jutunk, hogy a szerkezet második tagja *birtokos személyragos melléknévi igenév.* Már az *-ó, -ő* igenévnél is tapasztalhattuk, hogy az igenév könnyen átcsap a főnévi kategóriába. Például *hálószoba > háló*; *vésőszerszám > véső* stb. Ha a *lemenőben* (= lemenésben), *nyugovóban* (= nyugvásban) levő nap végül is *lenyugszik,* vagy más szemlélettel: *leesik* az ég pereméről, akkor bekövetkezik a napnak a *nyugvása,* a napnak az esése, a *-t* végű igenévvel kifejezve: a nap *nyugta,* a nap *este* (tkp. esete = esése). Ezért beszélünk *napnyugtáról, napestéről.* „*Napestig* az erdőn űzeti hiába" (Arany). A nap *esése,* a nap *este* kifejezésből keletkezett az *este* szó is.

Ám a nap egy bizonyos ideig tartó nyugvás után ismét *fölkel* az ég másik alján, ilyenkor van a nap *kelése, kelete, kelte:* a *napkelte.* A *napkeltekor* kifejezés ezekből az elemekből tevődik össze: *nap + kelte + kor,* vagyis a nap *kelésének, keltének* a kora, ideje. Fölsorolok példaképpen más olyan kifejezéseket, amelyek szintén nem egyebek, mint főnévként szereplő birtokos személyragos igenevek: *jártunkban-keltünkben*; majd megpukkadt *nevettében*; *mentében*; *jöttében*; *holtáig*; öles *léptekkel* haladt; *éltében*; koporsóm *bezártáig*; stb.

Azt is be kell bizonyítanunk, hogy a birtokos személyragos főnév jelzőként állhat. Mindenki ismeri ezeket a kifejezéseket: „Ez csak olyan *szófia* (szó + fia) *beszéd*"; „Ott megy az a *mihaszna* (= milyen hasznú) *ember.*" Nagykőrösről való ez a példa: *a magam sütése kenyér* (= magam sütötte kenyér), amelyet így is mondhatnánk: a magam sütésű kenyér. Hogy a birtokos jelző és a tulajdonságjelző voltaképpen milyen közel áll egymáshoz, mutatják az ilyen szólásmódok is: ez a ház az *apáé* = ez az *apai* ház.

Ha körülnézünk a rokon nyelvek tájékán, hasonló szerkezetet találunk. *Osztják:* ning manem szung = nő járta vidék [tkp. nő mente v. menése zug]; lont pitti tú = lúd szállta tó [tkp. lúd szállás tó]; vaj kitti szoj = vad kelte zaj, vagyis a vad fölkelésekor támadt zaj; hum lim nyál = férfi lőtte nyíl [tkp. hím lövés nyíl]. *Vogul:* ánkv tétem húrem pi = anya szülte három fi(ú); ásem jenmeltem kit lúv = apám (= ősöm) nevelte két ló. *Finn:* isämme viemä kala = apánk vitte hal [tkp. ősünk vivése hal. Vö. Halotti Beszéd: isemüküt = ősünket]. *Észt:* isa antud vesi = apa (ősöm) adta víz.

Ezeket a szerkezeteket látva úgy érezzük, mintha ősmagyar kifejezéseket olvasnánk valamilyen ismeretlen nyelvjárásban. Ezekből az egy tőről fakadt kifejezésekből a következőképpen rekonstruálhatjuk az ősi finnugor szerkezetet:

isten adás (adat) gyermek
ember járás (járat) út

A szerkezet második tagja valamilyen cselekvést hordozó, ilyen vagy olyan képzővel ellátott elvont *főnév* (ige-név) volt. A cselekvés eredetét, *okozóját* jelölte meg az első tag, a harmadik pedig a cselekvés irányát, tárgyát. A szerkezetnek ez az ősi, birtokos személyrag nélküli formája még ma is megvan nyelvünkben. Például: „Homlokát letörli *porlepett* ingével" (Arany: Családi kör); *istenáldott* tehetség; *anyaszült* meztelen; *szélütött, gutaütött* ember; stb.

Azt a viszonyt, amely mutatja, hogy a cselekvés honnan, kitől indul ki, a nyelvközösség birtokviszonynak foghatja föl, és birtokos személyraggal külön is jelölheti. Megtaláljuk ezt a birtokos személyragos fokozatot az osztjákban, a vogulban és a finnben is. A magyarban szinte kizárólagosan ez jutott uralomra. A *gyereksírás, kutyaugatás, szarvasbőgés, istenáldás* (eredetileg: *gyerek sírás, kutya ugatás* stb.) így elemezhetők: *gyerek sírása, kutya ugatása, szarvas bőgése, isten áldása.* Naponta hallott mondatok ezek: Ide hallik a *gyerek sírása* (vagy: a *gyereksírás*); Nincs rajta *isten áldása* (vagy: istenáldás). Ha az *isten áldás > istenáldás* úgy

értelmezhető, hogy: *isten áldása,* akkor az *isten adás, isten adat* is értelmezhető úgy, hogy: *isten adása, isten adata > isten adta > istenadta.*

A rokon nyelvek figyelembevételével és a régi magyar nyelvben található példák alapján kikövetkeztethetjük a régi magyar szerkezet paradigmáját (természetesen a mai magyar nyelvre átírva):

én sütöttem (sütésem)	kenyér
te sütötted (sütésed)	kenyér
ő sütötte (sütése)	kenyér
mi sütöttünk (sütésünk)	kenyér
ti sütöttetek (sütésetek)	kenyér
ő sütöttük (sütésük)	kenyér
asszonyok sütötte (sütése)	kenyér
magunk sütötte (sütése)	kenyér

A mai magyar nyelvben a szerkezetnek csak *egyes* és *többes harmadik* személye, valamint a *maga* előtagú szerkezet használatos: *madárlátta kenyér*; *ebugatta himpellére*; *széltörte fa*; *szélringatta ágon*; *ember lakta föld*; *méhek csinálta méz, magam tervezte ház.* A régi nyelvben a többi személyre is vannak adataink: „Ti pedig *szerzettem* átkozott sok versek" (Balassi); „Adom neked az te *laktad* földet"; „Egy *ismertünk* úrnak az ajtaja"; A gepidák az ő *laktok (laktuk)* földjükben." Az egyes szám első személy a népnyelvben és az értekező prózában néhanéha ma is előfordul: a *szerettem komámasszony*; az *említettem könyvben.* Arany János kedvelte és prózában is gyakran használta az *isten-adta*-féle szerkezeteket: „a *felhoztam* példákban"; „a tisztelt értekező *felhozta* képtelen példák"; „ama fönnebb *jelöltem* helyzet"; „hallani olykor a *vala* vagy *volt* összetételű régmúltat, egyiket sem annyiszor a *mondottam* területen, mint talán Erdélyben"; „az *ismertem* népszólásokban egyáltalában nem lehetne így beszélni."

Némely írónk napjainkban is meglepően gyakran alkalmazza ezt a szerkezetet. Különösen két írót kell kiemelnünk: Héra Zoltánt és Kolozsvári Grandpierre Emilt. Példák Héra *Fekete öröm* című verseskötetéből: ágyú *látta* rezekről, tenger *hordta* levélről; bognár *faragta* fát; ökörláb *nyomtatta* por; *nap-kedvelt, csillag-áldott*; *éj nyírta* táj; *hold-gyalogolta* ég; *ólomverte* tereken; *kígyófogta* éjeken; párduc *pacskolta* szót; maga *fektette* tőkén; maga *ejtette* bárddal; maga *vetette* függélyes ágyban; maga *ontotta* árban; *világkiforrta* forrás; *örömáztatta* élet; e kócsag *karcolta,* király *súrolta* sivatagban; *dögök-mutatta* kép; hiper-étvágyak *fölfalta* szigetekről; *szélnyírta* fák közt; villámok *hágta* tavat; *csillagok-adta, csillagok-kormozta* szemmel.

Példák Kolozsvári Grandpierre Emil *Hullámtörők* című könyvéből: az első világháború *kiváltotta* megrázkódtatásokat; a család *kínálta* nyersanyagot; az apám *föladta* talányokat; a gyász *kiváltotta* rossz érzések; elbűvölte a *szélfújta* fák koreográfiája; megfeledkeztem a Bandi *vázolta* jogi helyzetről; a Reinitz *megzenésítette* dalok; a maguk *építette* magas trambulinról; mint árvíz *lemosta* virágzó kert, homokvihar *fölégette* oázis; a civilizáció *megtűrte* határokon belül; a férfiak *megálmodta* „könnyű kalandot"; az adott helyzet *megkívánta* módon; ne részesüljön az ágy *adta* örömökben; valami *magakisütötte* tangófigurára tanított; a személye *keltette* várakozásnak; e *természetadta* előnyökkel; a saját maga *terjesztette* legenda szerint; az admirális *kormányozta* magyar királyságban; egy ember nem *lakta* minisztérium előterében; a magyarok *megszállta* kijevi katonai körzetben; a fajvédelem *okozta* vérveszteséget; a „Tegnap" *tartalmazta* üzenetet; a törvény *megkövetelte* arányt; a Panni néni *vezette* emberbaráti intézménybe; a gyakorlat *szentesítette* hagyományhoz képest; a magam *kisütötte...* föltevésekbe; a természet *rámrótta* föladatot; Az orbánc *kiváltotta* ijedtség.

Fölemelő érzés, hogy íróink napjainkban újjáélesztik ezt a szerkezetet, amelyet mások könnyű szívvel kitagadtak volna az ősi örökségből.

21. GYEREKEK, REGGELIZNI!!!

Így kiabált ki anyánk vagy nagyanyánk a konyhából, ha reggel fölkelés után kirohantunk játszani, és megfeledkeztünk a reggelizésről. Délben meg este is gyakran hangzott el ez a hívó szó: *ebédelni!, vacsorázni!* Némely nyelvművelők szerint a főnévi igenevet nem szabad parancsolásra, fölszólításra használni, mert az németesség.

Arany János ebben a kérdésben is más véleményen volt, és védelmébe vette a főnévi igenévvel való fölszólítást, különösen *mozgást* jelentő igéknél. Ő maga is nyugodt lelkiismerettel írta le ezt a mondatot: „Szaporán, hé! nagy a rakás; *mozogni*!" Verseiben is használta a fölszólító vagy legalábbis a fölszólításhoz közel álló főnévi igenevet. Például:

Nem *szólni,* de *nézni*: nem *nézni*: *pirulni*;
Gondolatot színnel, hanggal *elárulni:*

(Toldi szerelme, 5)

Oh, *bújni*, *pirulni*, a földbe *sűlyedni*,
Elveszni!... de mégis *szeretni, követni*!

(Toldi szerelme, 6)

Vörösmarty se félt ilyesmit leírni: „Vissza, magyar! most vissza velem, vagy *halni*, vagy *ölni*" (Zalán futása, 9).

Mészöly Gedeon, a kiváló nyelvész nyelvtudományi munkákon kívül egy regényt is írt (Földiekkel játszó égi tünemény), melyben ezt olvashatjuk: „*Megmondani! Megmondani!* - erőlteti Erzsike és a többiek." - Móricz Zsigmond ezt írta a Fáklya című regény 3. kiadásának előszavában: „Nincs több parancs: *teremteni, dolgozni, adni!*"

Megállapíthatjuk, hogy az idézett főnévi igenevek, még ha nem is mindig fejeznek ki kétségtelen fölszólítást, de közel állnak hozzá, éppen ezért további indítékot adhattak az ilyen használatra. Ne csodálkozzunk tehát, hogy íróink, publicistáink napjainkban elég gyakran alkalmazzák a fölszólításnak vagy hasonló értelmű közlésnek ezt a formáját. Néhány példa:

„Szukicsné ráhunyorított, ami azt jelentette: *abbahagyni* a témát, részletes magyarázatot később" (Tabi László: Két láb és más semmi). - „*Futni - kifutni,* mint a víz / ha gát szakad és folyó árad, / *futni* mezítláb, mint a vad, / ha farkas riasztja a patákat / *futni,* mintha kifut a tej, / s a gőz leveti a fedőt / *futni,* mintha megelőzhetnők / a teknőc-mozgású időt" (Csanády János: Nyolc sorban). - „Mindig eszembe jut az egyszeri tanár esete, aki a gyerek ellenőrzőjébe beírta: Rossz a szaga, *megmosdatni.* A szülő tömören így válaszolt: Nem *szagolni, tanítani.* Témánkra lefordítva: nem *ráolvasni, megszervezni*" (Gál Pál, Népszabadság, 1977. március 27.).

Úgy gondolom, hogy Gál Pál fején találta a szöget: *tömören* kifejezve. Vagyis: a főnévi igenévvel tömörebben fejezhetjük ki a fölszólítást, mivel minden számba jöhető személyt magába foglal. De a tömörségnél talán fontosabb az, hogy az igenévi alak használata - ezt a *-va, -ve* képzős igenévnél is tapasztaltuk - jobban ráirányítja a figyelmet a mondanivaló lényegére, mint a ragozott igealak. Ezen kívül a fölszólítás széles skáláját teszi lehetővé: a rideg, kategorikus parancsolástól kezdve egészen a kérlelésig. Például: „Azonnal *ideadni!*"; *„Kimenni!"*; *„Nem nevetni!"*; *„Nem haragudni!"*; „Szépen *megfésülködni* ám!"; *„Nem elfelejteni!"*; *„Időben hazajönni!"* Nyaraláskor falun a háziasszonyunk így próbálta kedveskedő hangon fegyelmezni a játszadozó gyerekeket: *„Nem szaladgálni!"*; *„Nem ugrálni!"*; „Mindent *elrámolni!*" - Munkatársi értekezlet előtt az egyik dolgozó így biztatta a felszólalni szándékozó kollégákat:

„Aztán senkit se *kímélni!*" - „Újra utána a fődet *betakarni,* majd *lerakni* a téglát, utána újra *lerakni* a pallót, a lovakat *bevezetni*" (*Új magyar népköltési gyűjtemény,* 16).

A riogatásnak szánt németességről nemegyszer kiderül, hogy mondvacsinált germanizmus. Egyes nyelvművelők németességnek bélyegzik többek között ezeket a fölszólításokat is: *„Leülni!, Vigyázni, Gyakorolni!"* Vajon igazuk van-e? A németek azt a fölszólítást, hogy: *leülni!* soha nem fejezik ki főnévi igenévvel, hanem így beszélnek: *setzt euch!* = üljetek le! A *vigyázni!* németül így hangzik: *Achtung!* = vigyázat!, vagy: *gib acht!* = vigyázz! Látjuk tehát, hogy a németben sokszor használnak fölszólító módot olyankor, amikor a magyarban főnévi igenév áll a fölszólítás, parancsolás kifejezésére. Ezt tapasztaljuk a *gyakorolni!* kifejezéssel kapcsolatban is. A németek soha nem mondják úgy, hogy: *üben!,* hanem úgy, hogy: *übt!* = gyakoroljátok! Ebből származik a magyarban az *üptre csinálni* szólásmondás. Bizonyos esetekben a magyar és a német is fölszólító módot használ. Az *achtgeben* mellett van egy másik német ige is *vigyázni, ügyelni* jelentésben: *achthaben.* Ebből ered a német katonai vezényszó: *habt acht!* = vigyázz!, amit a közös hadseregben a magyar bakák így torzítottak el: *hapták!*

Az is előfordul, hogy a német a főnévi igenevet használja fölszólításra, viszont a magyarban más nyelvi eszközt alkalmaznak. Például: *„Aufstehen!", „Nicht hinauslehnen!"* Az előbbit magyarul rendszerint fölszólító móddal fejezzük ki: *„Álljatok föl!"* vagy *„Álljanak föl!"* Az utóbbinak a magyar megfelelője ez szokott lenni: „*Kihajolni veszélyes* vagy *tilos.*" Ajtókon ez van kiírva: *„Tolni!", „Húzni!".* Ez a rövid fölszólítás számos ragozott igealakot (*told!, toljátok!, tolják!* stb.) helyettesít.

Mindent összegezve bátran leszögezhetjük tehát, hogy a főnévi igenévvel való fölszólítás nem okvetlenül germanizmus.

22. „BORT MEGISSZA MAGYAR EMBER, JÓL TESZI”

Így kezdődik Vörösmarty Fóti dal című versének egyik jól ismert sora. A nyelvművelők megrótták Vörösmartyt azért, mert nem tette ki a *bor* és a *magyar ember* elé a határozott névelőt. Vajon miért nem tette ki? Talán az úgynevezett költői szabadság vitte volna rá erre a „szabálytalanságra”? Mielőtt Vörösmartyt elmarasztalnánk, lapozgassunk más költők műveiben. Olvassuk el Arany Jánosnak A walesi bárdok című balladáját, melyben a költő két ízben is elhagyja a szabály követelte nevelőt: „S parancsot ád *Király* rettenetest”; „*Király* nem alhatik.” Látni fogjuk, hogy Vörösmarty és Arany egy ősi magyar sajátosságot akart megmenteni.

A nyelvművelők régóta hibáztatják a határozott névelő efféle elhagyását, de reménytelenül. Ma is gyakran olvashatunk ilyesmit: „*Szónokot* számosan üdvözlik”; „*Elnök* megnyitja az ülést”; „*Felperes* azt állítja, hogy”; „*Alperes* azzal védekezett, hogy.” Az utóbbi időben a nyelvészek közül többen szorgalmazták, hogy meg kellene vizsgálni, vajon ez a jelenség szórványosan előbukkanó költői szabadságnak, illetve pongyola hivatali fogalmazásnak tekintendő-e? Vajon nincsenek-e gyökerei a múltban?

Tudni való, hogy a magyar nyelven kívül egyetlen finnugor nyelvben sincs névelő. Nem volt a magyar nyelvben sem. Csak hozzávetőleg 600-700 ével ezelőtt keletkezett a hangsúlytalanná váló, távolra mutató *az* névmásból. A Halotti Beszédben (1200 körül) és az Ómagyar Mária-siralomban (1300 körül) még nincs határozott névelő, csak mutató névmás. Például (mai magyar nyelvre átírva): „és adta vala neki *paradicsomot* házává”; „Hallá holtát *teremtő istentül,* de feledé”; „engede *ördög* intésének” (= csábításának); „és lőn *halálnak* és *pokolnak* fizetése” (= zsoldja, büntetése); „*síró anyát* tekintsed.”

Megfigyelhetjük, hogy irodalmi nyelvünkben később is gyakran elmarad a névelő olyankor, amikor úgyis tudjuk, hogy bizonyos, ismeretes, határozott, szóban forgó személyről, állatról, dologról lehet szó. **Arany János:** *Udvaron* fehérlik szőre egy tehénnek (Családi kör); *Ajtó* előtt hasal egy kiszolgált kutya (uo.); Mint *csillagok* közé *nyájas hold* világa (uo.); Összegyűjti *budai tanácsot* (Török Bálint); Gyermekemet nem adom *barátnak* (uo.); *Tét* elveszett (Hídavatás); *Sebből* pirosan buzog a vér (Tetemre hívás); *Gím* után ők egyre törnek (Rege a csodaszarvasról); *Folyamparton* ők leszálltak (uo.); *Forrás* vize nem iható (uo.); *Tündérlányok* ott eltűntek (uo.). - **Petőfi:** *Csatahelyre* értek a nap alkonyatán (János vitéz); *Falu* kocsmájában van az én lakásom (A jó öreg kocsmáros); *Tenger* mélységéből egyszerre bukkansz ki (Arany Jánoshoz); *Isten* kötötte össze lelkeinket (Hol a leány); Lopni jár ő, csókot lopni *nénihez* (Szeget szeggel); *Kikelet* a lyány, *virág* a szerelem (A virágnak megtiltani nem lehet).

Nemcsak versben, hanem prózában is elmaradhat a határozott névelő, különösen méltóságot, rangot, foglalkozást jelentő szavaknál. Például: *Császár* az uraktul azt kérdi (Balassi Menyhárt árultatása); *Váradi püspök* haragszik Jánd tartományért (uo.); Szegényítem magamat *király* előtt (uo.); Bűneinkkel azt érdemlettük, hogy *ördög* tagjai és *pokol-ország* polgárai lennénk (Pázmány: Prédikációk); azzal a munkával, melyet cselekszel, *mennyországot* nyerjed” (uo.); Mi lenne, ha mindnyájan egybefognánk... *pápa* hitünk terjedéséért, *német* azért, hogy (Zrínyi: Vitéz hadnagy).

Vegyük szemügyre az irodalmi nyelv tanúskodása után a mai magyar köznyelvet. Azt tapasztaljuk, hogy a mai magyar élő nyelvben is el szokott maradni a határozott névelő az *isten, ördög,* valamint a *rangot* és *foglalkozást* jelentő szavak előtt, illetőleg bizonyos kifejezésekben, továbbá ha névelő nélkül is kitűnik a határozottság. Például: *Isten* áldjon; *Ördög* tudja; *Fene* bánja, vigye *kánya*; *Halál* fia vagy; *Pokolra* vele!; *Tűzre* vele!; Nem bánom, ha *ég föld*

összeszakad is; *Tűzön, vízen* keresztül; *Szárazon* és *vízen* otthon érzi magát; *Jég* hátán is megél...

Nagy számmal találhatók ilyen névelő nélküli szavak a hivatali és a szaknyelvben. Grétsy László a *Szaknyelvi kalauzban* hosszú listát állított össze belőlük (185). Példáiból ideiktatok néhányat: *Szerződő felek* bíznak abban, hogy; *Jelen utasítás* csak azokra a kérdésekre tér ki; *Beruházó* álláspontja ilyen szempontból helyes volt; *Benyújtott javaslatok* közül megemlítjük; *Belső ajtók* natúr színűek; *Szerző* magyarázatát adja a nagy vízszükségletnek; *Farmnak* lehetőleg csak egy bejárata legyen; stb. Ha elgondolkozunk a fenti példákon, úgy vélem, nem biztos, hogy pálcát kell törni fölöttük. A *„jelen utasítás”* az *„ezen utasítás*” analógiájával is magyarázható. A „beruházó” és a „szerző” ugyan nem király, se nem pápa, de szintén foglalkozást, rangot jelent. A többi példában a névelő nélkül álló szavak a határozottság és a határozatlanság között lebegnek.

Némely nyelvészek azért ragaszkodnak a határozott névelő kitevéséhez, mert szerintük a határozott névelőnek determináló szerepe van. Régi jó tanács: Mindent vizsgáljatok meg! Vizsgáljuk meg tehát a fenti állítást is. Gyümölcsözőnek látszik egyebek közt az, ha más nyelvekben is tanulmányozzuk ezt az állítólagos determinálást. Olyan nyelvekben, ahol nincs és olyan nyelvekben, ahol van határozott névelő. A finn nyelvben nincs névelő, ezért inkább a határozatlanságot fejezik ki a partitívusz segítségével, de ez sem mindig következetes, és nincs is rá mindig szükség. Sőt a magyarok számára furcsa, hogy a finnek partitívuszt használnak gyakran olyankor is, amikor kétségtelenül határozottságról van szó. Mindig partitívuszt használnak például a *szeret* igével kapcsolatban: *szeretlek* (téged). A „téged” a finnben partitívuszba kerül. Vajon a szeretet érzésével kapcsolatban kevesebb szükség van a determinációra? Ha viszont ezt olvassuk vagy halljuk: *juna tulee,* akkor ez így önmagában háromfélét is jelenthet: *vonat jön, jön a vonat, jön egy vonat.* A finneknek általában sokkal ritkábban van szükségük az úgynevezett formális determinálásra, mint nekünk.

Az angolban van határozott névelő, de a határozottság meglepően sokszor szenved csorbát. Magyarul így beszélünk: „Jön a tavasz”; „Ilyen az élet”; „A kutyák hűségesebbek, mint a macskák.” Az angolban ilyenkor nem kell, sőt nem is szabad kitenni a névelőt: „*Spring* is coming”; „Such is *life*”; „*Dogs* are more faithful, than *cats* are.” - A görög nyelvben régi idők óta megvan a határozott névelő. A latinban viszont nem volt erre szükség. Ámde gyakran a görögben is elmaradhat. Például állatmesékben: „*Onosz* fortion ferei” (A) szamár terhet visz; „*Tettiksz* kai *mürmékesz*” (A) tücsök és (a) hangyák.

Térjünk rá a magyar nyelvre. Így beszélünk: „*A tehén* hasznos háziállat”; „*A tigris* vérszomjas ragadozó.” Vajon miért kell „determinálnunk” a *tehenet* vagy a *tigrist,* amikor nem egy bizonyos tehénről vagy tigrisről van szó? (Miért nem kell a görög nyelvben, pedig ott is van határozott névelő?) Magyarban általában nem tesszük ki a névelőt országnevek előtt: *Németország, Olaszország.* Ezzel szemben: *a Szovjetunió, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság.* Még különösebb ez a szembenállás: *Magyarország,* de: *a Magyar Népköztársaság.* Miért kell az utóbbit jobban meghatározni? (Németben sem áll névelő az országnevek előtt: *Ungarn* = Magyarország. De: *die Schweiz, die Türkei.*) Folyónevek olykor névelő nélkül, olykor névelővel állnak. Például: „S merre zúgnak habjai *Tiszának, Dunának*”; „*Dunának, Oltnak* egy a hangja.” De: „Szőke vize *a Tiszának*”; „*A Duna* vallomása.”

Időhatározós kifejezésekben gyakorta elmarad a névelő: *ebéd előtt, vacsora után, reggelizés közben, éjfél után.* Ez néha jelentéskülönbséggel párosul: „*Színház előtt* iszunk egy feketét”; „Várlak *a színház* előtt.” A sakknyelvben is meg van engedve a névelőtlenség bizonyos esetben: *Világos* indul és nyer; *Sötét* időzavarral küzd. A sakkozóknak szabad, másoknak nem? Érdekes példa: „1603-ban egy tizennégy éves gyermek került *trónra*” (História, 1983. 4. sz.).

Színdarabokban régóta szokásos, hogy a névtelen szereplőket, akik foglalkozásuk, rangjuk szerint vannak említve, a szerzők nem látják el határozott névelővel. Vörösmarty: *Kalmár, Fejedelem, Tudós* (Csongor és Tünde); Kisfaludy Károly: *Öregbíró, Bíróné, Nótárius, Kántor, Törvénybíró* (A pártütők); Madách: *Patriarcha, Cigányasszony, Tudós* (Az ember tragédiája).

Ha kitesszük bármely főnév elé az egyszerű mutató névmást *(ez, az),* amely magában véve is eléggé meghatároz, mégsem hagyjuk el az immár fölöslegessé vált határozott névelőt: *ez a kutya, az a tehén.* (Németben, olaszban erre nincs szükség: *dieser* Hund, *jene* Kuh; *questo* cane, *quella* vacca.) Az *eme, ama, emez, amaz* névmás viszont nem kívánja a határozott névelőt (*ama* város, *emez utca*), de az *ugyanaz, ugyanez* névmás már igen (*ugyanaz a fiú, ugyanez a leány*). A régies *azon, ezen, ugyanazon, ugyanezen* névmáshoz sem járul határozott névelő: *azon ember, ezen levél, ugyanazon oknál fogva.* Mondhatjuk egyszerűen így: *apám, anyám.* De ha a birtokos személyragot a szó elé tett személyes névmással nyomósítjuk, akkor ez magában nem elegendő: még nyomósítani kell. Például: *az én apám, a te anyád.* Vajon az első esetben kevésbé volt szükség nyomósításra, mint a másodikban? Aligha!

Azt is meg kell gondolnunk, hogy sokszor fölöslegesen is keletkeznek nyelvi eszközök, amelyek a már meglevőknél semmivel sem fejeznek ki többet. Így toldották meg idők folyamán *az engem, téged, őt, azt, nálam* formát szükségtelenül ilyen módon: *engemet, tégedet, őtet, aztat, nálamnál.* A határozott névelőre sem volt mindig szükség meghatározás céljából. Ma sincs mindig szükség. Mindezt megfontolva, véleményem szerint akkor járunk el helyesen és tudományosan, ha mindenki számára elfogadható, kielégítő rendet teremtünk a névelő használatában. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy a határozott névelő nem ősi örökség; csupán néhány száz évvel ezelőtt honosodott meg nyelvünkben.

Az történt ugyanis, hogy a nyelvtanok a nyelvhelyességi szabályokat néha kritika nélkül átültették a leíró nyelvtanba. Ezt cselekedték a határozott névelő használatának meghatározásakor is.

A nyelvi valóság gondos tanulmányozásából ugyanis kiviláglik, hogy a határozott névelőnek nem csupán a determinálás a funkciója. Sok egyéb funkciója lehet. Említsük meg a szórendnek figyelemre méltó szerepét: *Rákóczi út következik*; de: *Következik a Rákóczi út.* A szórend fölcserélése azonban ennél fontosabb különbséget is eredményez. Tabi László egyik könyvének címe: *„Címzett ismeretlen.”* A nyelvi valósággal igen gyakran nem törődő nyelvművelők szerint Tabi László itt nyelvi vétséget követett el, mert így kellett volna írnia: „*A címzett* ismeretlen.” Véleményem szerint a szerző a magyar nyelv szellemének és sajátosságának ismeretében választotta a címet, mert itt teljesen fölösleges kitenni a határozott névelőt. Fordítsuk meg a szórendet: *Ismeretlen címzett.* Az állítmány azon nyomban jelzővé változott. Vonjuk ide a már említett példát Arany Jánostól: „*Forrás* vize nem iható.” Cseréljük föl a szórendet: „*Nem iható forrás* vize.” Az előbb még állítmányként használt „iható” íme jelzővé változott. Ha állítmánynak akarjuk megtartani, akkor ki kell tennünk a határozott névelőt: „*Nem iható a forrás* vize.” Vonjuk ide a köznyelvi példát is: *Fűre* lépni tilos. A szórend névelő nélkül is határozottságot sugalmaz. Cseréljük meg a szórendet: Tilos *fűre* lépni. Itt már nyoma sincs a határozottságnak.

Nem feladatom, hogy részletes leírást adjak a határozott névelő használatáról az élő nyelv alapján. Kívánom, hogy ez minél előbb megvalósuljon egy leíró nyelvtan keretében.

23. MONDATTANI BABONÁK

A) Régóta kedvenc vesszőparipája a tanároknak, hogy kötőszóval nem kezdhetünk mondatot. Pedig a mindennapi beszélgetés közben és az irodalmi olvasmányokban is gyakran találkozhatunk olyan mondatokkal, amelyek kötőszóval kezdődnek: „*Ahol* nincs, ott ne keress”; „*Ha* törik, ha szakad”; „*Mikor* én még legény voltam”; „*Vagy* megszokik, vagy megszökik.”

Vörösmarty: *Vagy* jőni fog, ha jőni kell (Szózat). **Petőfi:** *Hanem* most már elég, hallja-e kend, anyjuk? (János vitéz); És nőtt a gyermek, lángra lobbant Meleg keblén az ifjúkor (Jövendölés); *De* méreg a dal édes méze (uo.); *Mert* nem lesz már nekem kalandom (Búcsú a színészettől); *Ha* kalapomnak szőre volna (Ha). **Arany:** *Mert* fájna most a felhőtlen ég (Ősszel); *De* vajon ki zörget? Nézz ki, fiam Sára (Családi kör); *De* mikor aztán a vacsorának vége (uo.). - **Móricz Zsigmond:** *Hogy* mi az igazság? (Kerek Ferkó); *Mert* kérem, az a fő, az utazás (uo.). - **Szabó Dezső:** *De* azért mégsem felelt vissza az anyjának (Csodálatos élet); *És* itt van a másik falu is (Az elsodort falu). - **Veres Péter:** *Mert* ha még egy pár méterre esett tőlük a gránát (Számadás); *Sőt,* hogy igazi kultúrát is kapjunk (uo.). - **Kolozsvári Grandpierre Emil:** *Minthogy* mindkét szülő hivatalba járt (Hullámtörők); *Hogy* a legjellemzőbb példára hivatkozzam (uo.). - **Tabi László:** *Ha* nem jövök rendbe, eladom a tévémet (Daliás idők); *Mert* tessenek csak elképzelni: ülök nyári lakom teraszán (Címzett ismeretlen). - **Tersánszky J. Jenő:** *Mikor* ütöttem, rúgtam, hát mintha nem is érezné (Kakuk Marci).

B) Ugyancsak a tanárok hirdetik tévesen azt is, hogy a magyar nem szereti *a hosszú összetett mondatokat.* Az igazság az, hogy minden költő és író műveiben olvashatunk rövid és hosszú mondatokat egyaránt. Gárdonyi szemmel láthatólag kedvelte a rövid mondatokat. Például: „Mit bámulsz ezen annyira? A klastromban minden fráternek megvan a maga története. Mindeniknek. Akinek pedig nincs, annak majd meglesz! Nem vagyunk angyalok!” (Isten rabjai).

Bőven tudunk idézni irodalmunkból példákat hosszú mondatokra is, mégpedig nemcsak prózai művekből, hanem versekből is, amelyekről azt hihetnénk, hogy nemigen tűrik a hosszúlélegzetű mondókát.

Pázmány: „Ezeket megértvén, nem illik, hogy hasonlók legyünk amaz oktalan állatokhoz, melyeknek midőn a pásztor makkot vagy galagonyát ver a fárul, mohón zabálnak, egymást orrukkal taszigálják; de szemüket fel nem emelik, hogy megköszönjék pásztorok jótéteményét” (Kalauz).

Eötvös József: „Szinte kár, hogy mindennapi életünk között nem jut eszünkbe, miként nagy útra készülünk valamennyien, s a nap talán közel van, melyen örökre el fogunk válni, meglehet ezáltal engedékenyebbé válnánk egymás iránt” (A falu jegyzője).

Veres Péter: „De alighogy kiviszem az ételt a barakk elé hűteni - ott is úgy szoktuk, mint itt, hogy a vízbe nyomjuk a bogrács fenekét - ha van víz -, mert drága az idő, meg éhes az ember, én meg nem szeretek vizet önteni a főtt ételbe, hát hallom, hogy odabenn nagy zaj, káromkodás van” (Pályamunkások).

Vörösmarty:

A vak csillag, ez a nyomorú föld
Hadd forogjon keserű levében,
S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
Tisztuljon meg a vihar hevében,
És hadd jöjjön el Noé bárkája,
Mely egy új világot zár magába.

(A vén cigány)

Petőfi:

De, íme végsőt lobban a mécs,
Kialszik bágyadt élete,
S kívül az éj mindegyre oszlik,
Mint a tovább-tovább adott titok,
S a hajnal, a vidám kertészleány
Rózsákat szór a ház kis ablakára
S rideg falára a szobának,
S a fölkelő nap legelső sugára
Az alvó férfi homlokára száll,
Miként egy arany koszorú, miként egy
Fényes meleg csók isten ajakárul!

(Az apostol)

Arany:

Mi a tűzhely rideg háznak,
Mi a fészek kis madárnak,
Mi a harmat szomjú gyepre,
Mi a balzsam égő sebre;
Mi a lámpa sötét éjben,
Mi az árnyék forró délben,...
S mire nincs szó, nincsen képzet:
Az vagy nekem, oh költészet!

(A vigasztaló)

C) Különféle téves hiedelmek fűződnek a birtokviszonyt kifejező *-nak, -nek* raghoz is. A század elején a nyelvművelők közül többen amellett kardoskodtak, hogy félreértés elkerülése végett célszerű minden esetben kilenni a *-nak, -nek* ragot, tehát így kell mondani és írni: *a háznak az* építése, nem pedig: *a ház építése.* Manapság sokan az ellenkező végletbe esnek: akkor is elhagyják, amikor szükség volna rá. Örülnünk kell, hogy a magyar nyelvnek sok lehetősége van a birtokviszony kifejezésére, tehát éljünk ezekkel a lehetőségekkel. Válogathatunk bennük, de persze nem egészen tetszés szerint. Megfontolva és módjával.

a) A finnugor alapnyelvben a birtokviszony jelöletlen volt. Csak a szórendre kellett ügyelni. Őseink valamikor réges-régen ilyenformán beszéltek: *Ház tető magas. Medve bőr jó.* Később a birtokviszonyban álló két szó szorosabban simult egymáshoz, összetétellé vált: *háztető, medvebőr, lóláb, fűszál.* Ilyen mondatok voltak: Fölmentünk a *háztetőre.* Kiterítették *a medvebőrt.*

b) Az összetétel nem mindig volt elegendő a birtokviszony jelölésére, ezért ilyenkor a birtokhoz úgynevezett birtokos személyragot csatoltak: *ház teteje, medve bőre, ló lába, fa ága, fű szála.* Ez a birtokos személyraggal jelölt birtokviszony is eredményezhetett összetételt: *faluháza, vásárfia.*

c) A birtokviszony jelölésére volt egy másik lehetőség is, mégpedig az, hogy a birtokoson jelöljék meg valamilyen raggal, amely azután állandó birtokosjelölő raggá változott. A finn nyelvben ez ma egészen általános. A birtokos eset ragja: *-n,* és ezzel fejezik ki a birtokviszonyt. Például: *isä* = apa, *pää* = fej; *isän pää* = apának a feje (tkp. apának fej); *pojan veri* = fiúnak a vére (tkp. fiúnak vér, fiúé vér). A magyar nyelv egyszerre él mindkét lehetőséggel: a birtokos

megkapja a birtokos eset *-nak, -nek* ragját, a birtok pedig a birtokos személyragot. Jól láthatjuk ezt a Halotti Beszédben: *halálnak halálával halsz.* Ugyanitt megtaláljuk a *-nak, -nek* rag nélkül szerkesztett birtokviszonyt is: imádkozzunk e *szegény ember lelkiért.* Szembetűnő, hogy ebben a korban még hiányzik a birtokviszonyból a határozott névelő: lőn *halálnak* és *pokolnak* fizetése. Ez ma sem mindig kötelező, és tévednek azok, akik mindenképpen megkövetelik ilyenkor a határozott névelő kitevését. Kifogástalanok ezek a mondatok: „Sokan maradtak a *kenyérnek reménye* nélkül"; „*Éjnek idején* kopogott be az ablakon"; „*Erőnek erejével* be akarta bizonyítani"; „*Példának okáért* ezt is megemlíthetjük"; „Házát a *Dunának habjai* vitték el" (Petőfi: A jó öreg kocsmáros).

d) A nyelvváltozás során egyre gyakoribbá vált a birtokviszonyban a határozott névelő alkalmazása: *„A szomszédnak a háza"*; *„A mesének a vége."* Napjainkban egyesek azt hiszik, hogy a *-nak, -nek* ragot bármikor el lehet hagyni, holott a rag elhagyása számos esetben nehezen áttekinthető mondatszerkesztést, sőt értelemzavart okozhat. Például: „*A vállalat mind az öt hengersorát* két év múlva helyezik üzembe"; „*Az író* A vadász kalandjai című *könyve* csak ősszel jelenik meg"; „Az új *autóműút* az Osztapenko-emlékműnél levő *szakaszát* ez év végéig adják át a forgalomnak." Bonyolultabb mondatszerkesztés esetén tehát jól fontoljuk meg, hogy nem volna-e célszerű kitenni a *-nak, -nek* ragot. Ha több birtokos láncszerűen kapcsolódik, vagyis ha többszörös birtokviszony áll fenn, akkor az utolsó birtokos jelzőt *-nak, -nek* raggal kell ellátni. Például: „A szövetség *vezetősége* (helyesen: *vezetőségének*) *elgondolása* szerint." Néha különféle kapcsoló szókkal kell szellőssé tenni a sokszoros birtokviszonyt. Például: *„A vízierőmű elzáró gátja terveinek kidolgozása."* Ehelyett inkább ilyenformán fogalmazzunk: „*A vízierőmű elzáró gátjára vonatkozó* (v. *gátjával kapcsolatos*) *tervek kidolgozása.*"

e) A szórendet úgy is formálhatjuk, hogy a birtok megelőzi a birtokost. Írói alkotásokban, különösen versekben, de prózában is gyakran találkozunk evvel a szórenddel. Például: „Udvaron fehérlik *szőre egy tehénnek*" (Arany: Családi kör); „S merre zúgnak *habjai Tiszának, Dunának*" (Kölcsey: Himnusz); „addig engedelmes *leánya* leszek az *ön anyjának*" (Jókai: Az aranyember); „*férje-e ő kegyelmednek?*" (Mikszáth: Kísértet Lublón); „beszélgetés közben jutott *eszébe a méltóságos úrnak*" (Móricz Zsigmond: Betyár); „Ő az oka *mindennek*" (uo.).

Köznyelvi és népnyelvi példák: „Hízelkedés *mérge a barátságnak*"; „Rend *a lelke mindennek*"; *„A teremtésit a huncutnak"*; „Ez a *fokmérője a műveltségnek*"; „Ő a legkisebb *fia* a Fekete *királynak*" (Széki népmesék); „Most már *vége az életednek*" (uo.); „Levágta mind a tizennégy *fejit a sárkánynak*" (uo.); „Kirántotta az öreg király a kardját, hogy szétmetszi a *fejit az öreg bölcsnek*" (Tombácz János meséi); „Hát ez a *nagynénje* vót a *királyfinak*" (uo.); „Mély álom gyütt a *szömire a királyfinak*" (uo.).

D) Ha valaki arra vállalkozik, hogy botlásokat pécézzen ki az állítmány helyéről akár írásos szövegből, akár az élőbeszédből, gondosan tekintsen körül nyelvünk háza táján, mert könnyen megeshetik, hogy nyelvi babonát indít útjára. Így járt kiváló nyelvművelőnk, Halász Gyula is, aki hasznos és tanulságos kézikönyvében *(Édes Anyanyelvünk)* megrótta a hírlapírókat, mert állítmánnyal is kezdtek mondatot (77-78). Hibáztatta például ezeket: „Váratlanul *elfogadta* a szeszrendeletet a 33-as bizottság"; „*Felborult* Kaszala gépe a leszállásnál Pécsett"; „*Agyonszúrt* egy gyanútlan embert egy részeg munkás"; „*Elpusztított* egy falut, *romba döntött* egy keresztény templomot Orange államban a ciklon." Halász Gyula mindezt „nyakatekert szórendnek" bélyegezte, és így helyesbítette: „Kaszala gépe *felborult*"; stb.

Nagy J. Béla szembefordult ezzel az elhamarkodott szabályozással, és bőségesen idézett példákat arra, hogy állítmánnyal is kezdhetünk mondatot.

Népdalok: *Befújta* az utat a hó; *Felszállott* a páva vármegye házára; *Kidűlt* a fa mandulástul; *Sír* az egyik szemem, a másik könnyezik.

Irodalmi példák: „*Piroslik* már a fákon a levél"; „*Megy a* juhász szamáron"; „*Föltámadott a* tenger"; „*Beszél* a fákkal a bús őszi szél" (Petőfi Sándor), „*Szól* a bíró, nagy Isten szavával"; „*Várja* szegényt - be mihaszna várja"; „*Ég* a napmelegtől a kopár szík sarja"; „*Elrepült* a nagy kő" (Arany János).

Nagy J. Béla így összegzi fejtegetését: „ennyiből is kiviláglik, hogy az állítmánynak a mondat élére tételét nem lehet csak úgy általánosságban megbélyegezni, hiszen a mondatrészeknek ilyen elrakása éppen egyik jellemző és nagyon gyakori sajátsága a magyar szórendnek. Ha tehát az újságíró azt írja, hogy »*Felborult* Kaszala gépe«, akkor éppúgy nem borítja fel a mondatot, mint ahogy Arany János sem borította fel, amikor ezt írta a Toldiban: »*Felborult* ültéből, úgy elgyengült Bence«." (Magyar Nyelv, 34: 256-259).

E) Szarvas Gábor a Nyelvőr 1. évfolyamában, Arany László és Gyulai Pál Népköltési gyűjteményét méltatva, ritkának minősítette egyebek közt az efféle szórendet: „Az ördög, hogy ne kelljen a cérnát sokszor húzogatni a tűbe, olyan hosszút *belehúzott,* hogy minden öltésnél ki kellett az ablakon ugrani"; „Mi a manónak tetted azt a tűt ebbe a zsákba; nem *elfért* volna másutt!" (461). Szarvas Gábor tehát „ritkának" vélte azt a szórendet, amikor az igekötő nem válik el az igétől, holott hangsúlyos szó előzi meg. Ez a szórend tehát az ő szemében szabálytalannak látszott.

Arany János meglepő gyorsan válaszolt erre a kétkedésre (Nyelvőr, 2: 7-11). Ezt írta: „A... két mondat »ritkasága« talán abban áll, hogy az igekötő nincs hátravetve így: olyan hosszút *húzott bele*; nem *fért* volna *el* másutt?" Azon nyomban jó néhány hasonló példát is idézett: Oly nagyot *levágott* a kolbászból; Oly sokszor *felhozta* neki; Olyan jól *megtanulta* leckéjét; Oly számos példát *elésorolt*; Annyi tenger pénzt *elköltött*; Nem *megmondtam,* hogy eső lesz?; Nézem: hát nem *ellopták* a pénzemet! Hát nem *elszökött* a gyerek megint!

Hozzáfűzte, hogy effélét seregszámra lehet felhozni, és sajnálkozott azon, hogy az állító és tagadó mondatok rendszere mindmáig nincs kidolgozva. Mindjárt vállalkozik is, hogy hozzájáruljon ennek a fogyatékosságnak megszüntetéséhez. Lépésről lépésre halad. A legegyszerűbb mondatokkal kezdi:

A főige segédige nélkül áll: Leírom - *Nem* írom *le*; *Tudtára* adták - *Nem* adták *tudtára*; *Jól* megtanulta - *Nem* tanulta *jól meg.*

A főige segédigével áll: *Le* fogom *írni* - *Nem* fogom *leírni*; *Tudtára* akarták *adni* - *Nem* akarták *tudtára* adni; *El* találom *vinni* - *Nem* találom *elvinni.*

Ami e mondatok hangsúlyát illeti - folytatja Arany -, világos, hogy tagadó szerkezetben mindig a *nem* szón van egy jó erős hangsúly. Ennek megfelelőleg az állító mondatban szintén kell hasonló erős hangsúly, de az a főigére csak akkor esik, ha pusztán áll, másképp mindig az előrevetett igekötőn, határozón, vagy ami az igét másképp kiegészíti. De Arany ennél tovább ment. Megfigyelte, hogy az állító mondatok rendszerét követi minden olyan mondat, amely pozitív, a tagadókét pedig, amely negatív jelleműnek mondható: *sokszor* - *ritkán*; *is* - *sem*; *könnyen* - *nehezen*; *nagyon* - *kissé*; *bőven* - *szűken* stb. Példák:

Sokszor megszólította - *Ritkán* szólította *meg*; *Jobban* megérdemled - *Nem annyira* érdemled (meg); *Azt is* elhoztam - *Azt se* hoztam *el*; *Bőven kimérte* az iccét *Szűken mérte ki* az iccét; *Könnyen* eligazodtam - *Nehezen* igazodtam *el*; *Úgy megütlek,* hogy... (nagyon) - *Csak kicsit* ütlek *meg.*

Sokszor meg akartam *szólítani* - *Ritkán* tudtam *megszólítani*; *Már* délben *el* akartam *vinni* - *Még* este *sem* tudtam *elvinni*; *Mihelyt* megebédeltünk - *Alig* ebédeltünk *meg*; Tőled *is meg* fogom *kérdeni* - Tőled *sem* fogom *megkérdeni*; *Annyiszor* megbántam - *Oly ritkán* bántam *meg.*

Arany ezután példamutató elemzéssel hozta felszínre a nyelvi kifejezés finomságait. A rendes tagadó alak például az inkriminált mondatban így volna: „*Nem* fért volna *el* másutt. Ugyanez kérdve is megtartaná szerkezetét: *Nem* fért volna *el* másutt? De a fennforgó példa nem egyszerű kérdés, sőt nem is tagadás, hanem állítás kérdőtagadás álarcában, s így, mint kedélymozzanatot kifejező, nyomatékossá vált: *Nem elfért* volna az másutt is?! *Nem* megparancsolták, hogy eljöjj?"

Hogy pedig a nyelv az állító szerkezetnek tagadóra és viszont való változtatása által mennyi erőt, nyomatékot ad a beszédnek, mutatja az a parancsoló szerkezet, mely rendesen a tagadóval egyezik.

Elsőfokú parancsolás: Állítva (parancsolva): *Állj meg*; *Vidd el*; *Tudd meg.*

Tagadva (tiltva): *Ne* állj *meg*; *Ne* vidd *el*; *Ne* tudj róla *semmit.*

Másodfokú, erősebb nyomatékkal: Állítva (parancsolva): *Megállj,* hé! *Elvidd* (azt az ostort innen)! *Megtudd,* (hogy megbánod)!

Tagadva (tiltva): *Meg ne* állj! *El ne* vidd! *Meg ne* tudj semmit!

Óvakodnunk kell azonban attól, hogy az igekötő és az ige összeragasztása babonává váljék, és akkor is egybeírjuk az igekötőt az igével, amikor külön kellene választani őket. Arany János erre a hibára is fölhívta a figyelmet: A *meg, el, le, fel* előragok el nem választása, midőn el kellene őket választani, annyira komoly veszéllyel fenyegeti szókötésünket, hogy keveslem a tréfás „piha ördög!"-öt, mellyel Brassai e tárgy felett elsuhan. Nem kevesebbről van szó, mint egy szintaktikai formának teljes kiküszöböléséről a divatos „eldönteni fogjuk, megvizsgálni lehet" stb. szófűzések által.

Ez a méltatlankodás napjainkban is időszerű, mert a hírlapírók ma is gyakran követnek el hibát az igekötők szórendjével kapcsolatban. Ha a hírlapokat olvassuk, az a gyanúnk támad, hogy az újságírók nem tudják: az igekötőket - *meg, el, le, ki, be* - bizonyos esetekben egybeírjuk az igével, máskor különválasztjuk tőle. Erre meglehetősen pontos szabályok vannak. Többek között elválasztjuk az igekötőt, ha a mondatban a *nem* tagadó szócska vagy más negatív árnyalatú szó szerepel. Ez a sajátosság jelentéskülönbség kidomborítására is lehetőséget nyújt. Például: Ez az ember *nem beszámítható* (= nem épelméjű); Ez az összeg *nem számítható be* (a bevételek közé). Hírlapokban sűrűn bukkanunk ilyen szórendi hibákra: Ösztönözhetik a vállalat vezetőit, hogy fokozottabban *hozzájáruljanak* (helyesen: *járuljanak hozzá)* a versenyképesség javításához; A nép tudja, hogy egy mű rezsije *nem kiszámítható* (helyesen: *nem számítható ki*); *Nehezen kihámozható* a filmből (helyesen: nehezen *hámozható ki*); Követelései *nem behajthatók* (helyesen: *nem hajthatók be*); Felvilágosító gőggel *nem kiszorítható* (helyesen: *nem szorítható ki*) stb. (Lásd *Édes Anyanyelvünk,* 1984. 4. sz. 16. oldal.)

F) A mondatfűzés szempontjából tanulságos a *míg, amíg* egyszerű és a *míg, amíg - addig* páros ellentétes kötőszó története. Ez példát nyújt (akárcsak a *nap mint nap*) a mondvacsinált germanizmusra is. Ezt a szerkezetet nyelvművelőink a múltban szigorúan üldözték, sőt némelyek ma is kifogásolják, germanizmusnak tartják. Tompa József foglalkozott először részletesen ennek a kötőszónak a kialakulásával (*Nyelvművelésünk főbb kérdései,* 105-108). Rámutatott arra, hogy minden nyelv fölhasználhatja az egyidejűséget kifejező időhatározó

kötőszókat arra, hogy megengedő, illetve szembeállító viszonyt fejezzen ki velük. Idézi Petőfit: „*Midőn* más könnyet sem mer adni, Mi vérrel áldozunk neked.”

Népdalszöveg: „Minek a szőke énnékem, *Mikor* én a barnát szeretem.”

Nyelvünkben a *míg* mutatja ezt az átvitt értelmű viszonyjelölést. A 19. század derekán már elég gyakori. Petőfi: „legalább nyílt, őszinte ellenségek, *míg* amazok talán álbarátok.” Jókai: „*míg* az említett... szomszédok kényszerítve voltak... a jólétre, *addig* őnekik szabadságukban állott a szegénység.” Nyelvészek, nyelvművelők is élnek vele. Simonyi Zsigmond: „Ellenben *míg* a melléknevet éppoly gyakran használjuk állítmányul, az igenevet ebben a szerepben nem szoktuk alkalmazni” (Nyelvőr, 46: 230). Tolnai Vilmos: „*Míg* Szarvas... az elmésség mézével kente a keserű orvosság csészéjét, *addig* Volf kíméletlen egyenességgel... üldözte a nyelv korcsait” (A nyelvújítás, 183).

Tompa József szerint talán (Brassai meg Sajó Sándor nyomán) Zlinszky Aladár Stilisztikája indította el az üldözés lavináját. Dengl János még a magyarban kifejlődött páros használatot *(míg, amíg - addig)* is németességnek bélyegezte, holott a németben ilyen nincs. Nagyon valószínű, hogy a magyarban önállóan is kifejlődhetett, hiszen a *mikor* kötőszónak is van átvitt értelmű, nem időhatározó használata.

Mondhatnám, hogy ezzel végére értem a nyelvi babonáknak. Mégsem mondom, hiszen a tárgyalt babonákon kívül nagy számmal vannak egyéb téves hiedelmek is forgalomban, s azt is tapasztalhatjuk, hogy szinte naponta keletkeznek újabb meg újabb babonák. Munkám elkészülte óta többször is előfordult, hogy egy-egy kedves társaságban, ahol nyelvhelyességi kérdésekről is szó esett, csak úgy röpködtek a nyelvi babonák a várakozóan rám pislantó jelenlévők szájából. Főleg a szaknyelvvel kapcsolatban. Érdekes és tanulságos volna ezekről a kötetlen beszélgetésekről is tanulmányt írni. Valamikor talán erre is sor kerülhet.

-&-